

RAPORT DE STARE A ȚĂRII 2021

Republica Moldova la 30 de ani de la proclamarea Independenței

Republica Moldova 2021

RAPORT DE STARE A ȚĂRII

În parteneriat cu:

Autori (în ordine alfabetică):

Adrian LUPUȘOR
Alexandru FALĂ
Denis CENUȘĂ
Stas MADAN
Valeriu PROHNIȚCHI

**Notă de limitare
a responsabilității:**

Această publicație a fost realizată de către **Centrul Analitic Independent „Expert-Grup”** în parteneriat cu **Fundația „Friedrich Ebert” (FES)**. Opiniile exprimate în această publicație nu reprezintă în mod neapărat opinia **FES**.

„**Expert-Grup**” nu își asumă luări de atitudine colective. Comercializarea publicațiilor **FES** nu este permisă decât cu aprobarea în scris a **Fundației „Friedrich Ebert”**.

Cuprins

ABREVIERI	1
MESAJE-CHEIE	2
SUMAR EXECUTIV	9
SUBIECT SPECIAL: RETROSPECTIVA RAPOARTELOR DE STARE A ȚĂRII	12
FIRME	25
OAMENI	36
GUVERNARE	48
DESPRE EXPERT-GRUP	60
DESPRE FES	61

LISTA FIGURILOR

Figura 1. Evoluția producției agricole, anul 1990=100 %	27
Figura 2. Investiții străine directe per capita, USD	29
Figura 3. PIB și PIB pe cap de locuitor, modificare față de 1990, %	38
Figura 4. Rata sărăciei și coeficientul Gini, %	39
Figura 5. Evoluția exportului de mărfuri și servicii, remiteri și ISD	41
Figura 6. Scorurile obținute la testele PISA de către elevii din diferite state	43
Figura 7. Rata de mortalitate provocată de Covid-19, ponderea populației ce a fost infectată cu Covid-19 și ponderea populației ce s-a vaccinat complet, %	45
Figura 8. Tendința încrederii negative în instituțiile moldovenești în preajma alegerilor, %, 2001-2021 (Răspunsul: „Nu am deloc încredere”)	50
Figura 9. Preferințele publice privind orientarea geopolitică a țării, %	53
Figura 10. Preferințele publice pentru aderarea la UE, %	54
Figura 11. Încrederea publică în organizațiile neguvernamentale („Foarte multă încredere/Oarecare încredere”), %	55

LISTA TABELELOR

Tabelul 1. Principalii indicatori monitorizați	22
Tabelul 2. Principalii indicatori monitorizați privind economia Republicii Moldova	35
Tabelul 3. Principalii indicatori monitorizați privind bunăstarea populației	47
Tabelul 4. Principalii indicatori monitorizați cu privire la guvernare	59

AIE	Alianța pentru Integrare Europeană
BERD	Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare
CEC	Comisia Electorală Centrală
CSI	Comunitatea Statelor Independente
ECE	Europa Centrală și de Est
ECE EU	Țările membre ale UE din Europa Centrală și de Est
FMI	Fondul Monetar Internațional
HoReCa	Hoteluri/Restaurante/Cafenele
ICG	Indicele Competitivității Globale
IDU	Indicele Dezvoltării Umane
IPC	Indicele Percepției Corupției
ISD	Investiții străine directe
MDL	Leul Moldovenesc
OCDE	Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică
OSCE	Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa
PDM	Partidul Democrat din Moldova
PIB	Produsul Intern Brut
p.p.	Puncte procentuale
PPP	Paritatea puterii de cumpărare
PSRM	Partidul Socialiștilor din Republica Moldova
UE	Uniunea Europeană
USD	Dolarul SUA
VAB	Valoarea adăugată brută
TVA	Taxa pe valoare adăugată
TI	Trimestrul I
ZEL	Zona Economică Liberă

Mesaje-cheie

Pe parcursul celor 30 de ani de independență, Republica Moldova nu s-a realizat din perspectivă de țară, stat sau chiar de națiune.

Din perspectiva fiecăruia din cele trei concepte, Republica Moldova a rămas puternic fracturată până în ziua de azi. Ca și națiune, Republica Moldova încă nu s-a realizat în forma unei comunități de oameni ce ar fi în deplin consens privind identitatea și istoria, dar și - la fel de important - privind viitorul lor (de exemplu, conform Barometrului Opiniei Publice din 2021, 50% din populație consideră că Republica Moldova trebuie să se orienteze spre Uniunea Europeană, iar 33% - spre Rusia). Ca și țară, Republica Moldova încă nu este în stare să-și impună suveranitatea pe tot teritoriul său recunoscut internațional (problema

diferendului transnistrean a rămas până astăzi nesoluționată și fără perspective reale de clarificare în viitorul apropiat). Ca și stat, Republica Moldova încă rămâne disfuncțională în multe aspecte, inclusiv în ceea ce privește pilonii săi fundamentali, cum ar fi instituțiile democratice, supremația legii și asigurarea unei baze economice stabile. Acest din urmă fapt este confirmat de numeroase crize provocate de aceste vulnerabilități („furtul miliardului”, concesionarea Aeroportului, falimentarea unor întreprinderi de stat de importanță strategică și, mai nou, criza energetică).

În esență, Republica Moldova nu a reușit să facă un salt cu adevărat calitativ în evoluția sa, iar problemele fundamentale ce țin de dezvoltarea țării (instituții slabe, guvernare defectuoasă, economie vulnerabilă, dependență energetică completă, mediu înconjurător poluat, protecție socială ineficientă) au perpetuat.

Sigur, nu putem ignora anumite progrese obiective produse în această perioadă (diminuarea sărăciei, stabilizarea situației macroeconomice, reformele instituționale sau punerea în aplicare a unor instrumente adiționale de protecție socială). Totuși, acestea cu greu pot fi catalogate drept salturi calitative în direcția unui model durabil de creștere economică: creșterea veniturilor a fost una inegală, cu diferențe enorme, în special, dintre sate și orașe, iar mai bine de un sfert din populația țării se află sub pragul sărăciei absolute; mediul înconjurător a rămas foarte po-

luit; Republica Moldova nu a devenit cu adevărat atractivă pentru investitori și, mai curând, a pierdut constant concurența cu alte țări din regiune pentru investiții străine; sistemul de justiție, ca și cel de pensii, au rămas nereformate, iar sistemul de protecție socială - slab ținut și ineficient. Cea mai elocventă oglindire a perpetuării problemelor respective este nivelul înalt de neîncredere a populației în principalele instituții ale statului, relevat aproape de toate sondajele naționale de opinie și de ratingurile internaționale.

Criza sanitară a dezvoltat și criza cronică de încredere între populație și guvernare, care s-a acutizat pe fundalul repercusiunilor sociale și economice ale pandemiei, în paralel cu un răspuns ineficient anticriză din partea executivului.

Aceasta, de fapt, este una dintre cele mai grave probleme ale Republicii Moldova de astăzi, care alimentează populismul și subminează capacitatea guvernanților de a implementa reforme sistemice cu impact pe termen lung. Respectiv, fiecare guvern

nou se focusează pe măsuri cu impact imediat, cele mai dificile reforme fiind amânate pentru următorii ani, iar din cauza apropiării noilor cicluri electorale acestea sunt amânate în mod cronic. Cele mai elocvente exemple în acest sens sunt refor-

ma sistemului energetic, a sistemului de pensionare, cea a administrației publice sau reforma teritorial-administrativă. Perpetuarea sau chiar agravarea problemelor menționate își are originea în lipsa de viziune consistentă și pe termen lung privind dezvoltarea țării din partea elitelor politice,

al căror discurs s-a limitat mereu la convingerea electoratului înainte de alegeri prin promisiuni populiste (ex.: majorări de pensii și salarii sau micșorări de tarife) și, ulterior, justificarea în fața electoratului pentru progresele modeste sau chiar pentru lipsa lor.

De facto, întreaga existență a Republicii Moldova a fost marcată de trei vulnerabilități care nu au fost soluționate până astăzi: erodarea capitalului uman, subdezvoltarea tehnologică și vulnerabilitățile structurale.

Stocul de capital uman disponibil pentru transformările sociale, economice și politice de care are nevoie societatea a scăzut permanent din cauza emigrării și a „exodului creierilor”. Scăderea dramatică a populației va deveni, în manualele de istorie, principala caracteristică a perioadei timpurii de independență a Republicii Moldova. Conform estimărilor precaute, populația cu reședință uzuală a scăzut de la 3,6 milioane de oameni în 1991 la numai 2,3 milioane în 2020 (ambele valori nu includ regiunea transnistreană) și nu există semne vizibile de stabilizare a acestui proces. Sporul natural negativ și, mai ales, sporul migrațional negativ au contribuit, ambele, la acest colaps populațional fără precedent pentru o perioadă de pace. Emigrarea a fost cauzată de o mulțime de factori: în anii 1990, au prevalat factorii de respingere (sărăcia, corupția omniprezentă, lipsa perspectivelor pentru familiile tinere); în prezent, însă, deciziile de emigrare sunt tot mai mult motivate de factori de atracție (educație, carieră, bunăstare pentru copii). În același timp, sistemele educaționale formal, informal și non-formal nu au răspuns în mod eficient la imperativele tehnologice, economice și culturale pentru a suplini capitalul uman cu noi resurse. Evident, un anumit progres în reformarea sectorului educațional s-a produs - prin adoptarea Codului Educației, reorganizarea școlilor profesionale și a colegiilor, dezvoltarea învățământului dual, sporirea gradului de autonomie universitară etc. Totuși, rămâne de maximă actualitate problema relevanței educației oferite în Republica Moldova, adică a modalității în care școlile - de la instituțiile de învățământ primare până la ciclul de post-doctorat - răspund realităților zilei.

Problema capitalului uman

Economia moldovenească a suferit în mod constant de un deficit cronic de resurse investiționale. În ultimă instanță, acest fapt a generat un handicap tehnologic major, ceea ce a determinat o specializare internațională nu tocmai favorabilă, pierderea competitivității pe plan global și un nivel redus de productivitate a muncii. Îmbunătățirea climatului investițional pentru investiții private, sporirea preciziei și a gradului de absorbție a investițiilor publice și atragerea activă a investițiilor străine directe (ISD) în sectoarele orientate spre export au fost mereu recomandări generice recurente în rapoartele analitice independente, dar și parte a promisiunilor electorale ale majorității partidelor care aspirau la guvernare. Deși a fost înregistrat un anumit progres al procesului investițional privat, inclusiv în sectorul agricol, acesta nici pe departe nu a fost stabil, anumite șocuri exogene (criza din 2009, secetele, pandemia Covid-19) întârziind formarea noilor capacități de producție. Investițiile private au fost frânate și de o serie de probleme instituționale și structurale, cum ar fi încrederea redusă în justiție, povara reglementărilor excesive, aranjamentele de piață anticoncurențiale sau accesul limitat la creditul bancar și la sursele alternative de finanțare. IMM-urile continuă să mizeze prioritar pe resursele proprii pentru finanțarea proiectelor investiționale, ceea ce extinde enorm durata medie de implementare a acestora. Guvernul a depus, în ultimul deceniu, eforturi

Subdezvoltarea tehnologică

pentru ca să îmbunătățească politica generală de investiții publice și mecanismele de planificare și valorificare a acestora - de exemplu, se observă o anumită ameliorare a calității drumurilor naționale. Dar achizițiile dubioase, conflictele de interese și principiile obscure de selecție a proiectelor finanțate au știrbit impactul resurselor publice alocate pentru investiții de capital. În ultimii 30 de ani, investițiile străine au avut un rol-cheie în reabilitarea unor sectoare tradiționale, cum ar fi telecomunicațiile, și în emergența unor sectoare completamente noi, cum ar fi industria automotive. Însă investițiile străine în continuare rămân insuficiente, iar, în anumite cazuri, investițiile străine venite din surse obscure au vulnerabilizat firmele recipiente (sectorul bancar, energetic). În consecință, după criza din 2009, influxurile nete de ISD au constituit circa 200 de milioane USD, în medie anuală. Ca pondere în PIB, influxurile anuale nete de ISD au urmat mai degrabă un declin în deceniul precedent, oscilând în ultimii ani la nivelul de 2-3% din PIB. Având un stoc total al ISD de circa 40% din PIB, Republica Moldova încă se plasează undeva în zona inferioară a clasamentului internațional.

Vulnerabilitățile structurale

Etapa tranziției timpurii a dezvoltat o serie de slăbiciuni sistemice ale economiei moldovenești. Mereu era remarcată dependența excesivă a populației de agricultura de subzistență și felul în care această ocupație, fiind inițial un colac de salvare, a determinat într-un final cronicizarea sărăciei. Sectorul agricol rămâne puternic dependent de capriciile vremii care, de la un an la altul, e tot mai impredictibilă și tot mai austeră. Câteva episoade de secetă catastrofală din ultimele trei decenii au complicat recuperarea de către sectorul agricol a nivelului de producție de până la criză. O altă problemă structurală este cea a îmbătrânirii populației și a implicațiilor pe care acest fenomen le are asupra sistemului public de pensii. Și subiectul dependenței energetice rămâne de maximă relevanță, iar problema lipsei propriilor resurse energetice este agravată de lentoarea implementării mega-proiectelor de interconectare cu sistemul românesc. Merită subliniat, în același timp, progresul realizat de Republica Moldova în sporirea eficienței energetice, determinat atât de investițiile în capital de producție mai puțin energofag, cât și de instrumentele economice motivaționale - contorizarea universală, ridicarea tarifelor la nivelul costurilor de producție și anularea sistemului complicat de subvenționare încrucișată a tarifelor. O altă vulnerabilitate, depășită cu succes, a fost dependența excesivă a exporturilor moldovenești de o singură piață, și anume, cea a Federației Ruse. Ponderea Federației Ruse în exporturi a scăzut de la 44% în anul 2000 la 26% în 2010 și la 9% în 2020. Reorientarea exportatorilor moldoveni către alte piețe a fost determinată de factori atât de respingere (embargourile rusești), cât și de atracție (Sistemul Generalizat de Preferințe, Preferințele Comerciale Autonome și Acordul de Asociere cu UE).

Pe fondul vulnerabilităților sus-menționate, pe parcursul perioadei de tranziție, economia Republicii Moldova a fost afectată în mod repetat de diferite șocuri negative, fapt ce a subminat în mod fundamental dinamica de dezvoltare economică și tranziția deplină la o economie de piață funcțională, bazată pe un model durabil de creștere economică.

Șocurile respective pot fi divizate în cinci categorii generale: (i) șocuri induse de corupție și de administrarea defectuoasă a statului („furtul miliardului” și criza bancară din 2014-2015, concesionarea Aeroportului, falimentarea aparent intenționată a unor întreprinderi de stat strategice); (ii) șocuri de sorginte externă (pandemia

Covid-19, crizele economice regionale și globale, războiul din Ucraina, criza energetică); (iii) șocuri climaterice (secetele, inundațiile); (iv) șocurile geopolitice (restricțiile comerciale impuse de Federația Rusă începând cu 2006); și (v) șocurile politice, în special, în contextul instabilității politice din ultimii ani.

Totuși, cele mai grave șocuri țin de eșecurile majore, istorice chiar, de guvernare.

Mai jos, reținem trei eșecuri monumentale pe care le-au admis guvernele Republicii Moldova. Fiecare dintre aceste eșecuri au încetinit sau chiar au stopat procesele

de transformare a țării. La fel, fiecare dintre aceste eșecuri dezvoltă problemele grave de calitate a guvernării, cu care se confruntă de-a lungul anilor Republica Moldova.

Guvernanța proastă și transparența redusă a sectorului financiar au pus mari probleme pentru Guvern și BNM și, de fapt, au generat riscuri de securitate națională deloc neglijabile. Din păcate, aceste vulnerabilități s-au materializat în forma unei fraude bancare fără precedente istorice, care a șubrezit resursele statului, a pus o povară mai mare și pe termen lung pe umerii contribuabililor și a vulnerabilizat țara în fața unor surse de influență externă. Numărul, rolurile și obiectivele urmărite de participanții la fraudă sperăm să fie pe deplin elucidate în cadrul unei anchete eficiente și credibile. Este clar, însă, că aceasta nu s-ar fi putut produce fără suportul tacit sau chiar contribuția activă a unor instituții ale statului, menite tocmai să prevină acest gen de riscuri. Aservirea instituțiilor statului unor interese de grup este cauza principală care a împiedicat reacția timpurie ce putea preveni fraudă sau minimiza consecințele acesteia. În urma fraudei, partenerii de dezvoltare au insistat asupra unui proces de curățare a sectorului bancar, de asanare a drepturilor de proprietate și de înlăturare a acționarilor care nu satisfac criteriile de integritate și transparență. Evaluarea acționarilor ar trebui să fie un proces continuu, pentru a preveni repetarea unor crize similare pe viitor. Totodată, este clar că magnitudinea și consecințele fraudei bancare au fost atât de mari, încât sectorul până în prezent rămâne expus și vulnerabil la riscuri.

Sectorul care, probabil, a suferit cel mai mult și nu a reușit să se adapteze în urma tranziției de la economia planificată la cea de piață este cel al întreprinderilor de stat, majoritatea dintre care au ajuns în prag de faliment. În plus, acestea mereu au fost utilizate pentru distorsionarea competiției oneste ori au fost abuzate în scopul finanțării partidelor ori atingerii altor interese politice, în detrimentul intereselor reale ale contribuabililor și ale țării. Pentru a preveni acumularea unor datorii cvasifiscale din direcția întreprinderilor de stat și implicarea acestora în aranjamente frauduloase, precum și pentru a spori eficiența utilizării resurselor la nivelul întregii economii, Expert-Grup în mod constant a insistat pe privatizarea transparentă a întreprinderilor care pot funcționa în regim de liberă concurență, pe profesionalizarea managementului acestora, pe adoptarea unor standarde moderne de guvernare corporativă, pe asigurarea transparenței proceselor de achiziții și de contractare a datoriilor, și pe stabilirea unor sisteme de control și audit intern. Mult timp aceste recomandări nu au fost auzite, din contra, Guvernul a adoptat măsuri populiste și ridicole, cum ar fi plafonarea arbitrară a salariilor directorilor de întreprinderi de stat. Lipsa de reacție serioasă a fost determinată nu atât de incompetență, cât mai mult de conflict de interese al reprezentanților autorităților de politici. Vorba e că mulți dintre cei care sunt responsabili de adoptarea politicilor sunt, în același timp, reprezentanți ai statului în Consiliile de administrare ale acestor întreprinderi de stat, fiind plătiți direct de ele. În plus, întreprinderile de stat reprezintă un vehicul foarte comod pentru finanțarea obscură a partidelor politice, iar numirea directorilor - o sursă de rentă pentru politicieni. Rezultatele acestor „politici” sunt, astăzi, de neînviat: ramura electronicelor și aparatelor de precizie este practic defunctă, întreprinderile de stat, altădată respectabile, se dovedesc a fi implicate în traficul

1.

Frauda bancară fără precedente istorice

2.

Colapsarea întreprinderilor de stat

unor substanțe și produse interzise, sunt forțate să trucheze achizițiile pentru ca să procure materii prime de la companii furnizoare controlate de politicieni etc. Ca să aducem un singur exemplu în acest sens, vom menționa ÎS „Calea Ferată a Moldovei” - starea financiară precară în care se află astăzi această companie, care cândva era un pivot al economiei, este rezultatul concret al acestei „politici”.

3. Eșecul asigurării supremației legii

Legea justă, certă, universală și aplicată efectiv este o condiție-cheie pentru funcționarea unei economii de piață. Chiar dacă între agenții economici există încredere sau dacă relațiile dintre ei sunt reglementate de norme informale, pentru dezvoltarea pe termen lung a unei economii moderne este indispensabilă supremația legii formale. Economic vorbind, legea este mecanismul principal prin care sunt garantate drepturile de proprietate materială, intelectuală și de orice altă natură, prin care este impusă respectarea drepturilor și obligațiilor contractuale, sunt securizate investițiile și sunt minimizate costurile de tranzacție. Două elemente sunt de importanță primordială: conținutul și implementarea legii. Conținutul legii trebuie definit pornind de la interesul public - și aici este prima mare scăpare a Republicii Moldova: pe parcursul ultimilor ani, procesul normativ, la toate etapele și la toate nivelurile, a rămas extrem de vulnerabil în fața activităților de lobby, a conflictelor de interese și a altor influențe ilegale. În mod paradoxal, una dintre instituțiile cele mai vulnerabile la asemenea activități a fost, dintotdeauna, chiar Parlamentul care, pe parcursul ultimelor decenii, a demonstrat cea mai mare lipsă de respect față de transparența și integritatea procesului decizional. Definierea cadrului legislativ nu este, însă, suficientă. Astfel, fiecare Raport de Stare a Țării a relatat despre faptul că Republica Moldova pică testul implementării efective a legislației, în special, din cauza slăbiciunilor sistemului judecătoresc. Sistemul judecătoresc este o ramură aparte a puterii de stat, care trebuie să fie clar separată de altele. Însă caracterul independent al acesteia trebuie să aibă o corespondență și în nivelul înalt de responsabilitate a judecătorilor pentru deciziile pe care le iau. În loc de aceasta, arogându-și o formală independență de-a lungul ultimelor trei decenii, sistemul judecătoresc s-a transformat într-o castă opacă, autosuficientă și aservită cercurilor de influență politică. Incapacitatea țării de a reforma sistemul judecătoresc este în mare parte rezultatul aceluiași conflicte de interese, al confluenței politicului cu economicul, al capacităților limitate ale presei, ONG-urilor și cetățenilor de a identifica și expune marile averi acumulate în mod ilegal, și al slăbiciunilor majore ale sistemului național de formare inițială și continuă a judecătorilor.

Corupția a reprezentat disfuncția majoră în actul de guvernare în ultimele trei decenii.

Odată cu dezintegrarea sistemului sovietic și cu trecerea la etapa acumulării sălbatice de capital, corupția a devenit foarte rapid uleiul care ungea roțile dințate ruginite ale economiei moldovenești. În anul 1999, Indicele de Percepție a Corupției, calculat de organizația Transparency International, era de 26 (nivelul 0 vorbește de corupție absolută, nivelul 100 - de integritate absolută). Deși se părea că situația nu mai are unde să se înrăutățească, în 2002, la un an după preluarea de către comuniștii „reformați” a în-

tregii puteri, indicele de percepție a scăzut la 21. Situația s-a îmbunătățit lent, indicele atingând nivelul de 36 în anul 2012, după care, odată cu fraudă bancară și oligarhizarea fățișă a instituțiilor statului, Republica Moldova a fost din nou retrogradată, ajungând, în 2016, la nivelul de 30. În următorii ani, situația s-a îmbunătățit parțial, scorul obținut de Moldova în 2020 fiind de 34. Cu asemenea ritmuri, țara are nevoie de 45-50 de ani pentru a ajunge la nivelul unde astăzi se află, bunăoară, Estonia.

Pentru a-și consolida competitivitatea, Republica Moldova trebuie să valorifice mai eficient capitalul uman, să se tehnologizeze, să-și consolideze securitatea energetică și să devină mai imună la schimbările climatice. Corupția a reprezentat disfuncția majoră în actul de guvernare în ultimele trei decenii.

Situația internă și externă a Republicii Moldova este în continuă schimbare și țara nu reușește să țină pasul cu tendințele tehnologice, economice și culturale, adaptându-se cu greu la noile provocări

de dezvoltare. Acestea sunt multe la număr, însă considerăm că țara va trebui să abordeze mult mai hotărât câteva provocări monumentale care stau în fața sa, și anume:

Reforma efectivă a educației trebuie să înceapă cu reforma sistemului de instruire inițială și continuă a cadrelor didactice, cu finanțarea prioritara a școlii, cu ridicarea standardelor profesionale și a remunerării cadrelor didactice, cu adaptarea curriculumului la noile realități tehnologice și cu flexibilizarea metodelor de implementare a acestuia, inclusiv prin reducerea formalismului birocratic care însoțește procesul didactic. Trebuie utilizate mult mai intens platformele online pentru ca a le permite copiilor să aibă acces la cele mai bune surse de învățare - pandemia Covid-19 a demonstrat că acest lucru este și posibil, și necesar. Școala, în egală măsură, trebuie să pună accentul pe învățare și pe educare. Copiii trebuie să fie protejați de sursele de influență culturală nefastă, care îi îndreaptă pe piste greșite în viață, iar dragostea pentru carte și cunoștințe trebuie să fie promovată ca valoare supremă în societate.

Factorii necesari procesului de convergență tehnologică trebuie să fie asigurați cu mult înainte de a vedea rezultatele. Încă din școală, trebuie stimulată și încurajată creativitatea copiilor, iar disciplinele depășite, precum „Educația tehnologică”, trebuie să fie înlocuite cu „Robotica” și cu „Programarea Calculatorului”. Este necesară majorarea semnificativă a burselor la specialitățile ȘTIM (știință, tehnologii, inginerie, matematică) pentru ca tinerii să aleagă mai curajos aceste discipline. În sectorul cercetare și dezvoltare trebuie încurajate activ asimilarea, re-ingineria și adaptarea inovațiilor și soluțiilor tehnologice, precum și cercetările aplicative în cadrul unor parteneriate internaționale la subiecte care în mod direct răspund priorităților societății. Politica de atragere a ISD trebuie să țintească în mod deliberat integrarea furnizorilor locali în lanțurile tehnologice și de aprovizionare internaționale. Totodată, este necesară dezvoltarea mai activă a pieței de capital, pe lângă cea a serviciilor bancare, pentru a spori accesul la finanțare. Aici însă este important de realizat că o serie de factori structurali, cum ar fi conflictul transnistrean și vulnerabilitățile la șocurile externe, mențin riscurile de țară la nivel înalt, ceea ce se reflectă și în costurile la care se împrumută Republica Moldova din exterior.

Republica Moldova se confruntă cu provocări demografice majore, determinate, în special, de emigrarea intensivă și de îmbătrânirea tot mai rapidă a populației. Astfel, în decurs de maximum un deceniu, acel respiro oferit de reluarea creșterii vârstei de pensionare va fi epuizat. Aceasta va pune o povară tot mai mare asupra generațiilor economice active. În plus, dezvoltarea tehnologică tot mai rapidă, automatizarea, robotizarea și avansarea inteligenței artificiale vor reduce enorm valoarea muncii necalificate. În condiția când rata de fertilitate mai degrabă va continua să scadă, iar emigrarea, în cel mai optimist scenariu, se va modera, dar nu va ranversa, singura șansă pentru ca Republica Moldova să se adapteze la aceste noi realități este creșterea rapidă a productivității muncii. Dezvoltarea edu-

Modernizarea sistemului educațional

Recuperarea decalajului tehnologic

Creșterea accelerată a productivității muncii

cației va conduce la creșterea competențelor angajaților, care vor fi mai capabili să mănuiască eficient noile tehnologii, dar, pe lângă aceasta, sunt necesare importante schimbări culturale în atitudinea față de muncă, în paralel cu dezvoltarea capacităților de prognoză a pieței muncii și de perspectivă tehnologică, economică și financiară. Totodată, Republica Moldova are nevoie de o reindustrializare inteligentă care, cel mai realist, ar trebui să se sprijine pe investiții străine directe, să valorifice plenar baza locală de materii prime și care să rezulte în lărgirea asortimentului de bunuri care încorporează o valoare adăugată înaltă. Aceasta subliniază, o dată în plus, importanța educației tehnologice, care ar trebui să fie o garanție că re tehnologizarea țării se produce în paralel cu crearea noilor locuri de muncă, mai productive, nu doar cu lichidarea celor neproductive.

Adaptarea la schimbările climaterice

Fenomenele meteo cu caracter tot mai violent care se observă în ultimele decenii în lume, inclusiv în Europa de Est și în Republica Moldova, tind să se permanentizeze, condiționate fiind de încălzirea globală. Republica Moldova riscă să fie prinsă nepregătită pentru a face față riscurilor atipice cu care s-au confruntat alte țări în ultimii ani. Pe lângă faptul că este expusă și vulnerabilă, țara are rezerve limitate de reziliență și de recuperare în cazul unui cataclism de proporții. Are Moldova o strategie concretă dacă o secetă catastrofală durează nu un an, ci doi sau trei ani? Tactic și operațional, sunt serviciile specializate capabile să reacționeze în cazul declanșării unor incendii de pădure de proporția celor din Europa de Sud din vara anului 2021? În ce măsură este infrastructura urbană pregătită să facă față unor ploi violente de durată? Aceste întrebări nu au un răspuns clar la nivel conceptual și, din câte cunoaștem, nici planuri operaționale detaliate de reacție nu există. După cum arată exemplele țărilor lovite de cataclismele naturale în ultimii ani, costurile de pregătire pentru aceste evenimente sunt mai mult decât îndreptățite de posibilele lor magnitudine și impact.

Consolidarea securității energetice

Criza energetică din 2021, manifestată pe de o parte, prin creșterea puternică a prețurilor la gaze naturale și produse petroliere, și, pe de altă parte, prin riscurile de aprovizionare cu gaze naturale în volume necesare cu repercusiuni și asupra sectorului energiei electrice, a scos în evidență multiple curențe privind securitatea energetică a țării. Chiar dacă s-a reușit prelungirea cu 5 ani a contractului cu Gazprom, fapt ce va asigura livrarea gazelor naturale în volume necesare și la un preț mult mai avantajos comparativ cu cel de burse, Guvernul trebuie să-și învețe lecția și să demareze un program amplu și consistent de consolidare a securității energetice: diversificarea importurilor de gaze naturale prin procurarea gazelor naturale de la bursele internaționale în perioadă caldă a anului, când prețurile spot sunt cele mai mici pentru înmagazinare în Ucraina și România și complementarea în rețea a gazului importat de la Gazprom, implementarea plinară a Pachetului energetic 3 și dezvoltarea pieței interne de gaze naturale, accelerarea interconexiunii cu România pe dimensiunea energiei electrice și fortificarea rețelelor interne de energie electrică și a interconexiunii cu Ucraina, subvenționarea firmelor și populației în vederea sporirii eficienței energetice și diversificarea surselor de energie și, nu în ultimul rând, stingerea datoriilor istorice acumulate de complexul energetic de pe malul drept față de Moldovagaz.

Retrospectiva Rapoartelor de Stare a Țării

Trei provocări critice pentru dezvoltarea Republicii Moldova sunt abordate în aproape toate edițiile **Raportului de Stare a Țării** (RST). Deși RST a trecut prin câteva adaptări conceptuale, trei subiecte aflate în puternică interdependență au fost tratate în fiecare Raport. Acestea reflectă provocările centrale în dezvoltarea Republicii Moldova ca țară și rămân, în multe privințe, de maximă actualitate până în prezent: **(i)** Problema capitalului uman - pe de o parte, stocul de capital uman disponibil pentru transformările sociale, economice și politice, de care are nevoie societatea, scade din cauza emigrării și „exodului creierilor”; pe de altă parte, sistemele educaționale formal, informal și non-formal nu răspund în mod eficient la imperatiile tehnologice, economice și culturale pentru a suplini capitalul uman cu noi resurse; **(ii)** Subdezvoltarea tehnologică - urmărind edițiile RST, se poate observa cum economia moldovenească a suferit de un deficit cronic de resurse investiționale. În ultimă instanță, aceasta a generat un handicap tehnologic major, ceea ce a determinat o specializare internațională nu tocmai favorabilă, pierderea competitivității pe plan global și un nivel redus de productivitate

a muncii; și **(iii)** Vulnerabilitățile structurale - dependența acută de sectorul agricol, care a condus la cronicizarea sărăciei, îmbătrânirea demografică și dependența energetică sunt principalele vulnerabilități ce nu au fost soluționate pe parcursul perioadei de tranziție. Corupția a reprezentat disfuncția majoră în actul de guvernare în ultimele trei decenii. În acest context, putem menționa trei eșecuri monumentale pe care le-au admis guvernele Republicii Moldova, fiecare dintre șele încetinind sau chiar stopând procesele de transformare a țării: **(i)** fraudă bancară fără precedente istorice; **(ii)** colapsarea întreprinderilor de stat; **(iii)** eșecul asigurării supremației legii. În cele din urmă, situația internă și externă a Republicii Moldova este în continuă schimbare și țara nu reușește să țină pasul cu tendințele tehnologice, economice și culturale, adaptându-se cu greu la noile provocări de dezvoltare. Acestea sunt multe la număr, însă considerăm că țara va trebui să abordeze mult mai hotărât câteva provocări monumentale care stau în fața sa, și anume: **(i)** modernizarea sistemului educațional; **(ii)** recuperarea decalajului tehnologic; **(iii)** creșterea accelerată a productivității muncii; și **(iv)** adaptarea la schimbările climaterice.

Radiografia antreprenoriatului moldovenesc arată că, în medie, doar 18 firme din 100, înregistrate de la Independență până în prezent, au mai rămas active pe piață, iar în ultimii ani se observă un nivel de încredere în scădere a inițiativelor antreprenoriale. Pe sectoare, agricultura a evoluat de la colhoz la Programul „Pământ” și înapoi la nevoia de consolidare a terenurilor și la cooperare, iar producția agricolă din anul 2019 (2020 este irelevant pentru comparație, din cauza secetei severe) a ajuns la 77,4% din nivelul anului ce a precedat independența țării, ultimul deceniu fiind cel mai prolific în recuperarea capacităților pierdute. Dezindustrializarea a devenit o caracteristică a tranziției economiei moldovenești. Dacă în anul 1991 cota industriei în PIB era estimată la circa 40%, scăderea continuă a cotei activităților industriale a culminat cu minimul istoric de 13,7% în anul 2009. Următoarea decadă a fost caracterizată de o stabilizare a situației cu o ușoară inversare de trend și o creștere a ponderii în PIB, care a evoluat până la 15,6% în anul 2015, după care cota în PIB s-a erodat ușor, iar în anul 2020, pe fundalul materializării simultane a mai multor riscuri, a ajuns până la doar 14%. Odată cu avansarea în implementarea mecanismelor și a instituțiilor economiei de piață, dar și a tendințelor din economia globală, sectorul serviciilor a urmat mersul firesc de creștere a ponderii în economie de la 34,4% în 1995, la 51,7% în 2005, pentru ca în anul 2020 să atingă o cotă de 63,5%. Una dintre marile provocări pentru țară este concentrarea excesivă în Chișinău a serviciilor cu va-

Firme

loare adăugată, prestate preponderent de sectorul privat. Eșuarea privatizării și a atragerii investițiilor străine a subminat competitivitatea economiei, astfel încât în anul 2000 Republica Moldova era codașă la capitolul ISD per capita (107 USD), fiind net devansată de toate statele din regiune, cu excepția Ucrainei. Acest decalaj de competitivitate regională nu a fost recuperat nici în anii următori. Sectorul financiar a evoluat de la dominația pieței de capital în anii '90, la concentrarea în sectorul bancar. Astfel, la finele anului 2020, activele totale ale sistemului financiar au fost estimate la circa 59% din PIB, majoritatea din acestea revenindu-i sectorului bancar (87,5%), ale cărui active au trecut, în anul 2020, de pragul de 100 de miliarde de lei (103,8 mlrd.). La capitolul de cost al banilor, în prezent trăim perioada celor mai mici dobânzi din istoria țării, rata medie la credite ajungând de la 33,3% în anul 2000 la 8,15% în 2020. Presiunea din partea statului asupra derulării afacerilor a scăzut în timp, dar insecuritatea proprietății rămâne o mare provocare pentru mediul antreprenorial. Totodată, accesibilitatea și calificarea forței de muncă au devenit unele din cele mai mari preocupări ale sectorului privat, devansând chiar și alte provocări ce au rămas de actualitate. Recomandările de politici vizează în mod prioritar intervenții la nivel de firmă pentru dezvoltarea mai accelerată a mai multor afaceri competitive. Pentru aceasta se are în vedere **i)** îmbunătățirea guvernantei corporative și a culturii antreprenoriale a firmelor, **ii)** internaționalizarea afacerilor și sporirea competitivității la export, **iii)** avansarea în lanțurile valorice regionale și globale cu valoare adăugată mai înaltă, **iv)** acoperirea balanței alimentare a țării cu producție proprie pe pozițiile devenite deficitare, precum și **v)** dezvoltarea instrumentelor pentru canalizarea banilor lungi în economie.

Oameni

Obținerea independenței țării, în 1991, a însemnat și debutul tranziției de la un regim totalitar cu o economie planificată de tip socialist la un sistem politic democratic cu o economie de piață. Republica Moldova pornea în acest drum dintr-o poziție relativ bună. Nivelul veniturilor populației era comparabil cu cel al persoanelor care locuiau în alte state din Estul Europei. Totuși, restructurarea economică, războiul de pe Nistru din 1992, dar și efectele crizei financiare din Rusia din 1998 au făcut ca, în anii 1990, economia Moldovei să fie, de facto, într-o continuă recesiune. Astfel, în 1999, PIB-ul și veniturile populației reprezentau puțin peste 1/3 din nivelul anului 1990. Înăutățirea condițiilor socio-economice într-o fază timpurie a tranziției a fost caracteristică tuturor statelor ex-socialiste din Estul Europei. Însă, dacă restul țărilor din regiune au trecut peste declin și au reușit să-și consolideze dezvoltarea economică, atunci progresele Republicii Moldova au fost modeste. După anul 2000, economia moldovenească, în linii mari, a cunoscut o dinamică pozitivă. Totuși, și după 2000 evoluțiile pozitive au fost temperate de frecvențele șocuri economice. Între anii 2000 și 2020 s-au mai înregistrat patru recesiuni (în 2009, 2012, 2015 și 2020). Din cauza acestor evoluții, nici după 30 de independență, Republica Moldova nu a atins nivelul PIB-ului din 1990 (în 2020, PIB-ul reprezenta puțin peste ¾ din valoarea anului 1990). Declinul din anii '90 ai secolului XX, dar și revenirea destul de lentă din primele două decenii ale secolului XXI, au cauzat o amplă sărăcie, iar Republica Moldova este statul ce cele mai mici venituri din Europa. În prezent, peste ¼ din populația țării trăiește în sărăcie, iar țara are una dintre cele mai înalte rate a sărăciei în Europa de Est. În condițiile unei dezvoltări economice lente, emigrația a devenit o strategie prin care populația putea să-și îmbunătățească nivelul de trai. Astfel, emigrația a cauzat pierderea capitalului uman, dar a avut și un efect stabilizator asupra pieței muncii din Moldova. Dacă, în 1999, rata șomajului în Moldova depășea 11%, după 2000 acest indicator s-a diminuat. Din 2015 rata șomajului nu a mai depășit nivelul de 5%. Însă cel mai mare efect al emigrației au fost remiterile. Acest flux a devenit o sursă importantă de venituri pentru Republica Moldova și constituie un fundament al modelului economic național. Remiterile alimentează consumul gospodăriilor, ceea ce la rândul său stimulează creșterea economică. Totuși, rolul remiterilor se reduce în timp: dacă, în 2006, raportul

dintre remiteri și PIB constituia circa 30%, atunci către 2020 acest indicator s-a diminuat până la 15%. În aceste condiții, modelul economic bazat pe creșterea consumului se pare că începe să se „stingă”.

Declinul economic a cauzat o reducere dramatică a finanțării educației și sănătății. În anul 1999, comparativ cu 1992, cheltuielile reale pentru educație s-au redus cu 81,2%, iar pentru sănătate - cu 75,7%. Scăderea finanțării a afectat și calitatea acestor servicii publice. Din 2000 s-a atestat o ameliorare a situației, iar cheltuielile publice pentru educație și sănătate au crescut, deși majorarea a fost lentă. În pofida acestor evoluții, populația a avut acces la serviciile educaționale și cele medicale. În prezent, un risc major constă în accentuarea deficitului de personal în instituțiile publice atât din educație, cât și din sănătate. Principala cauză a atractivității scăzute pentru angajarea în instituțiile publice din educație și sănătate ține de nivelul mic de salarizare. Creșterea deficitului de personal ar putea avea consecințe grave și ar cauza limitarea accesului populației la serviciile educaționale și de sănătate.

În domeniul politicii interne și externe, Republica Moldova a traversat o serie de crize serioase în cei treizeci de ani de independență, crize care au agravat funcționarea instituțiilor de stat și au subminat încrederea populației în ordinea de drept și în democrație. Tranziția post-sovietică, de la regimul totalitar mono-partinic la o democrație parlamentară embrionară în anii 1990, a devenit și mai complicată din cauza izbucnirii conflictului transnistrean, în care Federația Rusă s-a poziționat de partea administrației de la Tiraspol. Ulterior, monopolul solid al guvernării comuniste din următorul deceniu (2001-2009) a generat stagnare în procesul de democratizare, dar a fost crucial în impulsivitatea integrării europene. Cel mai distructiv element pentru dezvoltarea guvernantei democratice a fost factorul oligarhic din perioada 2009-2019, soldat cu degradarea substanțială a încrederii cetățenilor în instituțiile statului, dar și, neașteptat, cu renovarea calitativă a scenei politice. Monopolizarea influenței oligarhice asupra actului de guvernare (în 2015-2019) a sporit simțul de impunitate în interiorul sectorului justiției, care a început să periclitizeze funcționarea sectorului financiar, precum și alte domenii ale afacerilor publice (gestionarea eficientă a proprietății publice, integritatea procesului electoral etc.). În contextul dinamizării procesului de integrare europeană, care s-a datorat semnării și implementării Acordului de Asociere, începând cu anul 2014, mecanismul de condiționalitate aplicat de UE a ajutat actorii politici și pe cei neguvernamentali locali (societatea civilă, mass-media independente) să transforme agenda anticorupție într-un demers electoral urgent.

Alegerile din 2020-2021 au creat premise clare pentru renovarea actului de guvernare și, respectiv, a bunei guvernări, care implică pe larg combaterea corupției și reformarea justiției. Deși există perspective pozitive pentru asanarea integrității sectorului public și a structurilor de stat, monopolul politic instituit după alegerile din 2021 facilitează răspândirea unor abordări permissive vizavi de repolitizarea instituțiilor de stat și a sectorului justiției, în condițiile în care pentru reformarea și de-coruperea celui din urmă sunt necesare eforturi și resurse enorme. Deocamdată, este incert dacă saltul pozitiv în apropierea de UE poate provoca înrăutățirea atitudinii Rusiei sau dacă, totuși, integrarea europeană poate coexista cu un dialog constructiv cu partea rusă. În orice caz, sustenabilitatea vectorului european, aflat în ascensiune în ultimii ani, depinde de calitatea actului de guvernare a forțelor politice afiliate cu UE, iar eficiența în combaterea corupției va deveni principalul indicator de performanță.

Guvernare

Subiect special:

Retrospectiva Rapoartelor de Stare a Țării

Subiectul special al Raportului de Stare a Țării pentru anul 2021 sunt precedentele zece ediții. Acest capitol reamintește evoluțiile și involuțiile principale în dezvoltarea Republicii Moldova, așa cum au fost ele surprinse în succesiunea de Rapoarte de Stare a Țării. În continuare, sunt discutate trei teme centrale care au trecut ca un fir roșu prin toate edițiile, și anume: capitalul uman, subdezvoltarea tehnologică și vulnerabilitățile structurale ale țării, recomandările aferente de politici care au fost făcute de RST, gradul de implementare și de actualitate al acestora. Capitolul dezvăluie cele mai răsunătoare crize de guvernanță, despre care RST a alertat de timpuriu, dar la care, din păcate, reacțiile guvernărilor au fost mai mult decât modeste. Capitolul dat se încheie cu o trecere în revistă a principalelor provocări cu care se va confrunta țara în următorul deceniu.

De ce „Raportul de Stare a Țării”?

Raportul de Stare a Țării - o viziune integrată asupra dezvoltării Republicii Moldova

Raportul de Stare a Țării (RST) este, în prezent, la cea de 11-a ediție. Deși a suferit de-a lungul timpului unele adaptări structurale, scopul principal al acestui proiect a rămas nealterat - cel de a servi drept instrument analitic fiabil ce ar facilita înțelegerea și evaluarea obiectivă a tendințelor în domeniile fundamentale de dezvoltare pentru Republica Moldova, ar ajuta la îmbunătățirea calității politicilor și la stabilirea unor obiective de dezvoltare pertinente. Elaborată de „Expert-Grup”, un centru analitic independent focusat eminent pe economie, această publicație de la bun început și-a pro-

pus să ofere o viziune cuprinzătoare asupra fenomenului dezvoltării, una ce ar depăși cadrul analizelor economice. RST îmbină analizele la nivel de sector cu o analiză integrată a fenomenelor și proceselor care se produc în societate și a impactului acestora asupra parcursului de modernizare și de afirmare a Republicii Moldova. RST se bazează pe o abordare analitică distinctă: pornind de la diagnoza situației curente în sectoarele-țintă, preocuparea centrală este de a identifica și a analiza riscurile majore, și de a furniza recomandări cât se poate de precise în vederea gestionării acestor riscuri.

Țară versus Națiune versus Stat

Prima ediție a RST datează din 2007, fiind realizată la numai 16 ani de la obținerea de către Republica Moldova a independenței. Adoptând o abordare analitică la „360 grade”, ediția anului 2007 a mizat pe contribuțiile a 38 de experți ce reprezentau 12 ONG-uri și opt universități. În mod

neașteptat, asigurarea coerenței analitice la nivelul unei echipe atât de mari a fost o sarcină mai simplă decât decizia privind denumirea Raportului. Or, unul dintre subiectele cel mai intens dezbătute în cadrul echipei a fost dacă denumirea generică a Raportului trebuie să analizeze starea

„Națiunii”, a „Țării” sau a „Statului”. Din perspectiva fiecăruia dintre cele trei concepte, Republica Moldova arăta puternic fracturată în 2007 și, în linii mari, rămâne până astăzi în aceeași situație. Ca națiune, Republica Moldova încă nu s-a realizat în forma unei comunități de oameni ce ar fi în deplin consens privind identitatea și istoria sa, dar, la fel de important, privind viitorul său. Ca țară, Republica Moldova încă nu este în stare să-și impună suveranitate pe tot teritoriul său recunoscut interna-

țional. Ca stat, Republica Moldova încă rămâne disfuncțională în multe aspecte, inclusiv în ceea ce privește pilonii fundamentali, cum ar fi instituțiile democratice, supremația legii și asigurarea unei baze economice stabile. Până la urmă, în 2007, echipa a decis că cel mai puțin contestat de audiența-țintă a Raportului ar fi cuvântul „țară”, deși unii membri ai echipei sugerau că „Raportul de Stare a Republicii Moldova” ar fi fost cea mai neutră dintre toate denumirile posibile.

Raportul de Stare a Țării - o scurtă cronologie a Republicii Moldova

RST 2007: o privire la 360 de grade

Prima ediție începea cu capitalul uman, constatând că pierderea acestuia este vulnerabilitatea principală a țării. Declinul demografic era văzut ca o amenințare latentă, care în timp s-a materializat în una vădită. Țara, având o economie puternic lovită de secetă, RST sublinia imperativul unui salt economic calitativ - o temă recurentă în următoarele ediții. Calitatea guvernării a fost analizată în detaliu, inclusiv din perspectiva participării politice, a drepturilor omului, a funcționării justiției și a dezvoltării societății civile. Alegerile locale din anul 2007, tratate ca subiect special, au dezvoltat multe deficiențe de funcționare a democrației și calității guvernării. Politica externă a țării reflecta,

într-o anumită privință, aceste neajunsuri, RST profilând Republica Moldova ca „țară stagnantă, obscură și indecisă”. La capitolul mediu ambiant, RST scria că „cel mai semnificativ impact al activității umane este poluarea excesivă a râurilor mici și a apelor freatice, a aerului atmosferic, defrișările ilicite și atitudinea barbară a populației în ariile naturale protejate și pădurile comunale”. Acestea rămân și astăzi principalele titluri în rubricile privind ecologia din presa națională. Analizând infrastructura țării, RST atrăgea atenția asupra faptului că 67% din lungimea drumurilor naționale sunt în stare rea/foarte rea; către anul 2020 situația s-a ameliorat, „numai” 55% din rețea primind acest calificativ.

RST 2009: un an de răscruce pentru Republica Moldova

Comparativ cu ediția 2007, RST 2009 era mai focusat. RST a analizat dotarea Republicii Moldova cu resursele necesare pentru competitivitatea internațională: munca, tehnologiile, infrastructura și resursele naturale. În continuare, RST viza politicile pentru a surmonta obstacolele cauzate de lipsa resurselor naturale și eficiența acestora în susținerea creșterii. Evenimentele din 7 aprilie 2009 au marcat o evoluție critică în istoria țării. Pornind de la dramatismul acelor evenimente, RST a dedicat un capitol întreg analizei strategice a mediului politic, începând cu decodificarea principalelor linii de

divizare/coagulare a societății moldovenești, continuând cu participarea politică și bunăstarea populației și încheind cu analiza funcționării statului de drept. Relațiile externe au pendulat în acel an de la tensionare maximă în interacțiunea cu vecinii și cu UE, cauzată de evenimentele din 7 aprilie, la o euforie - care ulterior s-a dovedit exagerată - cauzată de formarea AIE-1. Un capitol aparte în RST 2009 a fost dedicat riscurilor globale majore ce au influențat ulterior dezvoltarea: criza economică globală, schimbările climatice, resursele alimentare limitate și o eventuală scumpire a resurselor energetice globale.

RST 2013: Moldova - un loc fără speranță?

RST 2013 utiliza aceasta sintagmă pentru a interpreta rezultatele sondajului de opinie și a le compara cu rezultatele din 2009. Comparativ cu 2009, în anul 2013 moldovenii arătau mult mai pesimiști, inclusiv din cauza unei crize politice interne îndelungate, a situației economice dificile din Europa, a încetinirii creșterii economice din Rusia și a ritmului lent al reformelor. Emigrarea a devenit opțiunea de viață preferată pentru 32% din oameni, comparativ cu 23% în 2009. Dincolo de caracterul divizat, RST 2013 constata existența unei societăți „închise”, în care cetățenii sunt împiedicați să participe la procesul

de luare a deciziilor și nu au încredere în rolul central al alegerilor democratice pentru transformarea socială. Încrederea insuficientă în politicile publice, considerate de majoritatea oamenilor ca fiind inutile și vagi, face mai fragilă relația dintre stat și cetățeni. De asemenea, ediția anului 2013 scoate în evidență segmente importante ale populației care sunt preocupate mai mult de problema supraviețuirii decât de autorealizare, situație cauzată de economia slab dezvoltată și de mediul de afaceri vicios, care generează deficit de capital uman și îndepartează țara de o creștere economică incluzivă.

RST 2014: bomba din sistemul public de pensii

RST 2014 confirma o rată-record de creștere economică, de 8,9% pentru anul 2013, dar atrăgea atenția asupra caracterului trecător al acesteia. După seceta din 2012, o recuperare fulminantă era aproape inevitabilă, însă motoarele fundamentale de creștere funcționau la turații minime. Creșterea lentă a activității investiționale și a exporturilor, precum și rata foarte scăzută de ocupare a populației demonstrează un model economic non-durabil și non-incluziv, lucru confirmat de evoluțiile din următorii ani. Un subiect special al ediției anului 2014 a fost sistemul de pensii și

vulnerabilitățile majore ale acestuia. RST arăta că aceasta este o problema comună pentru toate țările europene, dar în cazul Republicii Moldova criza este agravată de migrație, de rata înaltă a economiei informale și de lipsa unui sistem multi-pilon de pensionare. Per ansamblu, constatările RST 2014 privind sistemul public de pensii rămân valabile și astăzi - acesta nu își îndeplinește funcțiile de bază, este inefficient și nu e sustenabil, reprezentând o adevărată bombă cu efect întârziat pentru generațiile economice active și pentru sistemul finanțelor publice.

RST 2015: bomba din sectorul financiar

Anii 2014-2015 au fost puternic marcați de fraudă bancară, care este una fără precedent nu doar în istoria Republicii Moldova, dar și la scară globală. După cum arată RST 2015, criza bancară risca să compromită nu doar perspectivele economice, dar și perspectiva europeană a țării. Ediția dată subliniază că această criză bancară a scos în evidență, o dată în plus, factorii care în mod constant au erodat fundamentele statului: corupția endemică, oligarhizarea instituțiilor, prezența capitalu-

lui străin de origine dubioasă în sectorul financiar și vulnerabilitatea procesului decizional în fața unor activități de lobby la limita legalității. Instituțiile statului și elitele politice, în loc să protejeze cetățenii și statul, au fost implicate în fraudă la cote incredibile pentru o țară cu pretenție europene. După cum arată RST 2015, ajustările marginale la cadrul regulator erau insuficiente pentru a contracara riscuri similare pe viitor, fiind necesare intervenții mult mai „chirurgicale”.

RST 2016: imperativul unei revoluții a sistemului de guvernare

Proporțiile și consecințele fraudei bancare au fost atât de mari, încât ediția RST 2016 inevitabil a continuat să abordeze subiectul guvernării sectorului financi-

ar, dar și a țării în ansamblu. RST arăta că, după șocurile multiple și suprapuse din anii 2015-2016, Republica Moldova a devenit mai vulnerabilă ca niciodată. Auto-

ritățile au putut menține țara pe linia de plutire și au evitat o catastrofă sistemică, însă Republica Moldova a pierdut pernele de siguranță ce au amortizat șocurile din 2015-2016. RST atrăgea atenția că epopeea „miliardului furat” nu s-a rezumat doar la decapitalizarea și la eșuarea a trei bănci importante, la reducerea cu o treime a rezervelor valutare și la creșterea datoriei de stat, ci că a condus și la fisurarea semnifi-

cativă a securității economice și financiare a țării, aceasta devenind vulnerabilă la noi șocuri. Protestele masive din anul 2016 au demonstrat potențialul exploziv declanșat de fraudă bancară, iar pandemia Covid-19 a dezvoltat consecințele fraudei asupra spațiului fiscal aflat la dispoziția autorităților. Raportul sugerează că Republica Moldova, fără exagerare, are nevoie de o revoluție a sistemului de guvernare a țării.

RST 2017: observații asupra economiei neobservate

Ediția anului 2017 menține atenția asupra calității guvernării, dar aduce în discuție și subiectul economiei informale. Calitatea ocupării este însă direct proporțională cu calitatea guvernării, după cum arăta RST. Subiectul economiei informale a fost o constantă în discursul de politică publică din Republica Moldova din ultimele decenii, însă tentativele de moderare a acesteia nu au dat rezultatele scontate. Din contra, începând cu anul 2014, se observă o revenire a ocupării informale, ceea ce a dezvoltat o legătură neașteptată dintre aceasta

și emigrare: creșterea ocupării informale a fost în mare măsură cauzată de revenirea emigranților moldoveni acasă și de ocuparea informală a multora dintre ei în sectorul agricol și, într-o măsură mai mică, în construcții. Un rezultat mult mai îngrijorător al analizei RST 2017 ține de faptul că majorarea ocupării informale a avut loc nu doar în urma deschiderii „noilor joburi” în sectorul informal, dar și din contul conversiunii locurilor de muncă formale în ocupare informală. Acesta este un simptom al neîncrederii acute în mecanismele sociale formale.

RST 2018: rolul investițiilor în dezvoltarea economică

În 2018, RST a continuat monitorizarea indicatorilor caracteristici ai economiei, bunăstării, pieței muncii, educației și calității capitalului uman. Totodată, autorii au analizat consecințele tergiversării interconectării Republicii Moldova la sistemul energetic european - consecințe care azi sunt deja vizibile. O altă predicție a RST 2018 și care, din nefericire, s-a confirmat, a fost intensificarea corupției politice odată cu schimbarea sistemului electoral din unul proporțional în unul mixt. Fenomenul în cauză a înflorit pe solul fertil oferit de sistemul de justiție capturată. Impac-

tu investițiilor asupra creșterii economice și dezvoltării durabile a reprezentat subiectul special discutat în RST 2018. Analiza cantitativă efectuată pe date regionale a scos în evidență rolul crucial al potențialului pieței în atragerea investițiilor și impactul încă moderat al procesului investițional asupra locurilor de muncă. Privite ca instrument de politică industrială, Zonele Economice Libere au accelerat investițiile străine, însă impactul acestora în 2018 încă rămânea limitat la ariile acoperite de ZEL-uri, cu legături slabe în restul economiei.

RST 2019: inegalitățile social-economice și starea țării

Începând cu această ediție, RST adoptă o nouă structură, focusată pe trei sectoare majore: firme, gospodării casnice și guvern, plus un subiect special de actualitate. În RST 2019, subiectul central al ediției au fost inegalitățile social-economice și impactul acestora. Partea plină a paharului ține de faptul că, pe parcursul ultimului deceniu, principalii indicatori ai inegalităților au demonstrat o dinamică îmbucurătoare. Partea goală a aceluiași

pahar arată, însă, că această ameliorare a venit din emigrarea tot mai intensă a populației din segmentele sărace, iar în mediul rural convergența veniturilor a fost mult mai slabă decât în cel urban. Analiza atrăgea atenția și asupra unei posibile subestimări a nivelului real al inegalităților, din cauza participării extrem de scăzute a populației cu venituri mari la cercetările bugetelor gospodăriilor casnice derulate de Biroul Național de Statistică.

Nu se poate spune că măcar o țară din lume a fost pregătită pentru un șoc de amploarea, durata și impactul pandemiei Covid-19. Totuși, în cazul Republicii Moldova, pandemia s-a declanșat într-un moment când țara deja era măcinată de o criză politică profundă, spațiul fiscal era foarte limitat de pe urma fraudei bancare, iar seceta intra în al doilea an. Marea majoritate a firmelor mici au fost prinse cu lichidități foarte limitate, fără instrumente de guvernare internă, cu un nivel scăzut de înzestrare tehnologică, la capacități limitate de gestionare a instrumentelor

digitale și cu o diversificare insuficientă a furnizorilor și clienților. Vulnerabilitatea gospodăriilor casnice a fost cauzată de economiile mici, consumate intens pe durata carantinei. Acestea sunt vulnerabilități cronice, care s-au agravat substanțial pe fundalul pandemiei. Competitivitatea multor companii a fost subminată de accesul redus la materii prime, piețe de desfacere și resurse financiare. RST 2020 observa că până și calitatea proceselor democratice, a procesului legislativ și a elaborării politicilor publice s-a înrăutățit dramatic în această perioadă.

Principalele provocări de dezvoltare ale Republicii Moldova văzute de RST

Trei provocări critice pentru dezvoltarea Republicii Moldova sunt abordate aproape în toate edițiile RST.

Deși RST a trecut prin câteva adaptări conceptuale, trei subiecte aflate în puternică interdependență au fost tratate în aproape fiecare Raport. Acestea reflectă provocările centrale în dezvoltarea Republicii Moldova ca țară și rămân, în multe privințe, de maximă actualitate până în prezent.”

Problema capitalului uman

„Capitalul și resursele naturale sunt, în esență, factori pasivi de producție. Oamenii sunt agenții activi care acumulează capitalul, valorifică resursele naturale, edifică instituții sociale, economice și politice și avansează dezvoltarea unei națiuni”. Acest citat din Frederick H. Harbison, economist și profesor la Universitatea Princeton, a servit ca motto pentru secțiunea dedicată capitalului uman din RST 2007, iar ideea centrală a acestuia a trecut ca un fir roșu prin toate edițiile ulterioare ale raportului. Pe de o parte, stocul de capital uman disponibil pentru transformările sociale, economice și politice, de care societatea are nevoie, scade din cauza emigrării și a „exodului creierilor”. Pe de altă parte, sistemele educaționale formal, informal și non-formal nu răspund în mod eficient la imperatiile tehnologice, economice și culturale pentru a suplini capitalul uman cu noi resurse. Problema rămâne foarte actuală. Încă în RST 2007 una dintre recomandările-cheie era „ajustarea curriculumului educației profesionale la necesitățile potențialilor angajatori”, iar RST 2020 recomanda „sporirea investițiilor în capitalul uman și educație pentru sinergia între oferta educațională și cerințele sectorului real”. Evident, din 2007 încoace, un anumit progres în reformarea sectorului educațional s-a produs - prin adoptarea Codului Educației, reorganizarea școlilor profesionale și a colegiilor, dezvoltarea învățământului dual, sporirea gradului de autonomie universitară etc. Totuși, rămâne de maximă actualitate problema relevanței educației oferite în Republica Moldova, adică a modalității în care școlile - de la instituțiile primare la cele de post-doctorat - răspund re-

alităților zilei. Felul în care a evoluat învățământul dual demonstrează că, chiar și cu resurse minime, poate fi atins un progres imens, astfel încât școala să răspundă cerințelor existente pe piața muncii. Subliniem în același timp faptul că, vorbind de relevanță, RST are în vedere nu doar conținutul studiilor, dar și partea educativă a acestora - formarea de gândire critică, precum și de abilități antreprenoriale, tehnologice și de comunicare actuale. Importanța acestor elemente depășește cu mult cadrul economic, ele fiind factorii fundamentali pentru afirmarea unei societăți democratice, apariția unei clase de mijloc prospere și educarea unor cetățeni activi și responsabili.

Urmărind edițiile RST, se poate observa cum economia moldovenească a suferit de un deficit cronic de resurse investiționale. În ultimă instanță, acest fapt a generat un handicap tehnologic major, ceea ce a determinat o specializare internațională nu tocmai favorabilă, pierderea competitivității în plan global și un nivel redus de productivitate a muncii. Îmbunătățirea climatului investițional pentru investiții private, sporirea preciziei și a gradului de absorbție a investițiilor publice și atragerea activă a investițiilor străine directe (ISD) în sectoarele orientate către export au fost recomandări generice recurente în RST, dublate de o serie de recomandări tehnice și sectoriale, pentru recuperarea decalajului tehnologic. Datele statistice confirmă un anumit progres al procesului investițional privat, inclusiv în sectorul agricol, care în RST 2007, 2009 și 2013 era văzut drept cel mai înapoiat din punct de vedere tehnologic. Însă progresul nici pe departe nu a fost stabil, anumite șocuri exogene (criza din 2009, secetele, pandemia Covid-19) întârziind formarea noilor capacități de producție. Investițiile private au fost încetinite și de o serie de probleme instituționale și structurale, cum ar fi povara reglementărilor excesive, aranjamentele de piață anticoncurențiale sau accesul limitat la creditul bancar și la sursele alternative de finanțare. IMM-urile continuă să mizeze prioritar pe resursele proprii pentru finanțarea proiectelor investiționale, ceea ce extinde enorm durata medie de implementare a acestora. Guvernul a depus, în ultimul deceniu, eforturi considerabile pentru ca să îmbunătățească politica generală de investiții publice și mecanismele de planificare și valorificare a acestora - de exemplu, se observă o anumită ameliorare a calității drumurilor naționale. Însă achizițiile dubioase, conflictele de interese și principiile obscure de selecție a proiectelor finanțate au știrbit impactul resurselor publice alocate pentru investiții de capital. În ultimii 30 de ani, investițiile străine au avut un rol-cheie în reabilitarea unor sectoare tradiționale, cum ar fi telecomunicațiile, și în emergența unor sectoare completamente noi, precum industria automotive. Dar investițiile străine în continuare rămân insuficiente, iar, în anumite cazuri, investițiile străine venite din surse obscure au vulnerabilizat firmele recipiente (sectorul bancar, energetic). RST a recomandat în mai multe rânduri, inclusiv în edițiile din 2017-2018, adoptarea la nivelul întregii țări a unui regim investițional similar celui din Zonele Economice Libere, pentru a reproduce la nivel sistemic succesul investițiilor străine din ZEL-uri și pentru a intensifica conexiunile dintre ISD și IMM-urile moldovenești. Din păcate, această recomandare încă rămâne departe de a fi realizată. După criza din 2009, influxurile nete de ISD au constituit circa 200 milioane USD, în medie anuală. Ca pondere în PIB, influxurile anuale nete de ISD au urmat mai degrabă un declin în deceniul precedent, oscilând în ultimii ani la nivelul de 2-3% din PIB. Având un stoc total al ISD de circa 40% din PIB, Republica Moldova încă se plasează undeva în zona inferioară a clasamentului internațional.

Subdezvoltarea tehnologică

Vulnerabilitățile structurale

Etapa tranziției timpurii a dezvoltat o serie de slăbiciuni sistemice ale economiei moldovenești. Chiar din primele ediții ale RST, a fost profund analizată dependența excesivă a populației de agricultura de subzistență și cum această ocupație, fiind inițial un colac de salvare, a determinat într-un final cronicizarea sărăciei. Sectorul agricol, la rândul său, rămâne puternic dependent de capriciile vremii tot mai impredictibile și mai austere, de la un an la altul. Cele câteva episoade de secetă catastrofală din ultimele trei decenii au complicat recuperarea de către sectorul agricol a nivelului de producție ante-criză. RST au recomandat în mod constant măsuri cu caracter de adaptare a sectorului la schimbările climatice, cum ar fi dezvoltarea conceptului de extensiune agricolă, consolidarea asigurărilor în agricultură, orientarea spre cultivarea unor specii și rase mai bine adaptate la secetă, subvenționarea prioritară a măsurilor de protecție contra secetei și a fenomenelor meteorologice cu caracter extrem, un accent mai mare pe sporirea accesului micilor fermieri la subvențiile pentru producătorii agricoli, adoptarea pe scară largă a tehnologiilor protective, realizarea unui sistem național integrat de rezervoare de apă etc. Din păcate, agenda politicilor din agricultură încă este departe de adoptarea acestor măsuri. În câteva reprize, RST a adus în discuție și problema îmbătrânirii populației și a implicațiilor pe care acest fenomen le are asupra sistemului public de pensii. Câteva recomandări ale RST - inclusiv egalarea vârstei de pensionare a femeilor și bărbaților - au fost luate în considerație și implementate. Și subiectul dependenței energetice rămâne de maximă relevanță, iar problema lipsei propriilor resurse energetice este agravată, așa cum arată RST 2018, de lentoarea implementării mega-proiectelor de interconectare cu sistemul românesc. Merită subliniat, în același timp, progresul realizat de Republica Moldova în sporirea eficienței energetice - determinat atât de investițiile în capitalul de producție mai puțin energofag, cât și de implementarea unor instrumente economice motivaționale, cum ar fi contorizarea universală, ridicarea tarifelor la nivelul costurilor de producție și anularea sistemului complicat de subvenționare încrucișată a tarifelor. O altă vulnerabilitate, care a fost însă cu succes depășită, era dependența excesivă a exporturilor moldovenești de o singură piață, cea a Federației Ruse. Ponderea Federației Ruse în exporturi a scăzut de la 44% în anul 2000 la 26% în 2010 și la 9% în 2020. Reorientarea exportatorilor moldoveni către alte piețe a fost determinată de factori atât de respingere (embargourile rusești), cât și de atracție (Sistemul Generalizat de Preferințe, Preferințele Comerciale Autonome și Acordul de Asociere cu UE).

RST și cele mai răsunătoare eșecuri de guvernare

Privind retrospectiv la precedentele zece ediții, putem constata că RST a încercat în mai multe rânduri să declanșeze alerte timpurii pentru a preveni materializarea unor riscuri grave în adresa securității socioeconomice a țării.

Din păcate, avertizările și recomandările în cauză au fost ignorate și riscurile, în cele din urmă, s-au materializat în crize de proporții. Mai jos, reținem trei eșecuri monumentale pe care le-au admis guvernele Republicii Moldova, fiecare

dintre ele încetinind sau chiar stopând procesele de transformare a țării. La fel, fiecare dintre aceste eșecuri dezvoltă problemele grave de calitate a guvernării cu care se confruntă Republica Moldova.

Frauda bancară fără precedente istorice

RST 2007 alerta despre următoarele: „Structura vagă a relațiilor de proprietate ale unor bănci frânează atragerea investitorilor strategici în sector. Creșterea cantitativă a creditului nu este neapărat susținută și de aprecierea corectă a beneficiarilor, din cauza lipsei unui mecanism adecvat de evidență a stării financiare curente a clientelei bancare. Creditele corporative sunt adesea bazate pe relațiile personale dintre directorii unor bănci cu managerii unor întreprinderi și nu neapărat bazate pe un scrutin riguros al beneficiarilor”. Iar în ediția din toamna anului 2014, RST avertiza: „Creșterea impresionantă a ratei de penetrare a sectorului bancar, de la 36,2% din PIB în 2011 la 42,2% în 2013, trebuie tratată cu maximă precauție. Guvernanța proastă și transparența redusă a sectorului financiar pun mari probleme pentru Guvern și BNM și, de facto, generează riscuri de securitate națională deloc neglijabile. Calitatea portofoliului de credite bancare în ansamblu este nesatisfăcătoare, iar o bună parte din noile credite acordate, în special, în anul 2013 reprezintă plasamente dubioase în bănci din Federația Rusă și nu au nicio influență pozitivă asupra economiei moldovenești. Din contra, aceste plasamente sporesc și mai mult vulnerabilitatea geopolitică a Republicii Moldova în fața Federației Ruse, care a amenințat Republi-

ca Moldova „cu consecințe” pentru semnarea Acordului de Asociere cu UE”. Din păcate, riscurile identificate de RST s-au materializat în forma unei fraude bancare fără precedente istorice, care a șubrezit resursele statului, a pus o povară mai mare și pe termen lung pe umerii contribuabililor și a vulnerabilizat țara în fața unor surse de influență externă. Numărul, rolurile și obiectivele urmărite de participanții la fraudă sperăm să fie pe deplin elucidate în cadrul unei anchete eficiente. Este clar, însă, că aceasta nu s-ar fi putut produce fără suportul tacit sau chiar contribuția activă a unor instituții ale statului, menite tocmai să prevină acest gen de riscuri. Aservirea instituțiilor statului unor interese de grup este cauza principală care a împiedicat reacția timpurie ce putea preveni fraudă sau minimiza consecințele acesteia. În urma fraudei, partenerii de dezvoltare au insistat asupra unui proces de curățare a sectorului bancar, de asanare a drepturilor de proprietate și de înlăturare a acționarilor care nu satisfac criteriile de integritate și transparență. Evaluarea acționarilor ar trebui să fie un proces continuu, pentru a preveni repetarea unor crize similare. Totodată, este clar că magnitudinea și consecințele fraudei bancare au fost atât de mari, încât sectorul până în prezent rămâne expus și vulnerabil la riscuri.

Colapsarea întreprinderilor de stat

Majoritatea RST, în mod constant, au atras atenția asupra situației deplorabile a întreprinderilor de stat și a felului în care acestea sunt utilizate pentru distorsionarea competiției oneste ori sunt abuzate pentru finanțarea partidelor sau atingerea altor interese politice, în detrimentul intereselor reale ale contribuabililor și ale țării. Încă RST

2007 menționa că „în sectorul industrial se impune restructurarea și privatizarea majorității întreprinderilor controlate de stat. Continuarea „monitorizării” de către Guvern a funcționării întreprinderilor din ramura electronică, producția de mașini și utilaj, producția de aparataj de precizie și instrumente medicale etc. se va solda

cu erodarea definitivă a capacităților competitive ale întreprinderilor și cu agravarea decalajului tehnologic în raport cu competitorii din străinătate". Pentru a preveni acumularea unor datorii cvasifiscale din partea întreprinderilor de stat și implicarea acestora în aranjamente frauduloase, precum și pentru a spori eficiența utilizării resurselor la nivelul întregii economii, RST în mod constant a cerut privatizarea transparentă a întreprinderilor care pot funcționa în regim de liberă concurență, profesionalizarea managementului întreprinderilor de stat, adoptarea unor standarde moderne de guvernare corporativă a acestora, asigurarea transparenței proceselor de achiziții și de contractare a datoriilor, și punerea la punct a unor sisteme de control și de audit intern. O perioadă îndelungată aceste recomandări nu au fost auzite, din contra, Guvernul a adoptat măsuri populiste și ridicole, cum ar fi plafonarea arbitrară a salariilor directorilor întreprinderilor de stat. Lipsa de reacție serioasă a fost determinată nu atât de incompetență, cât mai mult de conflictul de interese al reprezentanților autorităților de politici. Aceasta se

❑ *Eșecul asigurării supremației legii*

Legea justă, certă, universală și aplicată efectiv este o condiție-cheie pentru funcționarea unei economii de piață. Chiar dacă între agenții economici există încredere sau dacă relațiile dintre ei sunt reglementate de norme informale, pentru dezvoltarea pe termen lung a unei economii moderne este indispensabilă supremația legii formale. Subiectul în cauză a fost tratat în majoritatea edițiilor RST. Economic vorbind, legea este mecanismul principal prin care sunt garantate drepturile de proprietate materială, intelectuală și de orice altă natură, este impusă respectarea drepturilor și obligațiilor contractuale, sunt securizate investițiile și sunt minimizate costurile de tranzacție. Două elemente sunt de importanță primordială în contextul dat: conținutul și implementarea legii. Conținutul legii trebuie definit, pornind de la interesul public - și aici este prima mare scăpare a Republicii Moldova. Pe parcursul ultimelor decenii, la toate etapele și la toate nivelurile, procesul normativ a rămas extrem de vulnerabil în fața activităților de lobby, a conflictelor de interese și a altor influențe ilegale. În mod paradoxal, una dintre cele mai vulnerabile instituții în fața unor asemenea activități este chiar Parlamentul, care pe parcursul

întâmplă pentru că mulți dintre cei care sunt responsabili de adoptarea politicilor sunt, în același timp, reprezentanți ai statului în Consiliile de Administrare, fiind plătiți direct de întreprinderi. Salariile ministeriale ale acestor membri ai Consiliilor de Administrare sunt, adeseori, mult mai mici decât recompensele primite de la întreprinderile de stat. În plus, întreprinderile de stat reprezintă un vehicul foarte comod pentru finanțarea obscură a partidelor politice, iar numirea directorilor acestora - o sursă de rentă pentru politicieni. Rezultatele respectivelor „politici” sunt astăzi de neînviat: ramura electronicelor și a aparatelor de precizie este aproape defunctă, întreprinderile de stat, altă dată respectabile, se dovedesc a fi implicate în traficul unor substanțe și produse interzise, sunt forțate să trucheze achizițiile pentru ca să procure materii primă de la companii furnizoare controlate de politicieni etc. Un exemplu elocvent în acest sens este, bunăoară, ÎS „Calea Ferată a Moldovei” - starea financiară precară în care se află astăzi această companie, care cândva era un pivot al economiei, este rezultatul concret al acestei „politici”.

ultimelor decenii a demonstrat cea mai mare lipsă de respect față de transparența și integritatea procesului decizional. Definirea cadrului legislativ nu este, însă, suficientă. Astfel, fiecare Raport de Stare a Țării relatează despre faptul că Republica Moldova pică testul implementării efective a legislației, în special, din cauza slăbiciunilor sistemului judecătoresc. Sistemul judecătoresc este o ramură aparte a puterii de stat, care trebuie să fie clar separată de altele. Însă caracterul independent al acesteia trebuie să aibă o corespondență și în nivelul înalt de responsabilitate al judecătorilor pentru deciziile pe care le iau. În loc de aceasta, arogându-și o formală independență de-a lungul ultimelor trei decenii, sistemul judecătoresc s-a transformat într-o castă opacă, autosuficientă și aservită cercurilor de influență politică. Incapacitatea țării de a reforma sistemul judecătoresc este, în mare parte, rezultatul aceluiași conflict de interese, al confluenței politicului cu economicul, al capacităților limitate ale presei, ONG-urilor și cetățenilor de a identifica și a expune marile averi acumulate în mod ilegal, precum și al slăbiciunilor majore ale sistemului național de formare inițială și continuă a judecătorilor.

Mega-tendențele de dezvoltare prin prisma indicatorilor-cheie ai RST

Creșterea inegală a veniturilor după o perioadă lungă de recesiune

Primul deceniu de independență a Republicii Moldova a fost unul pierdut sub aspectul veniturilor populației și ale statului. Suferind un colaps transformațional profund, PIB-ul per capita a scăzut de la o valoare estimată la 800 USD în anul 1991 la 400 USD în 1995, iar criza financiară din Federația Rusă, din 1998, a redus și mai mult veniturile - la circa 350 USD/capita către anul 2000 (Tabelul 1). Până în anul 1998, diferențe majore între PIB și venitul național net nu au fost observate, și asta pentru că veniturile primite din exterior erau aproape nule. Însă șocurile socioeconomice din primul deceniu de tranziție au condus la un exod masiv către alte țări al forței de muncă, remitențele emigranților adăugând tot mai mult la veniturile

obținute în interiorul economiei. Astfel, în anul 2000, venitul național per capita era cu circa 5% mai mare decât PIB/capita. Către 2008-2010 decalajul crescuse la 8-10%. Odată cu reluarea creșterii economice, în anul 2000, producția și venitul național au crescut continuu și, către anul 2020, au atins, respectiv, 4175 și 4379 USD/capita. Creșterea economică, cu o rată medie de circa 5% până la Covid-19, a condus la promovarea Republicii Moldova din grupul țărilor cu venituri joase în grupul țărilor cu venituri medii, conform clasificării utilizate de Banca Mondială. Însă, în interiorul țării, decalajele urban-rural au crescut enorm, deoarece creșterea economică a fost centrată în special pe orașele mari și medii.

Persistența sărăciei

Deși datele statistice pentru cea mai mare parte a primului deceniu al tranziției lipsesc, prima estimare pentru anul 1998 sugera o incidență a sărăciei de aproape 72%. Către anul 2000 aceasta a scăzut la 68%, iar odată cu creșterea economică și intensificarea emigrării incidența sărăciei a continuat să scadă, atingând 22% în anul 2010. Ulterior, s-a constatat că meto-

dologia de calcul a sărăciei absolute nu mai reflectă realitățile socioeconomice, astfel că în 2018 BNS aprobă o nouă metodologie. Conform acesteia, mai bine de un sfert din populația țării se află sub pragul sărăciei absolute. Din nou, diferențele urban-rural sunt enorme: rata sărăciei absolute în anul 2020 era de 35,3% în sate, față de 14% în orașe.

Stabilitate macroeconomică după un deceniu de haos

Inflația este cel mai informativ indicator al dezordinii macroeconomice. În primii ani de independență, ca urmare a scumpirii resurselor energetice importate și a dezintegrării lanțurilor de aprovizionare, prețurile interne creșteau la cote astronomice. De exemplu, în anul 1993, indicele prețurilor de consum a crescut cu o rată incredibilă de 2800%, determinată în special de scumpirea serviciilor și a mărfurilor nealimentare. În al doilea și, mai ales, al treilea deceniu de independență,

inflația a fost luată sub control. BNM a adoptat strategia de țintire directă a inflației, Guvernul a elaborat reguli fiscale mai bune, iar datoria de stat a fost gestionată cu prudență - totul, până la fraudă bancară și activarea garanțiilor guvernamentale față de BNM, când datoria a crescut dramatic, de la 20% din PIB în 2014 la 32% în 2016. Ulterior, în anii 2020-2021, datoria de stat a crescut din nou, ca urmare a șocului economic declanșat de pandemia Covid-19.

Tabelul 1.

Principalii indicatori monitorizați

Indicatori statistici	1991	1995	2000	2010	2020
PIB per capita, dolari SUA, curs de schimb de piață	800*	400	354	2378**	4147
Venitul național per capita, dolari SUA, curs de schimb de piață	800*	405	372	2576**	4379
Incidența sărăciei absolute, %	n.a.	n.a.	67,8	21,9	26,8**
Indicele prețurilor de consum, % față de decembrie anul precedent	151	24	18,4	8,1	0,4
Ponderea agriculturii în PIB, %	41,2***	29,3	25,4	11,2	10,1
Ponderea industriei în PIB, %	37,6***	25,0	16,3	13,7	14,0
Ponderea serviciilor în PIB, %	21,2***	45,7	58,3	75,1	75,9
Populația cu reședință obișnuită, milioane de oameni****	n.a.	n.a.	n.a.	2,873*	2,364
Rata de ocupare, %****	86,0	84,6	54,8**	38,5	38,8**
Indicele de Percepție a Corupției elaborat de organizația Transparency International	n.a.	n.a.	26	29	34
Ponderea veniturilor bugetului public național în PIB, %	30	32,8	25,8	31,9	30,6
Ponderea datoriei de stat în PIB,%	0	31	61	22	33

Surse: BNS, FMI și estimările autorilor*

Notă: ** - incomparabil cu perioada anterioară, *** - ponderea în Produsul Material Net; **** - fără unitățile administrativ-teritoriale din stânga Nistrului și municipiul Bender (Tighina)

În cei 30 de ani de independență s-au materializat și schimbări structurale majore în economie.

Republica Moldova a devenit independentă, având o economie puternic centrată pe agricultură (circa 41% din „produsul material net” al anului 1991 sau circa 32% din PIB-ul anului 1994, deja conform standardelor SCN), dar și un sector industrial important, care deținea circa 25% din PIB în anul 1994 (fără regiunea transnistreană). Către anul 2020, ambele sectoare s-au comprimat puternic, până la 10,1% pentru agricultură și 14% pentru

industrie. Creșterea dramatică a rolului serviciilor, până la circa 76% în anul 2020, reflectă mai degrabă implozia celor două sectoare, decât o autentică modernizare a economiei. Această aserțiune este sprijinită și de dinamica ratei ocupării: dacă, în anul 1991, peste 80% din populația aptă de muncă lucra, trei decenii mai târziu rata de ocupare era mai mică de 40% (indicatorii sunt comparabili doar cu un anumit grad de aproximație).

Corupția a fost disfuncția majoră în actul de guvernare în ultimele trei decenii.

Odată cu dezintegrarea sistemului sovietic și cu trecerea la etapa acumulării sălbătice de capital, corupția a devenit foarte rapid uleiul care ungea roțile dințate ruginite ale economiei moldovenești. În anul 1999, Indicele de Percepție a Corupției, calculat de organizația Transparency International era de 26 (nivelul 0 vorbeș-

te de corupție absolută, nivelul 100 - de integritate absolută). Deși se părea că situația nu mai are unde să se înrăutățească, în 2002, la un an după preluarea de către comuniștii „reformați” a întregii puteri, indicele de percepție a scăzut la 21. Situația s-a îmbunătățit lent, indicele atingând nivelul de 36 în anul 2012,

după care, odată cu fraudă bancară și oligarhizarea fățișă a instituțiilor statului, Republica Moldova a fost din nou retrogradată, ajungând, în 2016, la nivelul de 30. În următorii ani, situația s-a îmbunătă-

tătit parțial, scorul obținut de Moldova în 2020 fiind de 34. Cu asemenea ritmuri, țara are nevoie de 45-50 de ani pentru a ajunge la nivelul unde astăzi se află, bunăoară, Estonia.

Scăderea dramatică a populației va deveni, în manualele de istorie, principala caracteristică a perioadei timpurii de independență a Republicii Moldova.

Conform estimărilor precaute, populația cu reședință uzuală a scăzut de la 3,6 milioane de oameni în 1991 la numai 2,3 milioane în 2020 (ambele valori nu includ regiunea transnistreană) și nu există semne vizibile de stabilizare a acestui proces. Sporul natural negativ și, mai ales, sporul migrațional negativ au contribuit, în egală măsură, la acest colaps populațional,

care este unul fără precedent pentru o perioadă de pace. Emigrarea a fost cauzată de o mulțime de factori: în anii 1990, au prevalat factorii de respingere (sărăcia, corupția omniprezentă, lipsa perspectivei pentru familiile tinere); în prezent, însă, deciziile de emigrare sunt tot mai mult motivate de factori de atracție (educație, carieră, bunăstare pentru copii).

Concluzii: provocările majore de dezvoltare pentru următorul deceniu

Situația internă și externă a Republicii Moldova este în continuă schimbare și țara nu reușește să țină pasul cu tendințele tehnologice, economice și culturale, adaptându-se cu greu la noile provocări de dezvoltare. Acestea sunt multe la număr, însă considerăm că țara va trebui să abordeze mult mai hotărât câteva provocări monumentale care stau în fața sa, și anume:

Reforma efectivă a educației trebuie să înceapă cu reforma sistemului de instruire inițială și continuă a cadrelor didactice, cu finanțarea priorității a școlii, cu ridicarea standardelor profesionale și a remunerării cadrelor didactice, cu adaptarea curriculumului la noile realități tehnologice și cu flexibilizarea metodelor de implementare a acestuia, inclusiv prin reducerea formalismului birocratic ce acompaniază procesul didactic. Trebuie utilizate mult mai intens platformele online pentru a le permite copiilor să aibă acces la cele mai bune surse de învățare - pandemia Covid-19 a demonstrat că acest lucru este și posibil, și necesar. Școala, în egală măsură, trebuie să pună accentul pe învățare și pe educare. Copiii trebuie să fie protejați de sursele de influență culturală nefastă, care îi îndreaptă pe piste greșite în viață, iar dragostea pentru carte și cunoștințe trebuie să fie promovată ca valoare.

Inputurile în procesul de convergență tehnologică trebuie să fie alocate cu mult înainte de a vedea rezultatele. Încă din școală, trebuie stimulată și încurajată creativitatea copiilor, iar disciplinele depășite, precum „Educația tehnologică”, trebuie să fie înlocuite cu „Robotica” și „Programarea Calculatorului”. Este necesară majorarea semnificativă a burselor la specialitățile ȘTIM (știință, tehnologii, inginerie, matematică) pentru ca tinerii să aleagă mai curajos aceste discipline. În sectorul cercetare și dezvoltare trebuie încurajate activ asimilarea, re-ingineria și adaptarea inovațiilor și soluțiilor tehnologice, precum și cercetările aplicative în cadrul unor parteneriate internaționale la subiecte care în mod direct răspund priorităților societății. Politică de

**Modernizarea
sistemului
educațional**

**Recuperarea
decalajului
tehnologic**

Creșterea accelerată a productivității muncii

atragere a ISD trebuie să țintească în mod deliberat integrarea furnizorilor locali în lanțurile tehnologice și de aprovizionare internaționale. Totodată, este necesară dezvoltarea mai activă a pieței de capital, pe lângă cea a serviciilor bancare, pentru a spori accesul la finanțare. Aici însă este important de realizat că o serie de factori structurali, cum ar fi conflictul transnistrean și vulnerabilitățile la șocurile externe, mențin riscurile de țară la nivel înalt, ceea ce se reflectă și în costurile la care se împrumută Republica Moldova din exterior.

Republica Moldova se confruntă cu provocări demografice majore determinate, în special, de emigrarea intensivă și de îmbătrânirea tot mai rapidă a populației. Astfel, în decurs de maximum un deceniu, acel respiro oferit de reluarea creșterii vârstei de pensionare va fi epuizat. Aceasta va pune o povară tot mai mare asupra generațiilor economic active. În plus, dezvoltarea tehnologică tot mai rapidă, automatizarea, robotizarea și avansarea inteligenței artificiale vor reduce enorm valoarea muncii necalificate. În condițiile când rata de fertilitate mai degrabă va continua să scadă, iar emigrarea, în cel mai optimist scenariu, se va modera, dar nu va ranversa, singura șansă pentru ca Republica Moldova să se adapteze la aceste noi realități este creșterea rapidă a productivității muncii. Dezvoltarea educației va conduce la creșterea competențelor angajaților, care vor fi mai capabili să mănuiască eficient noile tehnologii, dar, pe lângă aceasta, sunt necesare importante schimbări culturale în atitudinea față de muncă, în paralel cu dezvoltarea capacităților de prognoză a pieței muncii și de perspectivă tehnologică, economică și financiară. Totodată, Republica Moldova are nevoie de o reindustrializare inteligentă care, cel mai realist, ar trebui să se sprijine pe investiții străine directe, să valorifice plener baza locală de materii prime și care să rezulte în lărgirea asortimentului de bunuri ce încorporează o valoare adăugată înaltă. Aceasta subliniază, o dată în plus, importanța educației tehnologice, care ar trebui să fie o garanție că retehnologizarea țării se produce în paralel cu crearea noilor locuri de muncă, mai productive, nu doar cu lichidarea celor neproductive.

Adaptarea la schimbările climaterice

Fenomenele meteo cu caracter tot mai violent care se observă în ultimele decenii în lume, inclusiv în Europa de Est și în Republica Moldova, tind să se permanentizeze, condiționate fiind de încălzirea globală. Republica Moldova riscă să fie prinsă nepregătită pentru a face față riscurilor atipice cu care s-au confruntat alte țări în ultimii ani. Pe lângă faptul că este expusă și vulnerabilă, țara are rezerve limitate de reziliență și de recuperare în cazul unui cataclism de proporții. Are Moldova o strategie concretă, dacă o secetă catastrofală durează nu un an, ci doi sau trei ani? Tactic și operațional, sunt serviciile specializate capabile să reacționeze în cazul declanșării unor incendii de pădure de proporția celor din Europa de Sud din vara anului 2021? În ce măsură este infrastructura urbană pregătită să facă față unor ploi violente de durată? Aceste întrebări nu au un răspuns clar la nivel conceptual și, din câte cunoaștem, nici planuri operaționale detaliate de reacție nu există. După cum arată exemplele țărilor lovite de cataclismele naturale în ultimii ani, costurile de pregătire pentru aceste evenimente sunt mai mult decât îndreptățite de posibila lor magnitudine și impact.

Starea țării este determinată de nivelul de dezvoltare și de competitivitate a firmelor, de bunăstarea populației, precum și de eficiența și calitatea actului de guvernare. Aceste trei elemente definitorii pentru un stat sunt strâns interconectate și sunt analizate în prezentul Raport de Stare a Țării. Capitolul de mai jos se axează pe primul dintre cele trei elemente și evaluează dinamica sectorului privat din Republica Moldova. Cele mai pregnante tendințe sunt identificate, reieșind dintr-un cadru mai larg de timp pentru toți cei 30 de ani de independență. O atenție aparte este acordată evoluțiilor sectoriale, în contextul dat fiind relevante schimbările structurale și factorii de influență care au modelat economia la configurația actuală. De asemenea, sunt analizate implicațiile privatizărilor și ale investițiilor străine, care au avut un impact semnificativ în tranziția de la economia planificată la cea de piață. Din perspectiva mediului de afaceri, sunt punctate progresele în mediul de reglementare, provocările dictate de decalajul de implementare care stagnează nivelul de competitivitate, dar și amprenta tot mai puternică lăsată de migrația forței de muncă. Sectorul financiar este descris prin optica schimbării raporturilor de forță între piața de capital și sectorul bancar, și concentrarea majorității fluxurilor financiare în bănci. Recomandările de politici îndeamnă la sporirea competitivității firmelor și la dezvoltarea accelerată a acestora. Soluțiile propuse în acest scop sunt îmbunătățirea guvernancei și culturii antreprenoriale, internaționalizarea afacerilor, dar și avansarea în verigile mai superioare ale lanțurilor valorice internaționale. De asemenea, sunt punctate și imperatiile de dezvoltare a instrumentelor pentru canalizarea banilor lungi în economie, dar și nevoia de substituire a importurilor cu producție proprie în balanța alimentară a țării.

Analiza principalelor tendințe și evoluții în sectorul real

În Republica Moldova s-a încetățenit un fenomen al patronilor înstăriți cu firme sărace.

Radiografia antreprenoriatului moldovelesc arată că, din 1991 până în prezent, au fost înregistrate peste 226 de mii de companii, din care circa 85 de mii au fost deja oficial lichidate¹. În același timp, datele BNS ce prezintă statistica firmelor care au depus rapoarte financiare anuale indică un număr de 58 de mii de unități, adică de 2,4 ori mai puțin comparativ cu numărul entităților care mai există cel puțin pe hârtie. Având în vedere rata întreprinderilor active², care conform datelor BNS constituie 72-73% (circa 42 de mii de întreprinderi), putem constata că, în medie, doar 18 firme din 100 înregistrate de la declararea independenței până în prezent au mai rămas active pe piață. În ultimii ani, se ob-

servă o încetinire a ritmului de creștere a numărului de întreprinderi, iar rata de creare a firmelor noi a fost inferioară ratei de desființare, ceea ce vorbește și despre un nivel de confidență în scădere a inițiativelor antreprenoriale. Un alt fenomen generat de contextul tranziției vizează existența patronilor bogați cu firme sărace. Această tendință poate fi relevată și prin faptul că, indiferent în ce fază a ciclului economic s-ar fi aflat Republica Moldova, în ultimii 15 ani (de când există date disponibile detaliate despre antreprenoriat) ponderea întreprinderilor care au raportat pierderi a depășit constant cifra de 40 la sută, în unii ani indicatorul dat trecând chiar și de jumătate din toate companiile din țară.

¹ <https://date.gov.md/ckan/ro/dataset/11736-date-din-registrul-de-stat-al-unitatilor-de-drept-privind-intreprinderile-inregistrate-in-repu/resource/b751fe74-5142-4eb7-b846-d27279ec57d12>
www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=44709&lang=ro

² Întreprinderile care au înregistrat cifra de afaceri sau au avut salariați pe parcursul perioadei de referință

Agricultura a evoluat de la „colhoz” la Programul Pământ și înapoi la nevoia de consolidare și cooperare.

Anii de independență au debutat, pentru agricultura Republicii Moldova, cu mai multe provocări ce au erodat substanțial sectorul, astfel încât valoarea producției agricole din anul 2000 era la nivelul de doar 48,8% comparativ cu zece ani mai devreme. Menținerea preponderentă a colhozurilor în anii 1990, în condițiile tranziției la economia de piață, a condus, pe de o parte, la lipsa de motivație a fermierilor de a fi cât mai eficienți, iar, pe de altă parte, la un acces restricționat și sever la capital, cu toate lipsurile de rigoare³. După reforma de împrumut a oamenilor prin Programul Pământ⁴, perioada 2001-2010 a fost marcată de progrese modeste. Astfel, în condițiile în care fermierii încă au continuat să se adapteze la noua realitate de gestiune a proprietății private, producția agricolă din anul 2010 constituia, bunăoară, 54,8% din nivelul anului 1990. Ultimul deceniu s-a dovedit a fi mai prolific pentru sector, astfel încât producția agricolă din 2019 (anul 2020 este irelevant pentru comparare din cauza secetei severe) a ajuns la 77,4% din nivelul anului care a precedat independența. Un catalizator important al acestui proces a fost crearea Agenției de Intervenție și Plăți pentru Agricultură (AIPA) în anul 2010 și alocările de subvenții în creștere, care au fost în măsură să influențeze semnificativ anumite ramuri. Analiza în funcție de tipul producției agricole relevă o situație relativ satisfăcătoare pentru producția vegetală, care a recuperat aproape integral nivelul de până la independență (96,7%), și o situație dramatică în sectorul zootehnic, producția animalieră constituind mai puțin de jumătate din nivelul anului 1990. Culturile anuale sunt dominate de cele cu valoare adăugată redusă - porumb, floarea-soarelui și grâu -, care constituie 79,5% din suprafețele totale însămânțate în perioada 2016-2020. Ridică semne de întrebare și modul în care sunt respectate

asolamentele, având în vedere faptul că ponderea suprafețelor de floarea soarelui este, în ultimii cinci ani, de peste trei ori mai mare (24,3%) comparativ cu perioada 1991-1995. În același timp, într-un interval similar de comparație, suprafețele de cartofi și legume de câmp s-au redus de 2,9, respectiv de 2,2 ori, pe moment țara devenind dependentă de importuri pentru a acoperi pe deplin consumul intern al acestor produse. Progrese mai notabile au fost înregistrate în pomicultură și viticultură, unde a avut loc un proces semnificativ de reînnoire a plantațiilor, vizibil prin creșterile de productivitate⁵, dar și de creare a infrastructurii post-recoltă prin capacități frigorifice și de ambalare. Acest fapt a făcut ca, în ultimii ani, exportatorii de fructe să fie tot mai prezenți și pe piața de extra-sezon.⁶ În domeniul producției animaliere situația este deplorabilă, cu o erodare substanțială a bazei de producere locale. Efectivul de bovine, porcine și ovine înregistrat la începutul anului 2021 este la cel mai redus nivel din 1980 până în prezent. În primii ani de independență, cea mai mare parte a fermelor zootehnice au dispărut, efectivul de animale rămânând preponderent concentrat în gospodăriile individuale. Odată cu valul migraționist care a afectat, în special, mediul rural, dar și odată cu schimbarea modului de viață de la sate, se atestă o scădere puternică a efectivului de animale și în cadrul gospodăriilor oamenilor. O altă tendință majoră din agricultură rezidă în amprenta tot mai mare a schimbărilor climatice, manifestată prin creșterea frecvenței anilor de secetă. Aceasta are loc într-un context în care baza de cercetare din agricultură a ajuns aproape de derivă, inputurile agricole sunt dominate de produsele de import ale corporațiilor străine, iar obiectivele economice de moment au prioritate în fața obiectivelor de mediu de dezvoltare sustenabilă.

3 De exemplu, cantitatea medie de fertilizant per ha a scăzut de la 5,6 tone în anul 1990 la 0,6 tone în anul 1996

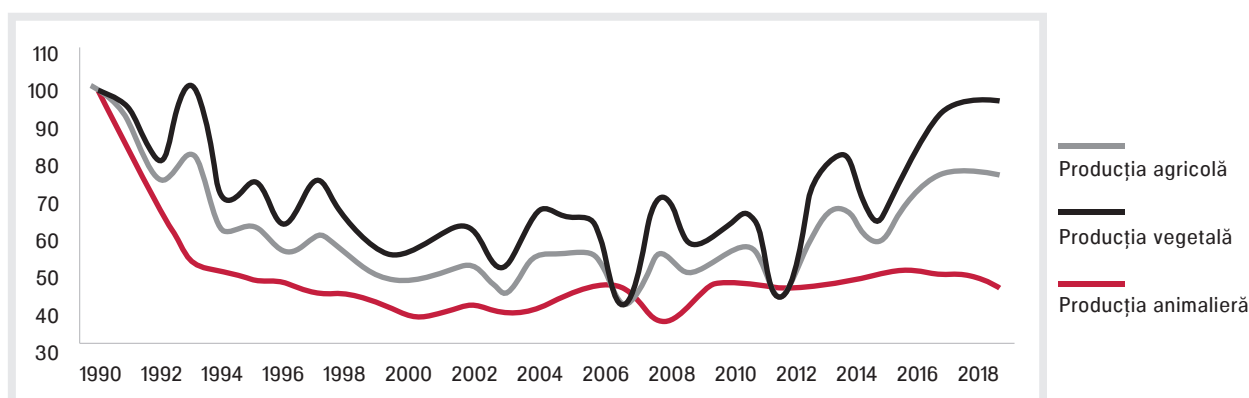
4 www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=44709&lang=ro

5 În perioada 2016-2020, comparativ cu perioada 2001-2005, recolta medie a crescut: la mere de 2,3 ori, prune de 2,6 ori, struguri cu 20%.

6 Spre exemplu, în T1-2020, Republica Moldova a reușit să exporte o cantitate de 76,5 de mii de tone de mere, pere și gutui - de 4,3 ori mai mult comparativ cu T1-2010.

Figura 1.

Evoluția producției agricole, anul 1990=100%

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor BNS

Dezindustrializarea a devenit o caracteristică a tranziției economiei moldovenești.

În cei 30 ani de independență a țării, industria moldovenească a trecut printr-un proces de tranziție dificil, din cauza necesității de a-și reprojecția capacitățile de producție și de a găsi noi piețe. Dezindustrializarea a fost însoțită de un exod considerabil al creierelor, de o pierdere a capacității și relevanței educației ingineresti și de o cultură industrială în declin. Dacă, în anul 1991, cota industriei în PIB era estimată la circa 40%⁷, deja peste patru ani indicatorul în cauză a ajuns la 24,9%. Anii 2000 au menținut același trend de scădere a prezenței activităților industriale în economie - de la 18,9% în 2001 la 13,7% în 2009, care a constituit și minimumul istoric. Următoarea decadă a fost caracterizată de o stabilizare a situației cu o ușoară inversare a tendinței și o creștere a ponderii în PIB, care a evoluat până la 15,6% în anul 2015, după care cota în PIB s-a erodat ușor, iar în anul 2020, pe fondul materializării simultane a mai multor riscuri, a ajuns până la doar 14%. Colapsul industriei din primii ani de independență se explică, înainte de toate, prin cuplarea și integrarea acesteia în complexul industrial unic al URSS, motiv din care cele mai multe întreprinderi au rămas fie fără surse de aprovizionare, fie fără piață. O altă cauză este eșecul procesului de privatizare și lipsa unor politici relevante în sector. În anii 2000, industria a continuat declinul, pe fondul migrării forței de muncă peste hotare și al finanțării economiei prin remitențe, care au alimentat preponderent importurile. Adicional acestora, ca urmare a embargoului rusesc la vinuri din 2006 ponderea acestui subsector în structura industriei a scă-

zut de la 20% în anul 2005 la doar 7% în anul 2007. În ultimii zece ani situația s-a schimbat, în special, datorită venirii mai multor investitori străini în zonele economice libere (ZEL), care de facto au generat un nou subsector, și anume, Automotive. Acesta însă este limitat, în mare parte, la fibre și cabluri electrice. Chiar dacă ponderea produselor industriale în totalul exporturilor aproape că s-a dublat, de la 22% în 2010 la 42,2% în 2019⁸, produsele industriale moldovenești se caracterizează prin productivitate și competitivitate joasă. Capacitatea de export a industriei a crescut mult mai accelerat comparativ cu capacitatea de generare de valoare adăugată de către economia națională, fapt ce relevă o poziționare în verigile inferioare ale lanțurilor valorice internaționale, iar nivelul de retenție în țară a valorii adăugate este unul scăzut. Structura valorii producției industriale în funcție de piața de desfacere arată că piața internă rămâne în continuare dominantă, cu aproape 2/3 din total (64,9% în anul 2020), această tendință fiind una persistentă în ultimii 15 ani. În același timp, structura pe activități a producției denotă o relativă diversificare. Industria alimentară și a băuturilor rămâne cea mai importantă, cu o cotă de 36,2% în anul 2020, comparativ cu peste 50 la sută la începutul anilor 2000. Cele mai importante vulnerabilități pentru sectorul industrial rămân incidența în creștere a secetelor, dar și o mai mare sensibilitate la cererea de pe piețele externe, materializate în special în Automotive și Industria ușoară. Aceste două riscuri au devenit realitate în mod simultan în anul 2020.

7 <https://open.unido.org/projects/MD/projects/150277>

8 Banca Mondială, World Development Indicators

Există o concentrare excesivă în capitală a serviciilor cu valoare adăugată înaltă.

Odată cu implementarea din ce în ce mai avansată a mecanismelor și instituțiilor economiei de piață, dar și a tendințelor din economia globală, sectorul serviciilor a urmat mersul firesc de creștere a ponderii în economie - de la 34,4% în 1995 la 51,7% în 2005, pentru ca în anul 2020 să atingă o cotă de 63,5%. Una dintre marile provocări pentru țară este concentrarea excesivă în Chișinău a serviciilor prestate preponderent de sectorul privat. După cum relevă informațiile privind PIB-ul regional din 2018 (ultimele date disponibile), valoarea adăugată din TIC, HoReCa, servicii administrative și de suport, activități profesionale, științifice și tehnice se formează în proporție de 85-90% în municipiul Chișinău. Este impunătoare și situația din construcții sau activități financiare, cu o valoare adăugată de peste 75%. Pe un fundal de majorare a ponderii comerțului organizat și a legalizării treptate a comerțului ilicit, ponderea comerțului în PIB s-a dublat în ultimii 25 ani, ajungând în prezent la circa 16%. În intervalul 2000-2018 (ultimele date disponibile), suprafața totală a unităților comerciale a crescut de aproape trei ori, până la peste 1,2 milioane m.p.. Suprafața medie a unui magazin a crescut de la 82 m.p în 2000 la 89 m.p. în 2010, pentru ca în 2018 acest indicator să atingă 116 m.p într-un context de diminuare a vânzărilor prin piețe și de creștere a acestora prin intermediul rețelelor retail și a magazinelor de firmă a producătorilor din țară. Totodată, existența patentelor de întreprinzător în comerț, care fuseseră prevăzute ca un element de tranziție până în anul 2008

și care au fost prelungite în repetate rânduri sub presiunea străzii și a mizelor electorale, continuă să constituie o sursă importantă de concurență neloială și de evaziune fiscală. Activitățile de comerț se remarcă și prin eșecul de reglementare a anumitor sectoare, precum produsele petroliere sau farmaceutice, unde excesul de densitate și costurile de întreținere a acestor entități umflă prețurile finale pentru consumatori. O provocare curentă în sectorul de comerț vizează implementarea prevederilor privind oferirea a cel puțin 50% din rafturile unităților de comerț pentru produsele moldovenești.⁹ Deși intenția de a proteja producătorii locali este una nobile, aceste prevederi intră în coliziune cu angajamentele internaționale ale țării, iar lista produselor alimentare provenite din lanțul alimentar scurt, aprobată în acest an de Guvern, ridică mari semne de întrebare privind relevanța acestora.¹⁰ Sectorul de construcții a crescut constant ca pondere în PIB, de la 6,7% în anul 2010 până la 9,3% în anul 2020 și, deși împreună cu activitățile de Tranzacții imobiliare formează a șasea parte din economie, sursa principală de extindere a activităților în cauză a fost sectorul rezidențial și mai puțin cel productiv, care e și generator de valoare adăugată pentru economie. În altă ordine de idei, Republica Moldova a reușit să facă progrese însemnate în sectorul IT¹¹, acolo unde regimurile fiscale preferențiale implementate în ultimii zece ani - în special, legislația privind parcurile IT, au condus, din anul 2010, la o creștere de 12 ori a exporturilor, până la 258 mln. USD în 2020.

Eșuarea privatizării și a atragerii investițiilor străine a subminat competitivitatea economiei.

O trăsătură specifică pentru statele din fostul bloc socialist este că acestea au intrat în perioada de tranziție fără stocuri de investiții străine directe (ISD), dar cu un volum enorm de active ale statului care trebuiau privatizate pentru adaptarea la condițiile economiei de piață. În

Republica Moldova, privatizarea în masă prin intermediul fondurilor de investiții¹² și a bonurilor patrimoniale¹³ s-a dovedit a fi un fiasco, din care au pierdut atât statul, care nu a avut nimic de câștigat din cedarea proprietății, cât și cetățenii, cărora li s-a oferit doar iluzia că sunt investitori,

⁹ www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=125956&lang=ro#

¹⁰ <https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/subiectul-10.pdf>

¹¹ LP77/2016 (legis.md)

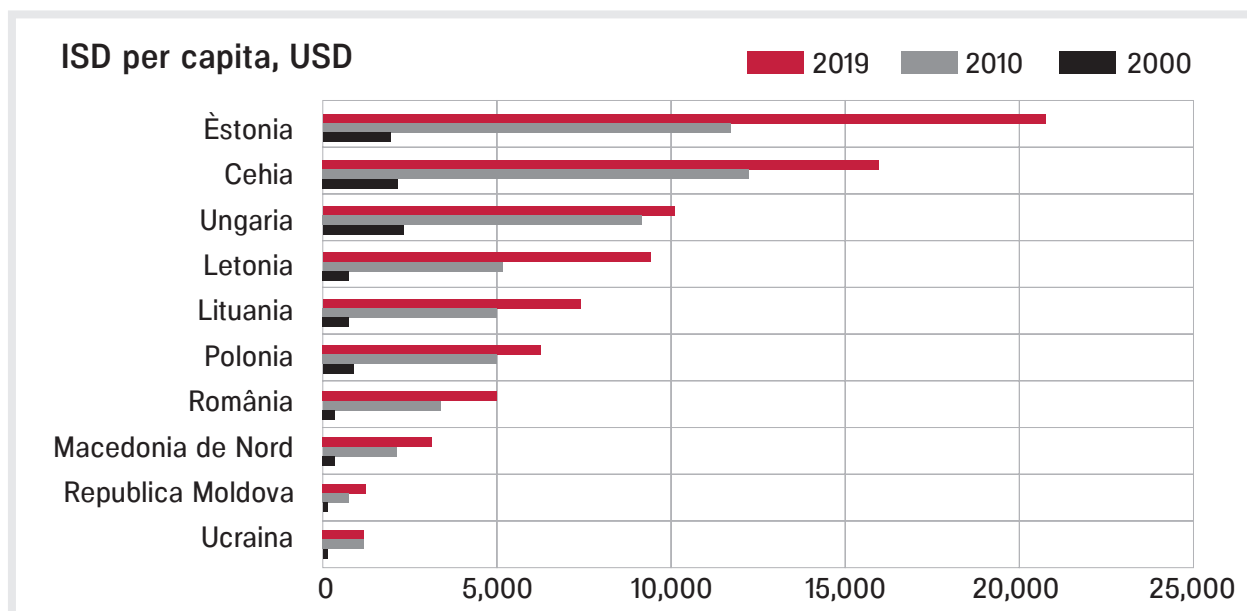
¹² https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=47266&lang=ro#

¹³ https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=86706&lang=ro#

dar care nu au fost în măsură să influențeze procesele din cadrul întreprinderilor unde s-au pomenit acționari. Condițiile cadrului normativ neclar, lipsa cunoștințelor cetățenilor și instituțiile slabe ale statului au lăsat procesul de privatizare și de gestionare a proprietății cu delapidări și furturi colosale. Trebuie de menționat, în contextul dat, că percepția publică este categorică în acest sens. Astfel, în primul sondaj realizat pentru Barometrul Opiniei Publice (BOP)¹⁴ din ianuarie 2001, în medie trei din patru persoane considerau că privatizarea este doar un mijloc de a trece bogăția țării în proprietatea unor persoane cu funcții și relații. Eșecul privatizării, tergiversarea formării instituțiilor economice, precum și lipsa unor politici de atragere a investițiilor străine au făcut ca, în anul 2000, Republica Moldova să fie codașă la capitolul ISD per capita (107 USD), fiind net devansată de toate statele din regiune, cu excepția Ucrainei. Investițiile străine care au venit în următorii zece ani au ținut în mare parte afaceri orientate spre piața internă. Abia după anul 2010, odată cu accelerarea activității din Zonele Economice Libere, Moldova a reușit să atragă investitori orientați preponderent

către export. Însă valoarea adăugată rămâne una scăzută, principalul beneficiu fiind locurile de muncă ce au fost create. De altfel, judecând după prestația statelor din regiune, Republica Moldova a întârziat cu 10-15 ani procesul de atragere a investițiilor de tipul celor prezente în ZEL-uri (Automotive) și a ratat șansa de a atenua plecarea din țară a populației, în lipsa oportunităților economice. Din punct de vedere macroeconomic, rata de investiții pe economie¹⁵ a fost, în general, una modestă. Până în anul 2003, valoarea acestui indicator a oscilat în jurul mediei de referință de 20%, pentru ca cele mai înalte valori să fie consemnate în anii 2007 și 2008, singurele perioade când rata de investiții a depășit pragul de 40 la sută. După criza din anul 2009, nivelul de investiții pe economie a fluctuat în intervalul 26-30%. Deși, dincolo de ISD, mai ales după anul 2000 economia a beneficiat de infuzii de resurse financiare masive prin intermediul remiterilor, acestea au fost canalizate în mare parte în consum și investiții imobiliare, iar sectorul real nu a reușit decât într-o mică măsură să-și reînnoiască, din contul acestora, capacitățile de producție.

Figura 2.
Investiții străine directe per capita, USD

Sursa: baza de date UNCTAD

¹⁴ <http://bop.ipp.md/>

¹⁵ Raportul dintre Formarea brută de capital fix și Valoarea Adăugată Brută.

Analiza principalelor tendințe și evoluții în sectorul financiar

Sectorul financiar - de la dominația pieței de capital la concentrarea în sectorul bancar

La finele anului 2020, activele totale ale sistemului financiar au fost estimate la circa 59% din PIB. Din acestea, majoritatea îi revine sectorului bancar (87,5%), ale cărui active au trecut, în anul 2020, de pragul de 100 de miliarde de lei (103,8 mlrd. lei). Această situație nu era însă nici pe departe una caracteristică în primii ani de independență a țării, când „legea” în sistemul financiar o făcea piața de capital și regulatorul acesteia, Comisia Națională a Valorilor Mobiliare (CNVM, actuala Comisie Națională a Pieței Financiare - CNPF). Spre exemplu, dacă în anul 1997 activele sistemului bancar constituiau circa 3,7 mlrd. lei, volumul global al resurselor pe piața de capital a țării a fost aproape dublu (6,8 mlrd. lei). Privatizarea în masă a constituit atât punctul de creștere a pieței de capital, cât și grovarul acesteia, fiind asociată, în percepția publică, cu eșecul privatizărilor și cu toate consecințele ce derivă din asta. Astfel, începând cu anii 2000, majoritatea fluxurilor financiare din țară au fost concentrate în sectorul bancar, acesta fiind constant catalogat drept unul ce abundă în lichidități. La finele anului 2020, activele lichide pe sector au avut o pondere de 50,6% din totalul activelor. Unul dintre evenimentele majore ce a marcat evoluția sectorului bancar rămâne „furtul miliardului”, în urma căruia statul a acordat două garanții bancare în sumă totală de 14,2 miliarde de lei. Acesta a fost rezultatul unui mix păgubos dintre capturarea instituțiilor statului și tergiversarea reformelor conform celor mai bune practici în sectorul bancar. De altfel, în momentul produ-

cerii jafului bancar, Republica Moldova era singura țară europeană care mai aplica principiile de supraveghere bancare învechite Basel I. În ultimii ani, sectorul bancar a trecut prin reforme profunde, cele mai esențiale fiind transpunerea prevederilor Standardelor Basel III aferente cerinței de capital, care obligă băncile să implementeze o abordare mult mai cuprinzătoare la luarea în calcul a riscurilor, dar și la transparentizarea acționariatului și curățarea acestuia de beneficiari dubioși. În prezent, băncile moldovenești înregistrează un nivel confortabil de capitalizare, cu o rată a fondurilor proprii totale pe sistem de 27,2% (minimumul reglementat este 10%). Acest fapt le permite să absoarbă diferite șocuri, cum s-a întâmplat în cazul pandemiei Covid-19, în timp ce rata creditelor neperformante se află, de asemenea, pe o pantă descendentă - de la 18,4% în 2017 la 7,4% în anul 2020. În același timp, există provocări în exercitarea funcției de intermediere financiară, unde raportul Credite/Depozite a constituit, în anul 2020, valoarea de 0,57, indicator net inferior comparativ cu zece ani în urmă (0,89). Unele cauze ale unei atare situații - cum ar fi schemele solide de garantare a creditelor sau guvernanta și cultura antreprenorială precară a întreprinderilor - se află în afara ariei de competență a decidenților bancari. Totodată, dacă băncile comerciale au fost în măsură să treacă la ultimele cerințe în materie de reglementări și acum își pot focusa eforturile pe digitalizare și pe creșterea eficacității operaționale, sectorul financiar nebanca rămâne mult în urmă, cu multiple vulnerabilități.

În prezent, trăim perioada celor mai mici dobânzi din istoria țării.

Cu unele excepții, dictate de înăsprirea politicii monetare, piața creditelor în monedă națională a cunoscut un trend general de scădere a ratelor dobânzii, de la 33,3% în anul 2000 la 16,25% în 2010. Anul trecut, rata medie ponderată la creditele în lei pe sectorul bancar a constituit 8,15%,

ceea ce reprezintă un minim istoric. Din punctul de vedere al volumului de credite noi acordate, anii 2019 și 2020 au adus cel mai mare volum total - peste 33 de miliarde de lei, cu o pondere a creditelor în lei de 69,3% în anul 2020, ceea ce trasează o tendință de creștere a încrederii

în moneda națională. Din perspectiva tipului debitorilor, creditarea în valută este asimilată de persoanele juridice în proporție aproape deplină (98-99%), în timp ce pentru creditarea în monedă națională asistăm, în ultimii ani, la un proces de activizare semnificativă a populației. Dacă, în anul 2000, persoanele fizice asimilau doar 6,6% din volumul anual de credite noi acordate, iar zece ani mai târziu cifra în cauză ajungea la 18,4%, în ultimii trei ani indicatorul dat a depășit 40 la sută, iar în mărimi absolute, în 2019, a fost trecut în premieră chiar și pragul de zece miliarde de lei acordate persoanelor fizice. Apetitul în creștere al populației de a contracta datorii prin intermediul sistemului financiar este demonstrat și de evoluția sectorului de creditare nebanară (microfinanțare). Astfel, la finele anului 2020, soldul împrumuturilor acordate (8,1 mlrd. lei, din care ponderea populației este de circa 80%) era de aproape șapte ori mai mare rapor-

tat la un deceniu în urmă, cu un număr total de circa 462 de mii de debitori. Pe piața depozitelor, după anul 2016, se observă o tendință vădită de creștere a resurselor atrase pe termene mai lungi. Dacă, până în anul 2010, ponderea resurselor atrase de bănci cu maturități de peste un an nu a depășit niciodată zece la sută, în anul 2020 plasamentele pentru perioade mai mari de 12 luni au ajuns la un maximum istoric de până la 36% din total. Creșterea maturității depozitelor reflectă o sporire a nivelului de încredere în bănci, dar și apariția unei clase de potențiali investitori care, în căutarea unor randamente mai bune, sunt gata să plaseze resursele pe perioade mai lungi. Predispunerea clienților, preponderent a persoanelor fizice, de a plasa resursele pe perioade tot mai mari relevă și necesitatea stringentă de a dezvolta instrumente de investiții alternative, cu precădere prin intermediul pieței de capital (vezi secțiunea Recomandări).

Analiza principalelor tendințe și evoluții în mediul de afaceri

Presiunea din partea statului asupra derulării afacerilor a scăzut în timp, dar insecuritatea proprietății rămâne o mare provocare pentru mediul de afaceri.

Despre mediul de reglementare a afacerilor în Republica Moldova se poate vorbi abia din a doua decadă a independenței țării. Acesta s-a format odată cu finalizarea celei mai importante părți a procesului de privatizare, consolidarea bazei juridice a reformării proprietății și adoptarea celor mai importante legi pentru racordarea la principiile economiei de piață. De altfel, tranziția la noile realități a avut loc extrem de lent. De exemplu, Legea cu privire la sistemul și procesul bugetar a fost adoptată abia în anul 1996, Codul Fiscal - în 1997, Legea privind sistemul public de asigurări sociale - în 1999, Codul Vamal - în anul 2000, iar codurile Civil și Penal - în 2002. Datele sondajului Băncii Mondiale „Cost of Doing Business”, realizat începând anul cu 2002, pe un eșantion reprezentativ, relevă că Indicatorul general de timp, care măsoară percepția

privind ponderea timpului managementului întreprinderii pentru a comunica cu reprezentanții organelor de stat, s-a îmbunătățit de la 17% în anul 2005 la 7% în anul 2020. Și „Doing Business”¹⁶ din anul 2019¹⁷ (ultimul raport emis) plasează Republica Moldova printre primele 50 de economii în funcție de ușurința desfășurării afacerilor (locul 48), ceea ce reprezintă un progres remarcabil comparativ cu rezultatele raportului din anul 2006¹⁸, când țara noastră ocupa poziția 103 în clasament. Însă, chiar dacă s-a reușit avansarea substanțială cu reforma cadrului regulator, există în continuare o discrepanță majoră în ceea ce privește implementarea efectivă a acestuia. O dovadă în acest sens este că, potrivit sondajului „Cost of Doing Business” menționat mai sus, doar 6,7% dintre respondenți consideră că întreprinderile sunt tratate la fel în fața legii.

16 [cost-of-doing-business-2020-rom.pdf \(uipac.md\)](https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/m/moldova/MDA.pdf)

17 <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/m/moldova/MDA.pdf>

18 <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB07-FullReport.pdf>

Accesibilitatea și calificarea forței de muncă au devenit unele dintre cele mai mari preocupări ale firmelor, devansând frecvent chiar și alte provocări ce au rămas de actualitate.

Fenomenul masiv al emigrării forței de muncă a început la sfârșitul anilor 1990 și a fost pe larg reflectat de publicațiile vremii¹⁹. Pentru că Republica Moldova pierduse mult din capacitățile productive ale economiei, o perioadă îndelungată migrația nu a reprezentat un element de presiune asupra pieței muncii din țară. Mai mult, forța de muncă ieftină a fost unul dintre factorii scoși în prim-plan pentru atragerea investițiilor străine. De exemplu, în primul raport al Indicelui Global de Competitivitate (IGC) în care a figurat și Republica Moldova, din anul 2010²⁰, factorii cei mai problematici pentru derularea afacerilor, enunțați de companii, erau Instabilitatea politică, Accesul la finanțe, Corupția și Birocrația guvernamentală ineficientă. Această stare de lucruri s-a schimbat în ultimii ani, când în ecuația provocărilor pentru firme s-a adăugat disponibilitatea forței de muncă și competențele angajaților, care au devenit critice. De exemplu, într-o cercetare ILO din anul 2019²¹, fiind întrebați despre disponibilitatea forței calificate de muncă și despre calitatea sistemului educațional din țară, 56,8% dintre

respondenți au susținut că există un deficit semnificativ de competențe, iar sondajul „Cost of Doing Business” reflectă că până și în anul pandemic 2020 în medie una din cinci firme a menționat faptul că personalul disponibil este sub nivelul necesităților reale. Dincolo de problemele de personal, există o serie de alți factori care, în continuare, erodează nivelul de competitivitate a țării. După cum reflectă rapoartele IGC, deși a făcut anumite progrese, în anul 2019²² Republica Moldova se afla pe poziția 86 din 141 de state analizate (locul 94 în anul 2010), iar vreme de un deceniu cele mai vulnerabile poziții nu au consemnat progrese notabile. Astfel, în dreptul unor elemente din indicele de competitivitate precum Independența justiției, Eficiența cadrului legal în soluționare litigiilor, Calitatea infrastructurii rutiere, Ușurința de a găsi angajați calificați, Creșterea companiilor inovatoare, Starea dezvoltării clusterelor sau Disponibilitatea capitalului de risc și finanțarea prin intermediul pieței de capital, Republica Moldova a rămas constant poziționată printre ultimele 20 de state de la coada clasamentului.

Recomandări de politici

Îmbunătățirea guvernancei corporative și a culturii antreprenoriale a firmelor

Planificarea și organizarea eficientă și transparentă a afacerilor devin o provocare tot mai pregnantă. După cum relevă datele din statistica antreprenoriatului, firmele moldovenești fac extrem de lent tranziția la un nou nivel al mărimii afacerilor, inclusiv pentru că investițiile și extinderea se întâmplă, cel mai des, doar din contul capitalului propriu. De exemplu, ritmul de creștere a capitalului propriu în perioada 2015-2020 este de 2,5 ori mai mare decât ritmul de creștere a datoriilor. Pe lângă aversiunea destul de ridicată față de risc, în ultimii ani - în special, după reformele din sectorul bancar și creșterea standardelor de creditare - multe firme au

rămas nebankabile. Totodată, activismul companiilor locale pe piața de capital tinde spre zero atât în cazul pieței acțiunilor, cât și în materie de obligațiuni. Aceste tendințe sunt validate și de Raportul global de conectivitate, unde Republica Moldova se află sub poziția 100 în cazul unor indicatori precum „Creșterea companiilor inovatoare” (129), „Companiile cu idei disruptive” (104) sau „Bazarea pe managementul profesional în funcție de meritocrație” (113). Un prim-pas pentru șirul de acțiuni de creștere a guvernancei și culturii antreprenoriale este asigurarea unui cadru de transparentizare a activităților prin publicarea de registre de date financiare și non-financiare

despre firme (cu excepția celor care constituie secret comercial). De asemenea, este necesară promovarea codurilor de Guvernantață și de Conduită la nivel de firmă. Totonul acestor inițiative ar trebui dat chiar de către autorități, prin implementarea celor mai bune practici în cadrul companiilor de stat, cum ar fi profesionalizarea consiliilor, aplicarea codurilor de guvernantață sau asigurarea principiilor de transparență. Înșă aceste acțiuni vor da randamentul scontat doar odată cu ameliorarea cadrului concurențial, prin reducerea la maximum a barierelor de intrare pe piețe și prin demonstrarea aranjamentelor anticoncurențiale de către o autoritate în domeniul concurenței fortificată și viabilă. De altfel, după cum este reflectat în ultimul Program Național în domeniul concurenței și ajutorului de stat pentru anii 2017-2020²⁴, evaluarea

după Indicatorul reglementării pieței produselor - un sistem de referință al OCDE ce reflectă influența diferitelor acte normative și practici existente asupra concurenței - a stabilit că valoarea acestuia pentru Republica Moldova este de 2,48 puncte (de la 6 puncte - economie fără concurență, supra-reglementată; până la 0 puncte - economie expusă concurenței libere), fapt ce demonstrează că „în Republica Moldova economia este influențată de existența reglementărilor nejustificate în unele sectoare economice și a barierelor anti-concurențiale, care au un impact negativ asupra activității economice”. Dincolo de aceasta, în rândul antreprenorilor există și percepția că nu doresc să-și crească prea mult afacerile pentru „a nu deveni prea vizibili”, această stare fiind, de asemenea, o rezultată a cadrului concurențial precar.

Internaționalizarea afacerilor și sporirea competitivității la export

Cea mai eficientă soluție pentru a atenua valul de emigrare rămâne ca, în locul forței de muncă, să exportăm produse și servicii prin care să putem menține locurile de muncă acasă, iar eforturile să fie concentrate spre susținerea internaționalizării afacerilor. Până recent, programele de stat pentru companii, implementate de Organizația pentru Dezvoltarea Sectorului Întreprinderilor Mici și Mijlocii (ODIMM), au ținut mai mult întreprinderi micro și start-up-uri și mai puțin pe cele emergente, care sunt aproape de a face pasul către piața externă. Odată cu inițierea Programului de susținere a afacerilor cu potențial înalt de creștere și de internaționalizare²⁵, pentru a atrage un număr considerabil de IMM-uri cu potențial înalt de creștere din sectoarele cu impact semnificativ asupra creșterii economice a țării, există posibilitatea de a schimba această paradigmă.

Pentru aceasta, însă, este nevoie de o ajustare continuă la realități, de o capitalizare și instituționalizare solidă a programului, precum și de o bună operaționalizare a programului cu un minimum de presiune birocratică și cu un timp rezonabil și predictibil în care sunt examinate cererile. Un accent aparte merită să fie pus pe anumite sectoare cu valoare adăugată din sectorul serviciilor, în special, pe educație și medicină, aceasta fiind și o oportunitate de a atenua exodul specialiștilor din respectivele domenii. După cum relevă datele BNM, în ultimii zece ani exportul serviciilor medicale și de instruire au crescut de câte 2,5 ori, până la 25,1, respectiv 46,7 milioane USD, iar, având în vedere faptul că pe moment aceste servicii se bazează pe anumite nișe înguste (cabinetele stomatologice, studenți al Universitatea de Medicină), există rezerve de creștere importante.

Avansarea în lanțurile valorice regionale și globale cu valoare adăugată mai înaltă

După cum denotă evoluțiile din ultimii ani, Republica Moldova rămâne în mare parte amplasată în verigile inferioare ale lanțurilor valorice internaționale, iar modelul bazat pe costul forței de muncă nu mai poate fi perpetuat din simplul motiv că aceasta lipsește. Pentru a schimba lucrurile este nevoie de sprijin pentru stimularea inovării în întreprinderile locale și de

digitalizarea proceselor industriale și de producție pentru a îmbunătăți productivitatea și disponibilitatea comercială. Atingeria acestui obiectiv este posibilă doar prin atragerea ținută a investițiilor străine în activități cu valoare adăugată mai înaltă, dar și prin ajustarea sistemului de educație și cercetare pentru a încuraja tranziția către activități economice intensive în cu-

25 <https://www.odimm.md/ro/despre-internationalizare>

noaștere. Noul context geo-economic de după pandemie sugerează tot mai mult o tendință pe termen mediu de regionalizare, cu lanțuri de aprovizionare mai scurte și cu reducerea dependenței de Chi-

na. Preocuparea de a promova lanțuri de aprovizionare mai scurte și regionalizate în regiunile învecinate există și în UE²⁶, iar Republica Moldova ar trebui să monitorizeze atent și să valorifice noile oportunități.

Acoperirea balanței alimentare a țării cu producție proprie pe pozițiile devenite deficitare

Datele din rapoartele BNS privind „Balanțele resurselor alimentare și utilizării lor” relevă, în ultimii ani, o erodare semnificativă a capacității de asigurare a consumului intern din contul producției locale pentru mai multe produse agroalimentare, în special, pentru legume și producția animalieră. Ultimele date disponibile arată capacități de aprovizionare de 57% pentru tomate (de la 85% în 2012), 65% la cartofi (de la 100% în 2010), 66,5% pentru carne de pasăre (de la 77,8% în 2016) sau 69,6% pentru lapte (de la 90,5% în 2016). Un alt element care trebuie luat în considerare pentru culturile legumicole este fluctuația frecventă și mare a producției interne de la un an la altul. În acest

sens, la următoarea resetare a priorităților de subvenționare, este imperativă stimularea domeniilor aflate în declin și/sau în instabilitate de producere. Pe lângă aceasta, se impune o implicare plenară a autorităților pentru a asigura producătorii cu informații de piață actualizate, în special, la subiectul ultimelor tendințe în sector, dar și al prețurilor de referință în timp real la produse. Este un aspect extrem de important pentru o țară care depinde semnificativ de sectorul agricol. Crearea unui centru agroalimentar (pe modelul celor existente în Polonia ori Italia) sau reanimarea Bursei de mărfuri agroalimentare sunt câteva dintre soluțiile ce ar putea îmbunătăți starea de lucruri.

Dezvoltarea instrumentelor pentru canalizarea banilor lungi în economie

Lipsa resurselor financiare cu termen de maturitate îndelungat este o caracteristică aproape constantă a economiei moldovenești de la independență încoace, fiind un element specific pentru toate statele în curs de dezvoltare. Acest fenomen poate fi desprins atât din structura finanțării deficitului bugetar din surse interne, unde ponderea VMS-urilor de până la un an depășește 85%²⁷, dar și a mecanismului de intermediere financiară pe piața de resort. Totuși, pentru o dezvoltare economică sustenabilă, dezvoltarea banilor lungi pentru finanțarea economiei este vitală. Mai mult, tendința ultimilor doi ani, în care fluxul anual de depozite noi atrase cu maturități între doi și cinci ani a trecut de ¼, relevă oportunitatea formării unei categorii de potențiali investitori dispuși să își plaseze resursele pe termene mai lungi. Pentru aceasta este imperativă dezvoltarea unor instrumente financiare suficient de adaptate cererii. Soluțiile pentru a îmbunătăți starea lucrurilor sunt: i) reforma sistemului de pensii, care să prevadă adăugarea pilonului II - bazat pe principiul de acumulare individuală a contribuțiilor - și modernizarea cadrului legal pentru pilonul III - sistemul de pensii facultative, stimulat prin asigurarea deduc-

tibilității fiscale a contribuțiilor;²⁸ ii) dezvoltarea pieței valorilor mobiliare de stat - extinderea în acest an a curbei maturităților până la 7 ani este o reușită importantă, dar în continuare se impune democratizarea procesului de vânzare primară prin crearea unei platforme de tranzacționare directă pentru persoanele fizice fără brokerajul băncilor, precum și scutirea de impozitul pe venit cel puțin a VMS-urilor vândute direct populației. O altă opțiune este tranzacționarea pe piața reglementată a VMS-urilor cu termenul de peste un an; iii) reanimarea pieței de capital prin intermediul obligațiunilor - având în vedere că piața acțiunilor se caracterizează prin dimensiune mică și un grad înalt de concentrare, o perspectivă mai realistă de dinamizare a pieței o reprezintă titlurile de creanță. După premiera din acest an - debutul de succes al primelor emisiuni de obligațiuni municipale²⁹ - operaționalizarea în continuare a instrumentului cu oferirea facilităților fiscale similare din toate statele din regiune poate genera noi emisiuni reușite. În același timp, trebuie depuse eforturi susținute și pentru dezvoltarea obligațiunilor corporative, în special, prin prisma îmbunătățirii culturii antreprenoriale menționate mai sus.

²⁶ [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653626/EXPO_STU\(2021\)653626_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653626/EXPO_STU(2021)653626_EN.pdf)

²⁷ <https://mf.gov.md/sites/default/files/Buletin%20statiistic%2007.2021.pdf>

²⁸ https://www.expert-grup.org/media/k2/attachments/Pretul_solidaritatii_intre_generatii_si_modelul_optim_de_reforma_a_sistemului_de_pensionare.pdf

²⁹ <https://www.expert-grup.org/ro/activitate/comunicate-de-presa/item/2206-debut-de-succes-pe-piata-de-capital-din-republica-moldova-ofertele-publice-de-obligatiuni-municipale-lansate-de-primaria-singera-si-primaria-ceadir-lunga-inchise-anticipat>

Tabelul 2.
Principali indicatori monitorizați privind economia Republicii Moldova

	1991	2000	2010	2019 / 2020*
Producția agricolă, anul 1990 = 100%**	90	48.8	54.8	77.4
Producția industrială, anul 1990 = 100%***	88.9	33.4	46.3	59.9
Ponderea Comerțului în PIB, %		12.5	12.6	15.4
Valoare lucrărilor de construcții raportat la PIB, %		2.7	6.8	11.1
Rata de investiții pe economie, %****		17.6	27.1	26.2
ISD per capita, USD		107	714	1,185
Indicele prețurilor de consum, creștere f-a-p, %	201.4	31.3	7.4	3.8
Nivelul de intermediere financiară (Credite/Depozite)		0.92	0.89	0.57
Rata medie la credite, %		33.3	16.25	8.15
Cota persoanelor fizice din creditele noi acordate, %		sub 10	20.7	35.5
Ponderea creditelor neperformante în totalul de credite, %		20.3	13.3	7.4
Numărul de bănci comerciale		20	15	11
Lichiditatea curentă,%		35.5	34.15	50.62
Lichiditatea pe termen lung, %		0.4	0.67	0.71
Capacitate de inovare, scor IGC, 0-100				29.9
Exporturi, mlrd. USD		0.47	1.54	2.46
Gradul de acoperire a importurilor prin exporturi, %		60.7	40.0	45.6
Indicele competitivității - IGC, rang			94	86
Desfășurarea afacerii - Doing Business, rang			90	48
Indicele libertății economice, scor (din maximum 100)		59.6	53.7	62
Ponderea energiei regenerabile în oferta de energie primară, %			19.7	22.8

* - anul 2019 sau 2020 în funcție de ultimele date disponibile

** - ultimul an pentru comparare este 2019; seceta severă din anul 2020 face irelevantă comparația cu 1990

*** - calculele sunt estimative, datorită modificării metodologiilor BNS și existenței seriilor de date întrerupte

**** - formarea brută de capital fix/VAB

Sursa: Calculele autorului în baza datelor preluate de pe: <http://statistica.gov.md>, www.bnm.md, www.weforum.org, www.doingbusiness.org, www.heritage.org, World Development Indicators, www.imf.md/pub-rececondev.html și www.cisr-md.org/ROM/index.html

Capitolul ce urmează este dedicat analizei nivelului de trai al populației. În acest sens, este scos în evidență modul în care au evoluat veniturile oamenilor, nivelul sărăciei, disparitățile sociale și accesul populației la serviciile publice în cei 30 de ani de independență ai Republicii Moldova. Obținerea independenței, în 1991, a însemnat și demararea tranziției politice și economice. Reformarea profundă a structurilor și relațiilor specifice economiei planificate, precum și conflictul armat de pe Nistru din 1992, au cauzat o recesiune dramatică. Declinul economic din anii '90 ai sec. XX a determinat scăderea drastică a nivelului de trai. Deși după anul 2000, în linii mari, s-a atestat o evoluție economică pozitivă, Republica Moldova încă nu a reușit să atingă nivelul PIB-ului din 1990, iar veniturile populației au depășit valoarea înregistrată în 1990 abia în 2018. Pe fundalul unor progrese economice slabe, nivelul sărăciei a sporit, iar emigrarea a devenit o soluție prin care oamenii puteau să-și îmbunătățească nivelul de trai. Remiterile emigranților moldoveni au impulsionat consumul populației, iar acest factor a stimulat creșterea economică. Deși transferurile migranților continuă să fie un flux important de venituri pentru țară, rămânerea moldovenilor în străinătate și reîntregirea familiilor acestora în țările de reședință ar putea cauza o reducere a remiterilor în anii următori. Acest fapt este îngrijorător în contextul în care nu s-a reușit trecerea la un nou model de dezvoltare economică. Pe lângă această incertitudine, fragilitatea construcției economice a Moldovei este amplificată și de alți factori, cum ar fi: (i) nivelul înalt de corupție și ineficiența cronică a instituțiilor statului, ceea ce face aproape imposibilă livrarea unor servicii publice calitative, (ii) îmbătrânire rapidă a populației, fapt care conduce la creșterea presiunilor asupra populației economice active, (iii) vulnerabilitatea la schimbările climatice, care se manifestă prin sporirea frecvenței secetelor severe sau (iv) sensibilitatea extrem de înaltă la evoluțiile externe nefaste din cauza gradului înalt de deschidere economică a țării. Aceste riscuri ar putea determina reducerea ritmurilor de creștere economică, fapt ce ar putea afecta nivelul de trai al populației. Totodată, în prezent, pandemia Covid-19 reprezintă cel mai mare risc pentru populația țării. Capitolul de față prezintă și un set de propuneri care, pe termen lung, ar putea asigura creșterea nivelului de trai al populației.

Analiza principalelor tendințe

Începutul existenței Republicii Moldova ca stat independent a fost marcat de o profundă criză economică. De altfel, scurta istorie economică a Republicii Moldova este caracterizată printr-o frecvență înaltă a crizelor.

La sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90 ai sec. XX a devenit cert că e nevoie de schimbat paradigma economică. Dezechilibrele acumulate în economia planificată obstrucționau creșterea economică, fapt ce se răsfrângea asupra bunăstării populației. Astfel, una dintre primele mari provocări pentru Republica Moldova după obținerea independenței, în 1991, a constat în realizarea tranziției de la economia planificată la cea de piață. Restructurarea întreprinderilor și necesitatea de a construi de la zero noile relații economice internaționale au condus la comprimarea procesului de producție, ceea ce, la rândul

său, a determinat o scădere drastică a veniturilor populației. Conflictul armat de pe Nistru, în 1992, doar a agravat declinul economic. Astfel, comparativ cu 1990 (ultimul an în care Moldova s-a aflat în componența URSS), în 1996 PIB-ul s-a redus cu 63%, iar PIB-ul pe cap de locuitor a scăzut cu 61,7%. În anul 1997, pentru prima dată în istoria Republicii Moldova, s-a atestat o creștere economică de 1,6%. Au urmat însă încă doi ani de recesiune (1998 și 1999), cauzată de criza financiară din Federația Rusă. Înrautățirea condițiilor economice în Rusia a afectat semnificativ Moldova, și asta pentru că în anii 1990 exportul mărfurilor mol-

dovenești era puternic concentrat pe piața rusă (dacă, în 1995, ponderea Federației Ruse în exportul produselor moldovenești constituia 48,3%, atunci în 1997 această cotă a atins nivelul de 58,1%). În 1999 comparativ cu 1990, PIB-ul s-a diminuat aproape cu 2/3, iar economia Moldovei a atins nivelul său minim. După anul 2000, deși economia națională a cunoscut, în general, o continuă ascensiune, crizele au continuat în mod constant. Cele mai puternice descreșteri ale PIB-ului s-au înregistrat în anii 2009 și 2020. În 2009, din cauza crizei mondiale, economia națională s-a contractat

cu 6%. În 2020, răspândirea corona-crizei la nivel mondial, precum și descreșterea dramatică a sectorului agricol, din cauza condițiilor climaterice nefavorabile, a determinat o reducere cu 7% a PIB-ului. De asemenea, după anul 2000, recesiuni de o intensitate mai mică s-au produs în 2012 și 2015. În 2012, o contractare a PIB-ului cu circa 0,6% a fost influențată de comprimarea agriculturii. În 2015, un cumul de factori - cum ar fi declinul economic din Rusia și Ucraina, contractarea sectorului agricol și devalizarea sectorului bancar - au cauzat un declin economic de 0,3%.

Interdicțiile impuse la exportul produselor moldovenești în Federația Rusă au afectat dinamica economiei naționale.

Kremlinul, din considerente de ordin politic, nu a ezitat să pedepsească Republica Moldova, prin impunerea cu regularitate a restricțiilor la importul produselor moldovenești. În 2006 și 2013, Federația Rusă a interzis importul produselor vinicole. În

2014 Rusia a aplicat câteva lovituri în adresa țării noastre: a introduse tarife vamale pentru importul unei categorii largi de mărfuri moldovenești și a aplicat restricții pentru importul fructelor, cărnii și produselor din carne originare din Republica Moldova.

Un alt factor ce afectează negativ economia națională este determinat de creșterea vulnerabilității Republicii Moldova la variabilitatea climei.

Fenomenele extreme - în special, secetele - devin tot mai frecvente în Republica Moldova, fiind un efect clar al schimbării climei. De facto, trebuie să recunoaștem că schimbările climatice s-au transformat deja într-o constrângere iminentă pentru dezvoltarea Republicii Moldova³⁰. În cei 30 de ani de independență, Moldova a fost afectată de

mai multe secete diverse ca intensitate, iar cele mai severe secete sunt însoțite de comprimări cu cel puțin 10% ale sectorului agricol. Cele mai grave secete, care au determinat o puternică scădere a producției agricole, s-au înregistrat în anii 1992 (-16%), 1994 (-25%), 1996 (-12%), 2003 (-14%), 2007 (-23%), 2012 (-22%), 2015 (-13%) și 2020 (-27%).

După anul 2000, economia Republicii Moldova a avansat destul de lent, inclusiv din cauza crizelor frecvente. Drept urmare, țara nu a reușit să treacă peste declinul economic din anii '90 ai sec. XX, iar nivelul PIB-ului înregistrat în 1990 încă nu a fost atins.

În 2020, PIB-ul Republicii Moldova reprezenta puțin peste ¾ din nivelul anului 1990. Trebuie de menționat că în 2019 s-a reușit

să se atingă un nivel de 81,2% din PIB-ul anului 1990, însă din cauza recesiunii din 2020 acest raport s-a diminuat (*Figura 3*).

Venitul populației, exprimat în PIB per cap de locuitor, la fel, a crescut lent, deși cu ritmuri mai rapide decât PIB-ul. Astfel, în 2018, aproape după trei decenii de independență, venitul populației a depășit nivelul anului 1990.

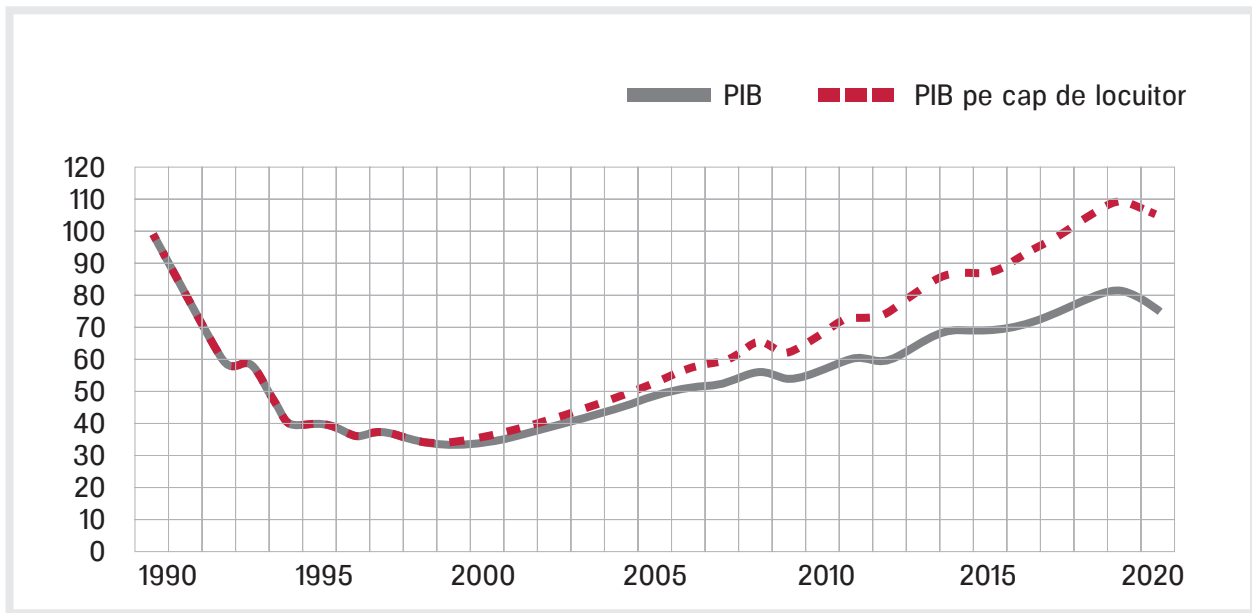
Creșterea economică de după anul 2000, dar și reducerea numărului populației, a determinat o sporire a PIB-ului pe cap de locuitor. Datorită acestor evoluții, în 2018 PIB-ul pe cap de locuitor a depășit valoarea atesta-

tă în 1990 (*Figura 3*). În anii ce au urmat (2019 și 2020), venitul pe cap de locuitor a fost mai mare decât valoarea înregistrată în 1990. De exemplu, în anul 2020, PIB-ul per capita reprezenta 104,7% din nivelul anului 1990.

³⁰ Fala, A. Cum asigurăm reziliența agriculturii la schimbările climatice prin politicile de mediu, Centrul Analitic Independent, Expert-Grup/ Friedrich-Ebert-Stiftung Moldova, Chișinău, 2020, p. 11. Disponibil: https://www.expert-grup.org/media/k2/attachments/FES-Rezilienta_agriculturii-ROM.pdf

Figura 3.

PIB și PIB pe cap de locuitor, modificare față de 1990, %

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor BNS

La începutul tranziției, locuitorii Republicii Moldova aveau câștiguri comparabile cu cele ale populației din alte state din regiune. Însă, în decurs de 30 de ani, din cauza progreselor economice modeste, Moldova a ajuns să fie statul cu cele mai mici venituri pe cap de locuitor din Europa.

Republica Moldova avea o situație relativ bună la începutul tranziției. Astfel, în anul 1990, venitul pe cap de locuitor din Republica Moldova era mai mic decât valoarea indicatorului similar atestat în Bulgaria sau Ucraina, însă mai mare decât venitul populației înregistrat în Albania sau în statele caucaziene. De asemenea, în 1990, raportul dintre venitul pe cap de locuitor din Moldova și cel din UE constituia 41,1%³¹. Totuși, celelalte state post-so-

cialiste au reușit să depășească declinul specific tranziției mai rapid și, ulterior, au beneficiat de o creștere economică mai solidă comparativ cu Republica Moldova. Din cauza „întârzierii” în dezvoltarea economică, Moldova a ajuns unul dintre cele mai sărace state din Europa. Astfel, în anul 2020, raportul dintre PIB per capita din Republica Moldova și UE constituia 29,6% - o valoare mult mai mică decât nivelul atestat în 1990.

În anii '90 ai secolului XX, puterea de cumpărare a salariilor și pensiilor s-a prăbușit. Deși relansarea economică de după anul 2000 a determinat o creștere a veniturilor gospodăriilor, recuperarea deplină nu a fost atinsă.

Hiperinflația din prima jumătate a anilor '90 ai secolului XX a erodat în mod semnificativ puterea de cumpărare a populației, însă, odată cu stabilizarea ritmurilor de creștere a prețurilor, pensiile și salariile reale s-au majorat. Astfel, în 1994 comparativ cu 1992, salariul real s-a redus cu aproximativ 60%. Din 1995 și până în 1998

salariul real a cunoscut o majorare, însă în 1999, din cauza recesiunii economice provocate de propagarea crizei financiare din Federația Rusă, din nou a fost consemnată o reducere. Totuși, din anul 2000 salariul real a crescut continuu (o excepție de la această tendință s-au atestat în 2011). Datorită acestei evoluții, în 2007

31 Pentru calcularea raportului PIB per cap de locuitor a fost exprimat în USD, la paritatea puterii de cumpărare, în prețurile constante ale anului 2017.

salariul real a depășit nivelul înregistrat în anul 1992, iar în 2020 remunerarea muncii era de aproape două ori mai mare decât cea atestată în 1992. În cazul pensiei evoluțiile au fost mult mai dramatice. Creșterea relativ lentă în termeni nominali a pensiei, însoțită inițial de hiperinflație, iar apoi de o inflație înaltă, a determinat o scădere continuă a pensiei reale până

în anul 2000. Astfel, în 2000 pensia reală reprezenta puțin peste 15% din nivelul anului 1992. Deși, din anul 2001, pensia reală a cunoscut o creștere aproape continuă (excepții s-au înregistrat în 2010 și 2015), acest indicator până în prezent nu a atins nivelul anului 1992. În anul 2020 pensia, exprimată în termeni reali, constituia 87,5% din nivelul anului 1992.

Bunăstarea precară a populației se manifestă și printr-un nivel înalt al sărăciei. În prezent, peste ¼ din populația țării trăiește sub pragul sărăciei, iar Republica Moldova are una dintre cele mai înalte rate ale sărăciei printre statele europene.

În anul 2014 rata sărăciei în Republica Moldova constituia 29,5%, ceea ce reprezenta cel mai înalt nivel comparativ cu alte state din Estul Europei. Deși, după 2014, rata sărăciei a cunoscut o anumită scădere, acest indicator rămâne destul de înalt. Cea mai mică rată a sărăciei, de 23%, a fost atinsă în anul 2018, iar cele mai recente date, care reflectă situația din 2020, arată că 26,8%

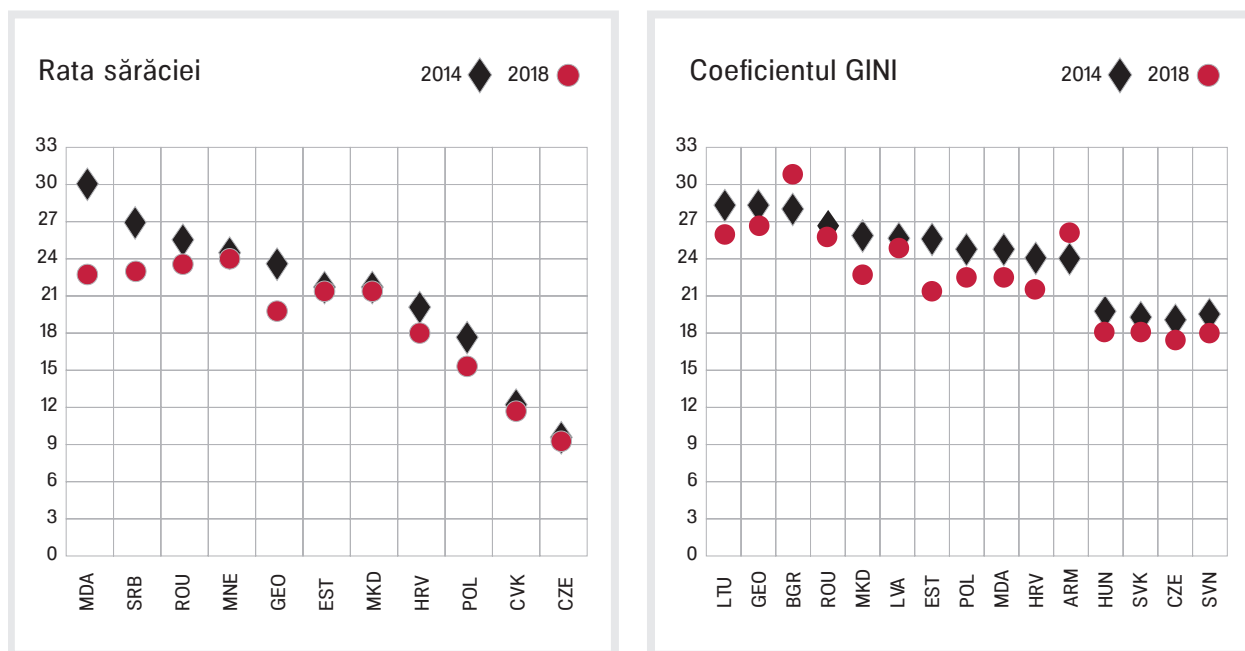
din populația țării trăiește în sărăcie. Chiar și în pofida evoluțiilor pozitive, Republica Moldova continuă să fie caracterizată prin una dintre cele mai mari rate ale sărăciei în Estul Europei (*Figura 4*). Totodată, sărăcia se manifestă mult mai pronunțat în zonele rurale. Astfel, în anul 2020, în orașe rata sărăciei constituia 14%, pe când în arile rurale acest indicator era de 35,3%.

Deși inegalitatea veniturilor reprezintă o provocare serioasă pentru Republica Moldova, această problemă nu s-a amplificat simțitor în ultimii ani.

Între anii 2014 și 2020, coeficientul Gini pe venitul disponibil al unei persoane nu a cunoscut fluctuații mari și a oscilat între 30,5

și 33,1%. La acest indicator Republica Moldova ocupă o poziție medie comparativ cu alte state din Estul Europei (*Figura 4*).

Figura 4.
Rata sărăciei și coeficientul Gini, %

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor BNS și a Băncii Mondiale

Emigrația este o trăsătură distinctă a vieții socioeconomice din Republica Moldova. Din cauza progreselor economice modeste, emigrația a devenit una dintre principalele strategii prin care populația poate să-și amelioreze nivelul de trai.

Într-o primă fază, specifică ultimului deceniu al secolului XX, migrația avea, preponderent, un caracter comercial (cetățenii moldoveni plecau în străinătate, cumpărau bunuri ieftine acolo și apoi le vindeau la prețuri mai mari în Moldova). La începutul secolului XXI migrația comercială a fost înlocuită de emigrația cu scop de lucru. Deși obținerea veniturilor mai mari a rămas principalul factor ce determină

plecarea moldovenilor peste hotare, în ultimul timp crește ponderea altor motive care favorizează emigrarea, cum ar fi: obținerea unei educații mai bune (în special, a studiilor universitare sau postuniversitare) sau beneficierea de o infrastructură socială mai calitativă. Deși nu există cifre exacte, se estimează că numărul emigranților moldoveni ar putea constitui un milion de persoane³².

Condițiile economice precare au făcut ca, în decurs de 30 de ani de independență a țării, populația Republicii Moldova să scadă cu un milion de persoane.

Dacă la începutul anului 1991 în Republica Moldova, pe malul drept al râului Nistru, locuiau puțin peste 3,6 milioane de oameni, atunci la începutul anului 2021 populația țării s-a redus până la circa 2,6 milioane de oameni. Principalele cauze ce au determinat scăderea populației sunt sporul natural negativ și emigrarea. Sporul natural negativ a fost determinat de reducerea natalității, în timp ce mortalitatea a avut o evoluție relativ constantă. Mortalitatea a cunoscut o anumită creștere la mijlocul anilor 1990 (în 1994 și 1995, anual, au decedat peste 50.000 de persoane). Însă după 1999, în medie, se înregistrează circa 40 de mii de decese pe an. Natalitatea a scăzut brusc la finele secolului XX: de la 72 de mii de nașteri în

1991 până la sub 40 de mii de nașteri în 1999. În anii 2000 natalitatea a rămas sub 40 de mii de nașteri anuale. Deși, s-a atestat o anumită ameliorare între anii 2009 și 2015, după 2016 natalitatea din nou s-a redus. Astfel, în anul 2020 s-au născut 30,7 mii de copii. Contextul economic nefavorabil a determinat atât creșterea emigrației, cât și reducerea natalității. Evoluția familiei în Republica Moldova a fost condiționată de factori specifici țărilor în tranziție. Și anume, dificultățile și instabilitatea economică au provocat schimbarea comportamentului populației în ceea ce privește formarea familiei: renunțarea sau amânarea căsătoriei, evitarea obligațiilor matrimoniale de lungă durată, refuzul sau amânarea nașterii copiilor³³.

Unul dintre principalele efecte ale emigrației a fost resimțit pe piața muncii. Pe de o parte, din cauza plecării peste hotare a cetățenilor moldoveni, a fost pierdută o parte importantă din forța de muncă - în special, a persoanelor calificate. Pe de altă parte, migrația a determinat reducerea ofertei de muncă, ceea ce a condus la echilibrarea pieței muncii din interiorul țării.

Emigrarea a cauzat o reducere a participării forței de muncă în activitățile economice, ceea ce s-a reflectat prin diminuarea semnificativă a ratelor de activitate și de ocupare. Dacă, în 1998, rata de activitate depășea nivelul de 61%, în anul 2005 acest indicator a coborât sub 50%. Ulterior, rata de activitate s-a stabilizat și a fluctuat între 40-46%. O evoluție similară s-a atestat și în cazul ratei ocupării. Dacă în 1998 ocuparea depășea valoarea de 55%, atunci către anul 2005 acest indicator a scăzut sub nivelul de 43%. Din 2006 rata de ocupare a oscilat între 38-44%. Contractarea activității eco-

nomice în anii '90 ai secolului XX a cauzat o reducere puternică a cererii pentru forța de muncă, ceea ce a determinat creșterea șomajului. În 1998 rata șomajului a atins valoarea de 9,2%, iar în 1999 a fost atins un nivel de 11,1%. După anul 2000, datorită emigrării, dar și evoluțiilor economice pozitive, s-a produs o diminuare a surplusului forței de muncă, iar șomajul a scăzut. După ce în 2000 rata șomajului a constituit 8,5%, a urmat o reducere a acestui indicator. Astfel, către anul 2013 a fost atins un nivel al șomajului de 5,1%, iar din 2014 acest indicator a variat între 3-5%.

³² <https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>

³³ Profilul socio-demografic al Republicii Moldova la 20 de ani după adoptarea Programului de Acțiune de la Cairo, Centrul de Cercetări Demografice din cadrul Institutului Național de Cercetări Economice/UNFPA, Chișinău, 2014, p. 56. Disponibil: http://ccd.ucoz.com/_ld/0/3_CCD-culegeri-ca.pdf

Principalul efect al emigrației îl reprezintă creșterea remiterilor, care au devenit un element central al angrenajului economic național.

Actualul model de creștere economică se bazează pe consumul gospodăriilor, iar remiterile constituie o sursă importantă de finanțare a acestui consum. După câștigurile din exporturile de bunuri și servicii, influxul de remiteri au devenit a doua sursă importantă de venituri pentru economia națională și reprezintă un factor important ce determină dinamica economică a țării (Figura 5). Influența asupra evoluției PIB-ului se manifestă prin caracterul atât pro-ciclic, cât și anti-ciclic al remiterilor. De exemplu, crizele din anii

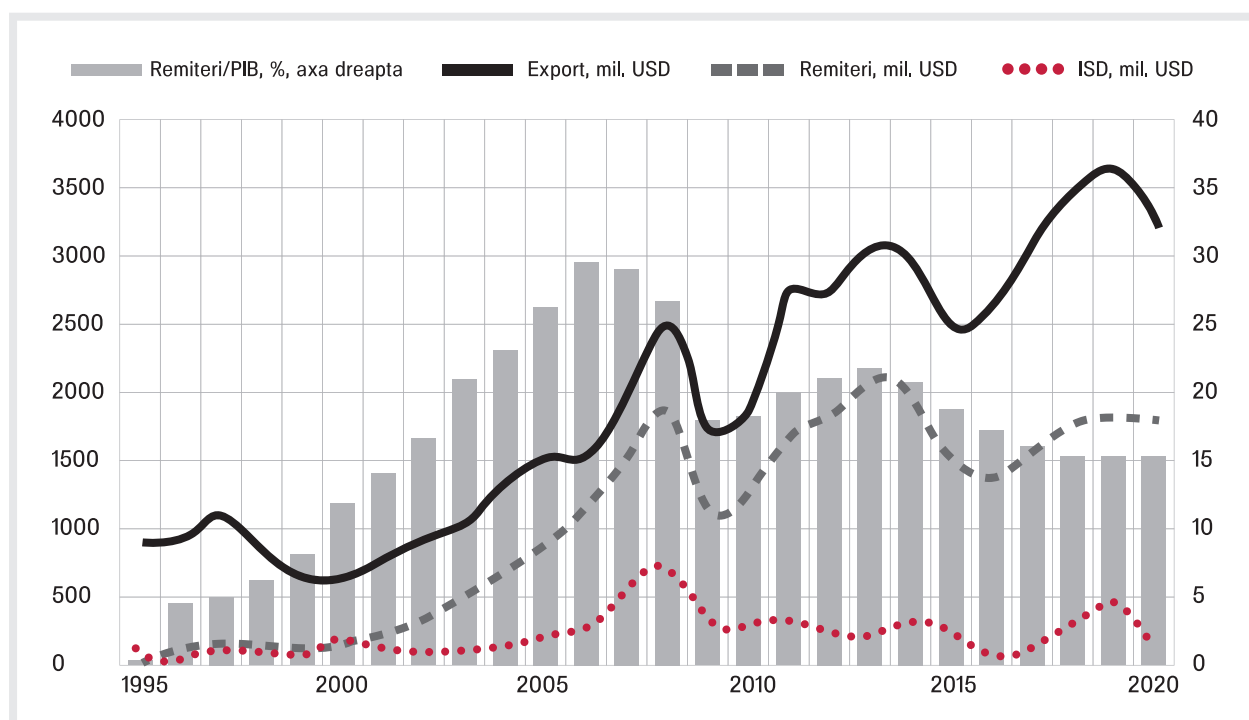
2009 și din 2015 s-au manifestat prin reducerea comună a exporturilor și a remiterilor, iar creșterea remiterilor a atenuat șocurile economice provocate de embargo-ul impus de Federația Rusă în 2006 și de seceta din 2007. Remiterile au avut un rol stabilizator și în anul 2020, în contextul crizei determinate de răspândirea Covid-19 și de contractarea sectorului agricol. Astfel, dacă exporturile de bunuri și servicii s-au redus cu 11,5% în 2020, atunci remiterile au rămas, de facto, intacte (o scădere marginală de doar 0,4%).

Deși remiterile continuă să reprezinte o sursă importantă de venit pentru Republica Moldova, rolul lor în structura economiei naționale se reduce.

În anul 2013 s-a atestat cel mai mare influx de remiteri în Moldova, care a constituit aproximativ 2,1 miliard USD. Din 2014, remiterile au avut o evoluție oscilatorie și nu au mai atins nivelul anului 2013. Totodată, și raportul dintre remiteri și PIB s-a redus în mod constant. Astfel, dacă în 2006 raportul dintre remiteri și PIB a constituit circa 30%, către anul 2020 această rată s-a înjumătățit (Figura 5). Această evoluție este

determinată de faptul că populația care a emigrat se stabilește definitiv în străinătate. Tradițional, unul sau câțiva dintre membrii familiei emigrau cu scopul de a susține gospodăria prin transferarea unei părți din veniturile de muncă obținute în străinătate. Cu trecerea timpului, strategiile gospodăriilor s-au schimbat. În prezent, din ce în ce mai mult se atestă cazurile când peste hotare pleacă întreaga familie.

Figura 5.
Evoluția exportului de mărfuri și servicii, remiteri și ISD

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor BNS și BNM

Pe fundalul recesiunii din anii '90 ai secolului XX, finanțarea educației și a sănătății s-a redus dramatic. Acest fapt a afectat în mod negativ calitatea serviciilor publice oferite. Deși, după anul 2000, au crescut alocările financiare destinate educației și sănătății, această majorare s-a realizat într-o manieră lentă.

În 1999 comparativ cu 1992, cheltuielile reale pentru educație, exprimate în prețurile constante ale anului 2010, s-au redus cu 81%. La fel, în anul 1999, cheltuielile pentru sănătate exprimate în termeni reali s-au diminuat cu 75% față de 1992. În linii mari, după anul 2000, cheltuielile pentru edu-

cație și sănătate au cunoscut o creștere continuă. Totuși, avansarea este destul de lentă. Astfel, cheltuielile reale pentru educație până în prezent nu sunt mai mari decât nivelul atestat în anul 1992. Cheltuielile reale pentru sănătate au depășit valoarea înregistrată în 1992 abia în 2016.

Reducerea numărului de elevi și studenți a fost principala evoluție ce a marcat sectorul educațional.

Declinul natalității a determinat o scădere constantă a numărului de elevi și studenți. Astfel, dacă în anul școlar 2000/01 erau 753 de mii de elevi și studenți, atunci în anul 2020/21 numărul acestora a scăzut până la circa 438,3 de mii de persoane. Diminuarea numărului de elevi și studenți a determinat și reducerea numărului de instituții educaționale și de cadre didactice. Dacă, în 2000/01, în țară erau 1760 de instituții de învățământ în care activau 51,9 de mii de cadre didactice, atunci în 2020/21 erau doar 1356 de instituții și 34,8 de mii de pedagogi.

Reducerea numărului de elevi și studenți a fost mult mai rapidă decât descreșterea numărului cadrelor didactice și a instituțiilor educaționale. Astfel, între anii 2000/01 și 2020/01 numărul de elevi și studenți s-a diminuat cu 41,8%, cel al pedagogilor a scăzut cu 33,1%, iar numărul instituțiilor de învățământ s-a redus cu 23%. O descreștere mai pronunțată a numărului de cadre didactice s-a atestat din anul școlar 2011/2012, evoluție ce ar putea indica și asupra faptului că în sectorul educațional se accentuează deficitul de cadre didactice.

În pofida situației economice precare, precum și a unor schimbări structurale, populația, în linii mari, a avut acces la serviciile educaționale.

Dacă în perioada sovietică toate instituțiile educaționale erau de stat, atunci, odată cu trecerea la economia de piață, au apărut și grădinițe, școli sau universități private. Totuși, ponderea instituțiilor private în sectorul educațional e destul de mică. Astfel, 97% din instituțiile educaționale aparțin statului. De asemenea, în instituțiile de stat activează 96% din cadrele didactice și învață 96% din elevi și studenți. Totodată, în condițiile reducerii numărului de elevi, a devenit prea costisitoare întreținerea școlilor mici, cu puțini discipoli. În școlile mici, o mare parte din cheltuieli era destinată întreținerii clădirilor, iar pentru îmbunătățirea procesului de studii (renovarea bazei tehnico-materiale sau procurarea de noi manuale și cărți) puteau fi alocate puține surse. După anul 2010, în contextul promovării reformei sistemului educațional, o atenție mai sporită a fost acordată dezvoltării școlilor mari, în care să

fie atrași mai mulți copii, în timp ce numărul instituțiilor educaționale mici, cu puțini elevi, a fost redus. În acest sens, a fost modificată și modalitatea de finanțare a școlilor, iar din anul 2013 alocarea de resurse financiare către școli se face în baza costului standard per elev. Această formulă a favorizat școlile mari și a dezavantajat școlile mici. Schimbările care s-au produs în cadrul sistemului educațional nu au afectat accesul copiilor la educație. După anul 2014/15, rata brută de înrolare în învățământul preșcolar a oscilat între 90-94%. În principiu, o rată de înrolare mai mare de 90% arată că grădinițele pot găzdui toți copiii ce au o vârstă potrivită pentru frecventare instituțiilor preșcolare (3-6 ani)³⁴. Totuși, trebuie de menționat că pentru rețeaua existentă de grădinițe este din ce în ce mai greu să asigure accesul copiilor mici la educația preșcolară, iar această problemă este mai

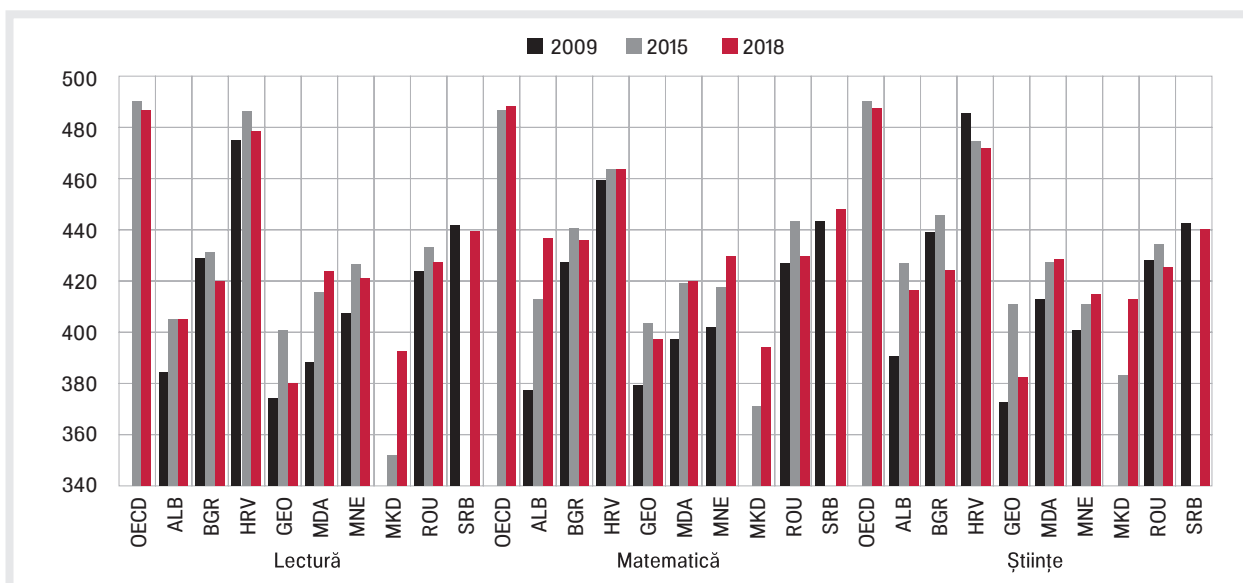
acută în orașele mari. Rata de înrolare în educația primară și în educația secundară de nivelul I (gimnaziu) a depășit rata de 100% în perioada 2014/15-2020/21. În linii mari, putem afirma că o rată de înrolare care depășește 100% indică asupra faptului că instituțiile educaționale cuprind toată populația cu vârstă specifică unui nivel de studii, dar și copiii ce sunt mai mari sau mai mici decât vârsta respectivă. O rată brută de înrolare mai mică se atestă în învățământul secundar de treapta II (învățământul liceal și învățământul profesional tehnic secundar) și în învățământul terțiar. Și aici, însă, rata de înrolare s-a majorat. Astfel, în anul 2020/21, în raport cu 2014/15, în învățământul secundar de treapta a II-a rata de înrolare a crescut de la 66,2 la 82,5%, iar în învățământul terțiar s-a atestat o majorare de la 50,7 la 62,7%. Ratele mai mici de înrolare în învățământul secundar de treapta a II-a și în cel terțiar pot fi explicate prin emigrare sau prin decizia tinerilor de a părăsi școala și de a se angaja în câmpul muncii.

În contextul reformelor realizate s-a înregistrat și o anumită îmbunătățire a performanței educaționale.

Elevii din Republica Moldova au participat în anii 2009, 2015 și 2018 la evaluările realizate în cadrul Programului pentru Evaluare Internațională a Elevilor - PISA (acronim de la cuvintele engleze Programme for International Student Assessment), coordonat de OCDE. Pentru aceasta, în instituțiile de învățământ selectate aleatoriu din toată țara, mai mulți elevi cu vârsta de 15 ani din clasele a șaptea sau mai mari au susținut testări la citire/lectură, matematică și științe³⁵. Testele nu au legătură directă cu curriculumul școlar național, ci mai curând sunt bazate pe competențe, sunt comparabile la nivel internațional și au fost elaborate pen-

tru a evalua în ce măsură elevii din Republica Moldova și din alte țări, la finele perioadei de școlarizare obligatorii, sunt capabili să aplice cunoștințele în situații reale de viață și sunt pregătiți pentru participarea deplină în societate³⁶. Trebuie de remarcat faptul că scorurile obținute elevii din Republica Moldova sunt în creștere. Totodată, reușitele elevilor moldoveni la testele PISA sunt comparabile cu rezultatele obținute de elevii din alte state din Estul Europei. Totuși, trebuie de menționat că, în pofida progresului obținut, scorurile obținute de elevii moldoveni continuă să fie mai mici decât rezultatele elevilor din statele OCDE (Figura 6).

Figura 6.
Performanțele educaționale (scorurile obținute la testele PISA)

Sursa: Preluat de pe <https://www.oecd.org/pisa/data/>

34 Education Indicators. Technical guidelines, UNESCO Institute for Statistics, 2009, p. 9

35 Republica Moldova în PISA 2018, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării/ Agenția Națională pentru Curriculum și Evaluare, 2019, p. 13. Disponibil: https://ance.gov.md/sites/default/files/raport_pisa2018.pdf

36 Ibidem, p. 13

După obținerea independenței țării, sectorul medical a trecut prin mai multe restructurări.

Trecerea la economia de piață a determinat apariția instituțiilor private și în cadrul sistemului național de sănătate. Instituțiile medicale private au cunoscut o dezvoltare destul de rapidă, în special, în cazul instituțiilor medico-sanitare e acordă asistență medicală primară și specializată. Astfel, dacă în anul 1997 ponderea spitalelor private constituia doar 0,3%, în 2020 această cotă a atins rata de 20%. Totodată, dacă în 1997 doar 1,9% din instituțiile medico-sanitare care acordă asistență medicală primară și specializată reprezentau sectorul privat, în anul 2020 peste 60% din instituțiile de acest gen erau private. O altă evoluție a constat în reducerea numărului de spitale, de la 335 în 1995 până la 85 în 2020, proces însoțit de creșterea numărului instituțiilor medico-sanitare ce acordă asistență medicală primară și specializată - de la 612 până la 1062. O schimbare majoră s-a produs la mijlocul anilor 2000 și a constat în introducerea asigurărilor medicale obligatorii în calitate de

modalitate de finanțare a serviciilor medicale. La prima etapă, are loc acumularea resurselor financiare în Fondul de Asigurări Obligatorii de Asistență Medicală (FAOAM) - din prime de asigurări medicale obligatorii achitate de angajați și angajatori, dar și din alte surse, cum ar fi transferurile de la bugetul de stat. Etapa de distribuție are loc prin participarea Companiei Naționale de Asigurări în Medicină. Resursele financiare acumulate în FAOAM sunt repartizate instituțiilor medicale, publice și private, care au încheiat contracte cu CNAM. De asemenea, instituțiile medicale, în mare parte cele private, recepționează plăți pentru serviciile prestate fie direct de la persoane, fie de la companiile private de asigurări. Trebuie de menționat că, prin implementarea sistemului de asigurări obligatorii, a fost oferit un acces larg la serviciile medicale pentru populație. În particular, acest mecanism a permis persoanelor cu venituri reduse să beneficieze de servicii medicale.

În pofida asigurării accesului larg al populației la servicii medicale, morbiditatea nu s-a diminuat. În plus, o mare provocare pentru sistemul medical este deficitul de resurse umane, ceea ce ar putea submina oferta de servicii medicale.

Între anii 1995 și 2001, numărul bolnavilor înregistrați s-a diminuat de la 3,1 la 2,2 milioane de persoane. Ulterior, din 2002, numărul bolnavilor înregistrați a cunoscut, de facto, o creștere continuă (excepții de la această tendință au fost consemnate în 2010 și 2020). Din cauza acestei evoluții, în anul 2019 numărul bolnavilor înregistrați a depășit cifra de 3 milioane de persoane și s-a apropiat de nivelul anului 1995. La fel, între 1995 și 2001, numărul de bolnavi diagnosticați pentru prima dată s-a redus de la 1,8 la 1,2 milioane. După anul 2002, numărul bolnavilor diagnosticați pentru prima dată a cunoscut o evoluție stabilă și a oscilat între 1,1-1,3 milioane de persoane. Totodată, creșterea numărului de bolnavi înregistrați este

însoțită de reducerea personalului medical (medici + personal medical mediu). Din anul 2005 până în 2012, numărului personalului medical a fluctuat ușor în jurul nivelului de 40 de mii de persoane, după care, din 2013, se atestă o scădere pronunțată. Către 2020 numărul personalului medical a scăzut până la 35,6 de mii de persoane, ceea ce reprezintă o reducere cu 11,5% față de anul 2012. Descreșterea personalului medical a accentuat deficitul de resurse umane în sectorul medical. Plecarea personalului se atestă, în mare parte, în instituțiile medicale de stat. Condițiile de muncă și remunerarea scăzută sunt motivele de bază pentru care lucrătorii medicali părăsesc sistemul public de sănătate.

Actuala pandemie Covid-19 este cel mai mare risc pentru populația țării și reprezintă, înainte de toate, o provocare pentru sectorul de sănătate. Deși autoritățile au întreprins unele acțiuni pentru a diminua răspândirea virusului, inclusiv desfășoară campania de vaccinare, succesele Republicii Moldova în lupta cu pandemia sunt destul de modeste.

Peste 10% din populația țării a fost infectată cu Covid-19. Chiar dacă, la capitolul dat,

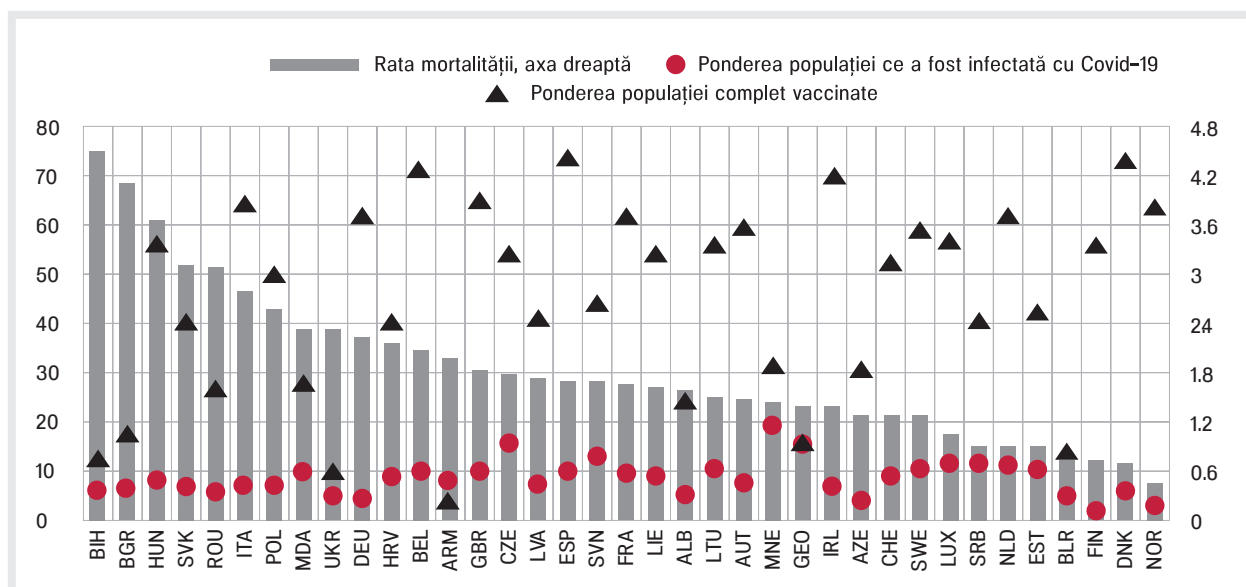
Moldova nu ocupă primele poziții în Europa, acest nivel de infectare este destul de

înalt comparativ cu alte state europene. O situație mult mai gravă se atestă în ceea ce privește rata mortalității, exprimată ca raportul dintre numărul de decese cauzate de Covid-19 și numărul total de infecții. Și anume, după rata de mortalitate, Republicii Moldova îi revine poziția a opta în Europa (Figura 7). Totodată, în Republica Moldova s-au vaccinat complet peste 28% din populație - o rată destul de mică în raport cu nivelul vaccinării înregistrat în

alte state europene. Aceste constatări denotă o situație îngrijorătoare pentru populația țării. În contextul unui nivel scăzut de imunizare a oamenilor, probabilitatea infectării cu Covid-19 e destul de înaltă și, la fel, este sporit riscul ca persoanele contaminate să dezvolte o formă gravă a bolii. Totuși, trebuie de menționat că în această confruntare cu Covid-19 sectorul de sănătate nu a intrat în colaps și continuă să reziste.

Figura 7.

Rata de mortalitate provocată de infectarea cu Covid-19, ponderea populației ce a fost infectată cu Covid-19 și ponderea populației ce s-a vaccinat complet, %

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor preluate de pe: <https://covid19.who.int/table> și https://ourworldindata.org/covid-vaccinations?country=OWID_WRL

Notă: figura a fost realizată în baza datelor ce reprezintă situația de la începutul lunii septembrie 2021

Recomandări de politici

Pentru a asigura o dezvoltare umană decentă, Republica Moldova trebuie să-și dinamizeze creșterea economică. Mai mult, este nevoie de creat condiții pentru a susține o creștere economică durabilă în timp, care la rândul său ar putea genera, pe termen lung și în mod constant, venituri pentru stat și populație.

Doar în contextul unei dezvoltări economice robuste populația poate obține câștiguri mai înalte, iar statul poate colecta mai multe impozite și, astfel, poate finanța într-o manieră mai „generoasă” infrastructura și serviciile publice. În acest context, cea mai mare provocare pe termen lung pentru Republica Moldova rămâne schimbarea paradigmei economice. Deși Republica Moldova va mai continua să beneficieze de actualul model economic și va mai recepționa remiteri prin care se va finanța consumul, această sur-

să de venit se va diminua în timp. Evoluția în cauză va conduce la descreșterea rolului consumului în economie, ceea ce va rezulta în reducerea cotei consumului gospodăriilor în PIB. O soluție la această diminuare constă în majorarea cotei exporturilor. În linii mari, pentru a atinge acest deziderat este nevoie de sporit capacitățile de producție ale țării. La modul practic, aceasta ar însemna îmbunătățirea mediului de afaceri printr-un spectru larg de politici: sporirea independenței justiției pentru a putea proteja drepturile de

proprietate ale investitorilor, reformarea administrației publice pentru a spori calitatea serviciilor publice prestate, extinderea investițiilor publice în infrastructură (inclusiv în cea de transport), implementarea standardelor de calitate europene pentru a facilita

accesul produselor moldovenești pe piețele internaționale. Creșterea economică robustă va îmbunătăți perspectivele pe termen lung ale țării și ar putea diminua tendința populației cu vârsta aptă de muncă de a migra, impulsivând totodată natalitatea.

Una dintre principalele probleme ale educației și sănătății - în special, a componentei publice din aceste sectoare - ține de accentuarea deficitului de personal. Pentru a crește nivelul angajării în vederea asigurării accesului populației la aceste servicii este nevoie de sporit considerabil motivațiile financiare în instituțiile publice din sectorul educațional și cel al sănătății.

Principalul motiv care determină atractivitatea redusă a profesiilor de pedagog sau doctor ține de salarizarea redusă. Scăderea angajării în sectoarele date, de facto, va conduce la diminuarea accesului populației la aceste servicii publice, iar problema va fi mult mai acută în zonele

rurale. În fond, statul nu are altă soluție decât să majoreze salariile pentru pedagogi și personalul medical. În caz contrar, pe termen lung, pentru stat inacțiunea va fi mult mai costisitoare. Rezultatul inacțiunii va fi o societate cu o sănătate precară și un nivel redus de educație.

În condițiile unui nivel de trai redus, majorarea veniturilor gospodăriilor (pensii, salariile bugetarilor) din contul majorării cheltuielilor publice este o soluție necesară. Deși această abordare trezește îngrijorări ce țin de sustenabilitatea și echilibrul finanțelor publice, o creștere economică robustă ar putea ameliora poziția financiară a statului.

În general, în Republica Moldova, reforma sistemului de pensionare e privită mai mult prin prisma asigurării sustenabilității pe termen lung a fondului public de pensii. Într-adevăr, intensificarea procesului de îmbătrânire poate cauza sporirea deficitului fondului public de pensii, ceea ce va pune o presiune fiscală suplimentară asupra populației economic active. Totuși, dacă vor fi asigurate ritmuri sporite de creștere economică, statul și-ar putea mări semnificativ veniturile și ar dispune de surse ce ar permite acoperirea deficitului fondului public de pensii. De fapt, acest lucru ar însemna că trebuie sporită considerabil productivitatea muncii. Drept urmare, chiar și în condițiile reducerii populației economic active, aceasta ar putea

să genereze o valoare adăugată mai mare. În linii mari, o productivitate mai înaltă se obține prin: capital uman calificat (ceea ce înseamnă asigurarea unei educații de calitate, inclusiv pe tot parcursul vieții), sporirea stocului de capital (procurarea echipamentului și a utilajelor performante sau chiar robotizarea activităților de producție) și inovații. Acestea ar fi direcțiile în care trebuie să acționeze statul pentru a dezvolta o economie cu o productivitate înaltă a muncii. Totodată, există și alte soluții ce ar diminua deficitul fondului public de pensii. Aici ne referim la continuarea procesului de majorare a vârstei de pensionare și la dezvoltarea pilonilor II și III ale sistemului de pensii (pensiile cumulative și fondurile private de pensii).

Rata redusă de ocupare nu permite o mai bună valorificare a capitalului uman. Pe lângă dinamizarea creșterii economice, ce ar spori implicarea populației în procesele productive, sunt și alte măsuri ce ar crește rata de ocupare, cum ar fi crearea condițiilor ce ar permite părinților să iasă mai rapid din concediul de maternitate/paternitate și încurajarea participării persoanelor vârstnice în câmpul muncii.

Statul ar trebui să ducă o politică mai activă pentru dezvoltarea educației ante-preșcolare (creșele). Acest fapt ar permite creșterea înrolării copiilor mici (sub trei ani) în educația ante-preșcolară, ceea ce ar conduce la reducerea duratei concediilor de paternitate sau maternitate și ar permite părinților să revină în câmpul muncii. De asemenea, în multe instituții publice există practica de a concedia persoanele, când acestea au atins vârsta

de pensionare. Statul ar trebui să renunțe la astfel de practici. Mai mult, în cazul politicilor ocupaționale, pe lângă măsurile orientate spre atragerea pe piața muncii a unui număr mai mare de persoane cu vârsta aptă de muncă, ar fi oportun de extins posibilitățile de menținere la lucru a persoanelor care au depășit vârsta de pensionare. Acest fapt, la fel, ar conduce la creșterea ratei de ocupare. De asemenea, în literatura de specialitate a

apărut conceptul de „dividendul demografic de argint”. Astfel, economia poate beneficia de „dividendul demografic de argint”,

care este generat de utilizarea capacității de muncă neexploată a persoanelor în etate care au o stare de sănătate satisfăcătoare.

Pe termen mediu, cea mai mare provocare pentru populația Republicii Moldova o reprezintă pandemia Covid-19. Pentru a învinge în lupta cu pandemia, pe lângă măsurile de diminuare a contactelor dintre persoane și desfășurarea campaniei de vaccinare, statul trebuie să dea dovadă de înțelegere, flexibilitate și inventivitate.

Una dintre cauzele progreselor modeste în lupta cu Covid-19 ține de faptul că statul nu are o abordare strategică în comunicarea cu populația. De exemplu, pentru a spori

imunizarea populației, ar fi binevenit ca în procesul promovării vaccinării de conclucrat cu alți actori sociali (primarii sau chiar o parte din preoți) sau persoane notorii.

Deși, pe parcursul recesiunii din 2020, datoria publică a țării s-a majorat, Republica Moldova are un nivel confortabil de îndatorare. Acest fapt permite Guvernului să se împrumute și să promoveze unele proiecte bugetare mai „generoase”.

În anul 2020, datoria publică raportată la PIB a constituit 35,2%. Totuși, acest nivel este destul de mic, dacă e să ținem cont de faptul că limita de sus este considerată, în mod convențional, de 60%. Accesarea împrumuturilor nu reprezintă o constrângere pentru economia țării,

atât timp cât Guvernul reușește să-și mențină datoria publică sub o rată de 60% din PIB. În aceste condiții, Republica Moldova are o „zonă de confort” destul de mare și ar putea valorifica împrumuturile pentru a impulsiona creșterea economică.

Tabelul 3.

Principalii indicatori monitorizați privind bunăstarea populației

	1991	2000	2010	2020
Impactul creșterii economice asupra bunăstării populației				
PIB (modificare, %)	-17,5	2,1	7,1	-7
PIB pe cap de locuitor (raportat la media pe ECE UE; PIB pe cap de locuitor convertit în USD, la paritatea puterii de cumpărare exprimată în prețurile constante ale anului 2017)	77,1	26,5	33,2	39,2
Percepția populației asupra bunăstării (Barometrul Opiniei Publice). Ponderea celor foarte și destul de mulțumiți de nivelul de trai, %	-	-	21,3	28,6
Accesul la oportunitățile economice și veniturile				
Rata de ocupare, %	-	54,8*	38,5*	38,8**
Rata de șomaj, %	-	8,5*	7,4*	3,8**
Rata sărăciei absolute, %	-	67,8	21,9	26,8
Creșterea salariilor în termeni reali (modificare, %)	-	2,2	0,7	5,8
Populația în căutarea unui loc de muncă peste hotare (modificare, %)	-	-	5,5	-
Remiteri (modificare, %)	-	59,9	11,7	-0,4
Coeficientul Gini, %	-	37*	35,2*	32,3**
Consumul gospodăriilor (modificare, %)	-	20,7	9,2	-6,9
Accesul la servicii publice și la infrastructură				
Indicele de Dezvoltare Umană	0,68	0,643	0,713	-
Ponderea cheltuielilor pentru educație (% din PIB)	-	12,1	7,6	3,5
Ponderea cheltuielilor pentru sănătate (% din PIB)	-	6,8	4,6	2,8
Rata de părăsire timpurie a educației primare, %	-	10,5	4,6	-
Ponderea populației cu acces la servicii gestionate de apă potabilă, %	-	40,4	62,2	-
Ponderea gospodăriilor casnice cu acces la canalizare îmbunătățită, %	-	32,3	50,7	-

Surse: Calculele autorilor în baza datelor BNS, PNUD, Băncii Mondiale și ale Barometrului Opiniei Publice

Notă: Coeficientul Gini este prezentat pe cheltuieli de consum pentru anul 2000 și pe venituri disponibile pentru anii 2010 și 2020;

* - indicator calculat pentru populația stabilă; ** - indicator calculat pentru populația cu reședință obișnuită

Acest capitol reflectă evoluțiile cu tangență sociopolitică și economică ce au avut un impact major asupra dezvoltării politicii interne și externe a țării în cei 30 de ani de independență. Sunt prezentate circumstanțele și factorii care au influențat negativ raporturile dintre stat și actorii societali, cu accentul pe fenomenul corupției politice și cel al cleptocrației. De asemenea, o atenție separată este acordată evoluțiilor din politica externă, în care este remarcat caracterul comprehensiv pe care l-a căpătat procesul de integrarea europeană. În finalul capitolului sunt sugerate măsuri care pot contribui la însănătoșirea instituțiilor de stat și a percepției publice față de stat, precum și la eradicarea corupției și a influenței informale. De asemenea, este abordat subiectul extinderii participanților la procesele decizionale și al maximizării performanței statului în politica externă, reieșind din prioritatea de integrare europeană și din sensibilitățile existente în relațiile moldo-ruse.

Analiza principalelor tendințe și evoluții

Tranziția țării spre o democrație funcțională a fost compromisă de crizele politice frecvente, de cultura politică subdezvoltată și de emergența și influența sporită a factorului oligarhic asupra procesului de luare a deciziilor politice.

Instabilitatea politică și numeroasele episoade de conflicte interinstituționale au lăsat amprente adânci asupra proceselor politice din țară pe parcursul celor 30 de ani de independență. Drept urmare, încrederea publicului în stat a fost în declin, ceea ce a diminuat coeziunea socială. În prima decadă de independență, Republica Moldova a demonstrat o tranziție relativ calmă de la sistemul sovietic, bazat pe dominația univocă a Partidului Comunist, către un sistem democratic pluripartidist. Crizele politice majore au avut loc în perioada 2009-2021, iar cea mai stabilă perioadă a fost pe durata guvernării Partidului Comuniștilor (PCRM) - 2001-2009. La toate etapele, calitatea guvernării a reprezentat unul dintre handicapurile majore ale statului. Schimbările politice s-au produs prin alegeri democratice, ale căror imperfecțiuni sunt în proces permanent de înlăturare. Transferul de putere nu s-a desfășurat niciodată pe cale revoluționară. Cetățenii au votat în trei alegeri prezidențiale directe (1996, 2016, 2020), șapte alegeri parlamentare (1994, 1998, 2001, 2005, 2009, 2014, 2019) și trei alegeri parlamentare anticipate (iulie 2009, 2010, iulie 2021). Primele alegeri legisla-

tive în condiții de pluripartidism, din anii 1994 și 1998, au avut cea mai înaltă rată de participare (79,3%, respectiv 69,1%), iar ratele cele mai mici au fost înregistrate la scrutinul din 2019 (50,5%) și anticipatele din 2021 (52,3%). Monitorizarea alegerilor de către observatorii internaționali a început odată cu primele alegeri prezidențiale din 1996³⁷. În componența Parlamentului nu a intrat niciodată mai puțin de trei (2005, 2009, 2021) și, respectiv, mai mult de cinci partide (și blocuri) - anticipatele din 2009 și 2014. Protestele în masă, care au condus la o revizuire profundă a scenei politice, au avut loc în două contexte. Primul ține de protestele post-electorale din 2009, provocate de suspiciunile privind falsificarea alegerilor legislative. Exponenții de vârf ai guvernării conduse de PCRM au ordonat atunci acțiuni de persecutare a protestatarilor (preponderent tineri), care s-au dovedit disproporționate în aplicarea violenței față de aceștia. Niciun decident nu a fost sancționat penal, deși în urma persecuțiilor au avut loc decese și cazuri de tortură în masă. Din cauza acelor proteste, legitimitatea PCRM a fost deteriorată, iar pentru că nu s-a reușit alegerea președintelui țării în Parlament,

au fost declanșate alegeri anticipate. În consecință, PCRM a ajuns în opoziție, iar partidele politice controlate și conduse de oligarhii Vlad Filat și Vladimir Plahotniuc au format o coaliție de guvernare împreună cu Partidul Liberal și Alianța „Moldova Noastră”. Al doilea episod când alegerile în masă au avut impact politic de proporții s-a declanșat după dezvoltarea infrafracțiunilor din sectorul bancar din anii 2012-2014, cu pierderi pentru bugetul public în valoarea de circa un miliard de dolari. Protestele au pus bazele unei mișcări sociopolitice anti-oligarhice, din care s-a desprins Platforma „Demnitate și Adevăr” și Partidul Acțiune și Solidaritate (PAS). Apariția acestor forțe a fost decisivă în căderea regimului oligarhic în 2019 și în subminarea forțelor politice de orientare pro-rusă (Partidul Socialiștilor - PSRM) la prezidențialele din 2020 și anticipatele din 2021. În urma acestor scrutine, PAS a devenit prima forță pro-UE care a preluat concomitent puterea asupra Puterii executive și legislative, cu ajutorul unei majorități parlamentare absolute (63 din 101 de mandate). Un pas semnificativ în îmbunătățirea democrației electorale a fost revenirea la sistemul de vot proporțional, în 2019, care reduce posibilitatea grupărilor oligarhice de a distorsiona alegerile. Îmbunătățirea definitivă a democrației electorale necesită o supraveghere riguroasă

continuă a finanțării partidelor politice, care beneficiază de resurse din bugetul de stat (0,2% din bugetul public) începând cu 2016. Alocările se calculează în funcție de performanța electorală (la alegerile parlamentare și cele locale) și gradul de promovare a femeilor pe listele electorale. Deși subvenționarea partidelor a creat noi instrumente de responsabilizare, este nevoie de sancțiuni dure pentru încălcarea procedurilor de raportare. Comportamentul partidelor politice necesită, de asemenea, intervenție pentru a combate practicile de dezinformare și incitare la ură interetnică etc., care sporesc gradul de polarizare în societate. Totodată, dinamizarea prezenței diasporei la alegerile din ultimul deceniu, cu o participare de circa 260 de mii de persoane la prezidențialele din 2020, a contribuit la învierea competiției electorale și la îmbunătățirea parțială a culturii politice. În acest context, capătă greutate dezbaterea despre aplicarea unor proceduri electorale³⁸ noi (ex.: votul prin corespondență, votul electronic etc.) ce corespund dinamicii de (e) migrație. Pe lângă îmbunătățirea legislației electorale, succesul tranziției spre o democrație funcțională depinde în continuare de revizuirea legislației din domeniul combaterii corupției și al protecției spațiului public de dezinformarea internă și externă.

După treizeci de ani de independență, încrederea cetățenilor în stat este fragmentară, iar percepția preponderent negativă.

Una dintre principalele provocări pentru Republica Moldova este relația complicată între stat/structurile acestuia și cetățeni. Motivul dezechilibrului constă, pe de o parte, în incapacitatea instituțiilor statului de a oferi servicii adecvate (justiție, protecție socială, învățământ, medicină, infrastructură), iar, pe de altă parte, în necesitatea cetățenilor de a găsi mijloace (migrație, economie tenebră etc.) ce ar substitui sau ar evita statul, perceput ca fiind corupt sau inefficient. Măsurările sociologice, realizate începând cu anul 2001, denotă că cele mai importante instituții statale și non-statale s-au confruntat cu un nivel ridicat de neîncredere publică. O primă ajustare de proporție în structura

sprejiniului public a fost atestată în preajma alegerilor parlamentare din 2005. În mare parte, ameliorarea s-a datorat unanimității tuturor forțelor politice cu privire la stabilirea integrării europene drept curs strategic și „ireversibil”³⁹ de dezvoltare a țării. Acest lucru a generat o coeziune socială și o perspectivă optimistă în privința preluării de practici de guvernare din UE, în contextul lansării Politicii Europene de Vecinătate (2004). Un alt catalizator al ajustării percepției publice privitor la instituțiile statului a devenit revenirea, după 15 ani de numire a președintelui de către Legislativ, la alegeri prezidențiale directe în 2016. Prin urmare, în pofida competențelor limitate caracteristice sistemului de

38 *Votul în străinătate la alegerile moldovenești a evoluat după cum urmează: anticipatele din 2009 - 36.429; anticipatele din 2010 - 64.201; parlamentarele din 2014 - 73.311; primul tur prezidențialele din 2016 - 67.205; al doilea tur al prezidențialelor din 2016 - 138.720; parlamentarele din 2019 - 75.583; primul tur al prezidențialelor din 2020 - 149.178; al doilea tur al prezidențialelor din 2020 - 262.103; anticipatele din 2021 - 211.834. Date compilate de autor din sursele CEC.md și www.e-democracy.md.*

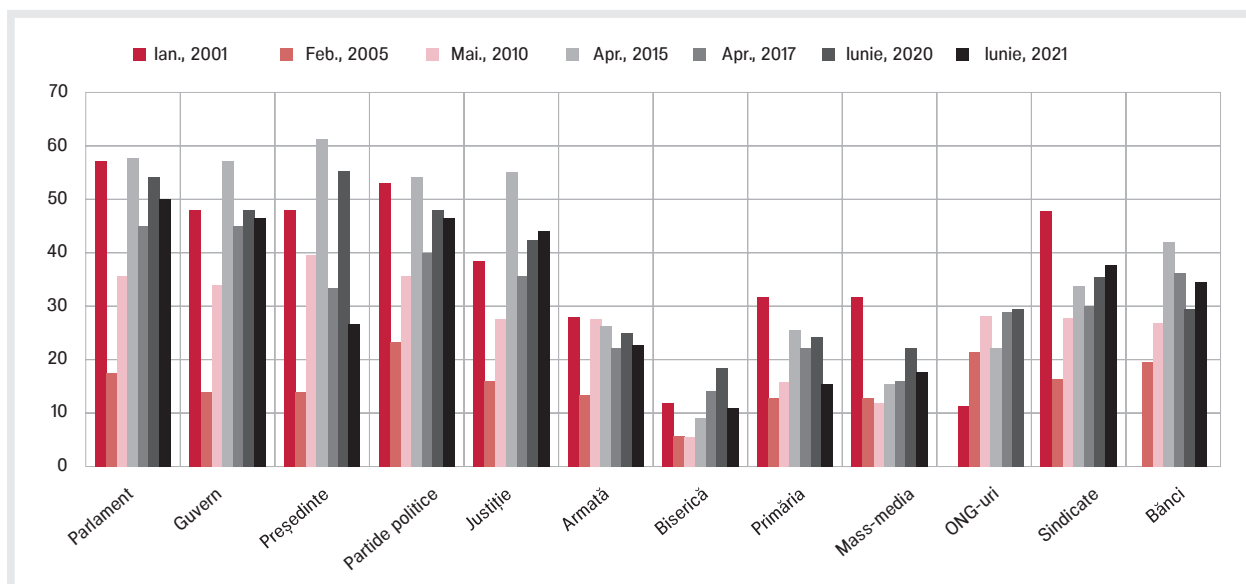
39 *Parlamentul Republicii Moldova, Declarația cu privire la parteneriatul politic pentru realizarea obiectivelor integrării europene, 2005, <http://old.parlament.md/news/25.03.2005/>*

republică parlamentară, Președinția și-a putut revendica o identitate politică separată de cea a partidelor politice dominante în Parlament și Guvern, și o susținere publică mai consistentă. Astfel, scrutinul prezidențial din 2016 (Igor Dodon), dar și mai vizibil cel din 2020 (Maia Sandu), a permis o reabilitare considerabilă a atitudinii publice față de Președinție, nu și față de celelalte instituții din stat. Cotele negative de încredere în Parlament, Guvern, justiție și partidele politice sunt aproape echivalente cu nemulțumirea cetățenilor față de performanța economică și direcția de dezvoltare a țării, precum și inci-

dența corupției. În linii generale, optimismul cetățenilor vizavi de viitorul țării a fost preponderent deficitar, reușind să depășească marja de 40% doar în anul 2005, în rest acesta fluctuând între 7% și 30%⁴⁰. În pofida numeroaselor crize politice și economice traversate de țară, spre deosebire de instituțiile puterii politice convenționale, actorii non-statali, precum Biserica, Armata, mass-media și primăriile (administrația publică locală) au generat un sprijin public net superior. Combaterea corupției constituie unul dintre instrumentele principale prin care statul poate genera încredere din partea cetățenilor.

Figura 8.

Tendința încrederii negative în instituțiile moldovenești în preajma alegerilor, %, 2001-2021 (Răspunsul: „Nu am deloc încredere”)

Sursa: Institutul de Politici Publice, bop.ipp.md

Corupția politică a fost unul dintre obstacolele majore în funcționarea și dezvoltarea statului Republica Moldova.

Corupția sistemică a contribuit la deteriorarea calității serviciilor oferite de stat în materie de acces la justiție echitabilă, piața a muncii funcțională, infrastructură de transport viabilă și sistem de plăți sociale adecvat. Potrivit Transparency International⁴¹, nivelul de percepție a corupției de către moldoveni a fost, de regulă, înalt. În anul 2001, Republica Moldova se situa pe poziția 63 (din totalul de 91 de țări), iar în

2010 s-a deplasat pe locul 116 (din 178 de țări), poziție pe care se menținea și în 2020 (din 179 de țări). Birocrația ineficientă, salarizarea insuficientă, clientelismul politic în utilizarea fondurilor publice⁴², nepotismul și alte probleme de integritate au stimulat practicile de corupție în stat atât pe orizontală, la nivel decizional, cât și pe verticală, între executori. Acest lucru a condiționat răspândirea facilă a rețelelor

⁴⁰ Institutul de Politici Publice, Barometrul Opiniei Publice, perioada 2001-2021.

⁴¹ Indicele de Percepție a Corupției a fost lansat de Transparency International în anul 1995, iar evaluarea situației din Moldova a devenit posibilă de-abia în 2001.

⁴² Apartenența la partide politice determină alocarea finanțelor publice. Acest lucru încurajează fenomenul migrației politice, care s-a manifestat cu precădere în perioada 2015-2019 și a favorizat Partidul Democrat (de la 302 primării după alegerile locale din 2015 până la 543 în ajunul alegerilor parlamentare din 2019); <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/1993-studiu-privind-clientelismul-politic-in-gestionarea-fondurilor-publice>

cleptocratice în structurile de stat, înainte ca acestea să devină parte legitimă și centrală a procesului de guvernare, în particular, în urma alegerilor anticipate din iulie 2009. Deși s-a ameliorat pentru o durată scurtă în preajma anului 2005, insatisfacția publică în raport cu justiția s-a reinstaurat în perioada ulterioară (vezi Tabelul X). Cauza majoră poate fi implicarea corpului judecătoresc în cazuri de infraționalitate și guvernanta nocivă de anvergură. Aceste cazuri includ următoarele situații: 1) înfăptuirea „laundromat-ului” rusesc⁴³; 2) fraudele bancare dezvăluite în 2014 (în valoare de un miliard USD)⁴⁴; 3) acomodarea intereselor oligarhice (anularea rezultatelor electorale din Chișinău în 2018), soldată cu instituirea „statului capturat”⁴⁵ (2015-2019) etc. Aceste cazuri caracteristice corupției politice au avut urmări drastice atât pentru relația politicului cu cetățenii, cât și pentru imaginea țării în străinătate. În consecință, s-au intensificat protestele sociopolitice anti-oligarhice, iar țara a întâmpinat dificultăți la accesarea finanțării externe. Pe acest fundal, UE a suspendat sprijinul său financiar în 2015, respectiv în 2018. Reluarea acestuia s-a produs după introducerea principiului de condiționalitate, în anul 2016, și înlăturarea de la putere în mod democratic a regimului oligarhic condus de Partidul Democrat, în 2019.

Instituțiile și mecanismele responsabile de combaterea corupției (Centrul Național Anticorupție, Procuratura) s-au dezvoltat cu viteze diferite. Aderarea la convențiile și bunele practici internaționale în domeniul luptei cu corupția⁴⁶, precum și aproximarea la legislația europeană⁴⁷ în contextul Acordului de Asocieră cu UE, au generat angajamente și pârguri externe ce continuă să modeleze și să

perfecționeze cadrul național de politici anticorupție. Condiționalitățile stabilite în contextul asistenței macrofinanciare a UE constituie, de asemenea, un mijloc de coerciție de sorginte externă, care a propulsat reforme anticorupție în perioada 2017-2021. În decursul celor treizeci de ani de independență a țării, la nivel instituțional a prevalat ca prioritate (re)distribuirea controlului politic asupra organelor de drept, care se menține ca risc inclusiv în anul 2021. Totuși, sub impactul schimbărilor politice din anii 2015-2021, asigurarea integrității conducătorilor instituțiilor anticorupție, dar și a judecătorilor, prin evaluarea externă, a devenit un obiectiv politic central. Acest lucru s-a accentuat, în particular, odată cu preluarea guvernării de către Partidul Acțiune și Solidaritate, după alegerile parlamentare anticipate din iulie 2021. O altă direcție importantă în combaterea corupției politice, dar și a celei sistemice, reprezintă funcționarea Agenției Naționale de Integritate (ANI), care din 2016 a devenit principala instituție națională responsabilă de verificarea averilor și a conflictelor de interese ale angajaților din sectorul public. Fortificarea ANI în vederea extinderii competențelor și a eficienței, a stat la baza condiționalităților UE, fiind una dintre reformele majore prevăzute de pachetul de asistență macrofinanciară a Uniunii Europene pentru anii 2020-2021. Sancționarea efectivă și confiscarea bunurilor obținute de funcționari pe cale ilegală fac obiectul următoarei etape în dezvoltarea instrumentelor anticorupție. Acestea urmăresc scopul de a restitui averea statului, a identifica și a elimina exponenții corupți din agențiile de stat, a materializa supremația legii, respectiv de a elimina sensul de impunitate în cadrul afacerilor publice.

Pe parcursul anilor de independență, Republica Moldova a traversat mai multe etape cruciale de dezvoltare a relațiilor cu lumea externă și cu actorii regionali.

Prima etapă este reprezentată de perioada 1991-2003, când Moldova a reușit să se manifeste fără dificultăți în calitate de subiect al relațiilor internaționale. Inițial,

Republica Moldova s-a alăturat la inițiativa de constituire a Comunității Statelor Independente (CSI), în 1991, care a asigurat o conturare a primelor relații cu republicile

43 Rise.md, *The Russian Laundromat*, August 2014, <https://www.rise.md/english/the-russian-laundromat/>

44 OCCRP, *Grand Theft Moldova*, July 2015, <https://www.occrp.org/en/laundromat/grand-theft-moldova/>

45 Denis Censu, *Moldova's Resilience: the story of a fragile state*, August 2021, <https://www.eastern-focus.eu/2021/08/moldovas-resilience-the-story-of-a-fragile-state/>

46 Rezoluția CoE cu privire la cele douăzeci de principii directorii pentru lupta împotriva corupției (1997); Convenția penală CoE cu privire la corupție (1999); Rezoluția CoE privind Grupul de State Contra Corupției-GRECO (1999); Recomandarea CoE privind codurile de conduită pentru agenții publici (2000); Convenția ONU împotriva corupției (2003); Ghidul OECD pentru rezolvarea conflictului de interese în administrația publică (2003).

47 Directiva 2005/60/CE a Parlamentului European și a Consiliului privind prevenirea utilizării sistemului financiar în scopul spălării banilor și finanțării terorismului.

independente post-sovietice. Astfel, era posibilă menținerea accesului la piețele și materia prima din spațiul post-sovietic. Chiar dacă România și alte state au recunoscut independența Republicii Moldova imediat după declararea independenței sale, recunoașterea internațională a țării a avut loc după aderarea la ONU, în martie 1992. Preluarea normelor de drept în domeniul democrației și a drepturilor omului a început să se cristalizeze după obținerea calității de membru în cadrul OSCE (1993) și al Consiliului Europei (1995). Declanșarea conflictului transnistrean, soldată cu semnarea armistițiului de încetare a focului cu Federația Rusă (1992), a fost urmată de deschiderea oficială a Misiunii OSCE la Chișinău. În contextul angajamentelor asumate de Federația Rusă la Summitul OSCE de la Istanbul din 1999, mandatul misiunii OSCE a fost completat cu competențe legate de facilitarea procesului de distrugere și retragere a armamentului rusesc din regiunea transnistreană. Totuși, chiar și după 29 de ani de la încetarea focului pe Nistru,

conflictul transnistrean perpetuează în stare înghețată și nesoluționată din cauza demersului de separare de Moldova a administrației de la Tiraspol. O altă problemă cu origini în anii '90 ai secolului trecut este statutul juridic special al Unității Teritoriale-Administrative Gagauz-Yeri (UTA Găgăuzia), care i-a fost conferit în 1994 și care este utilizat pentru a promova mai multă autonomie în unele domenii (ex.: sistemul educațional⁴⁸ sau reglementarea audiovizualului)⁴⁹. Pe lângă organizațiile internaționale convenționale, Republica Moldova stabilește, de asemenea, primul cadru juridic bilateral cu UE - Acordul de Parteneriat și Cooperare (1998). Acest document susține tranziția spre o economie de piață, sprijinul în derularea reformelor democratice și oferă primele facilități comerciale pentru exporturile moldovenești. Un alt pas important pentru relațiile comerciale ale țării este aderarea la Organizația Mondială a Comerțului (2001), care a facilitat negocierea acordurilor de liber schimb, inclusiv cu CSI (2012).

Decuplarea politico-economică de Federația Rusă a servit drept accelerator pentru revizuirea politicii externe.

Transformări semnificative în relațiile externe ale țării s-au observat în cea de-a doua etapă, din anii 2005-2014. Aceste schimbări includ reorientarea țării spre Vest, după respingerea inițiative de federalizare a Republicii Moldova, propusă de Federația Rusă în anul 2003 („Memorandumul Kozak”). În 2005, în contextul unui consens politic larg la nivel național, intră în vigoare Planul de Acțiuni UE-Moldova, iar integrarea europeană devine oficial un obiectiv strategic de dezvoltare a țării. De asemenea, în anul 2006, este stabilit primul parteneriat de cooperare cu NATO, pe platforma Planului Individual de Acțiuni, cu accent pe reformarea domeniului de securitate (profesionalizarea armatei, securitatea civilă etc.) în limitele condițiilor de neutralitate (stipulat în Constituție). Deschiderea spre Vest a Moldovei a fost percepută negativ de către Rusia, care și-a înăsprit abordarea, anulând treptat avantajele economice anterioare oferite țării. Această abordare mai aspră s-a ma-

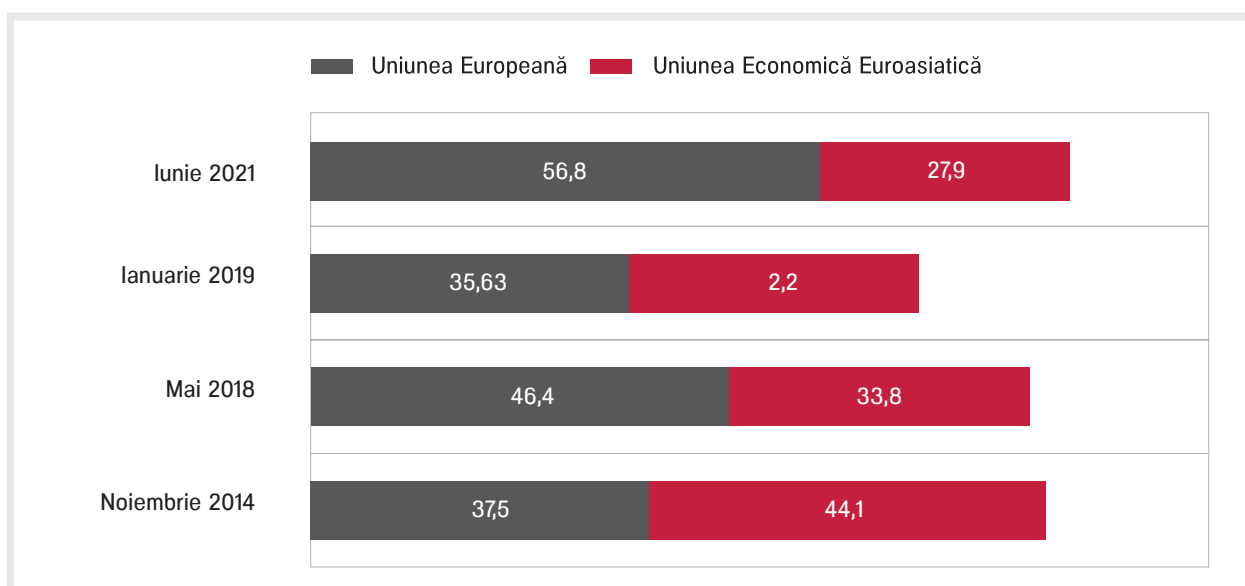
nifestat prin scumpirea gazului, aplicarea restricțiilor comerciale (vinuri, produse agroalimentare), atitudini mai severe față de migranții moldoveni ș.a. Parțial, efectele negative produse de deteriorarea relațiilor cu Federația Rusă au fost diminuate de aprofundarea dialogului cu UE - acordarea Preferințelor Comerciale Autonome în 2008, inițierea negocierilor privind regimul liberalizat de vize și Acordul de Asocieri cu UE în 2010. În același context, s-au înviorat contactele politice cu SUA și statele Uniunii Europene (vizita la Chișinău a Vicepreședintelui american Joe Biden, în 2011, și cea a Cancelarului german Angela Merkel, în 2012). Cu toate acestea, relansarea agendei pro-ruse de către Partidul Socialiștilor din Republica Moldova, în paralel cu dezamăgirea populației în coalițiile de guvernare pro-UE, au generat dezechilibre în percepția publică. În consecință, integrarea euro-asiatică a căpătat vizibilitate în opțiunile cetățenilor vizavi de orientarea externă a țării (*Figura 9*).

48 Timpul.md, Codul Educației din UTA Găgăuză va fi examinat într-o ședință cu participare largă, 2015, <https://timpul.md/articol/codul-educatiei-din-uta-gagauza-va-fi-examinat-intr-o-sedinta-cu-participare-larga--92199.html>

49 Radio Chișinău, Autonomia găgăuză nu va respecta prevederile Codului Audiovizualului, 2016, <https://radiochisinau.md/autonomia-gagauza-nu-va-respecta-prevederile-codului-audiovizualului---35584.html>

Figura 9.

Preferințele publice privind orientarea geopolitică a țării, %

Sursa: Institutul de Politici Publice, bop.ipp.md

În pofida oscilărilor între integrarea europeană și apropierea de Federația Rusă, tendințele cele mai recente din domeniul politicii externe indică asupra unei consolidări a vectorului european.

Cea de-a treia etapă în relațiile Republicii Moldova cu comunitatea internațională include anii 2014-2021, când integrarea europeană a căpătat efecte politico-juridice datorită aproximării legislației UE și mecanismului de condiționalitate. În aceste circumstanțe, au început să fie promovate reforme aproape în toate domeniile afacerilor publice - de la armonizarea legislației naționale cu normele europene și până la facilitarea relațiilor comerciale, ceea ce a contribuit la creșterea exporturilor spre piață europeană până la circa 67% din totalul exporturilor, în anul 2020⁵⁰. Datorită intensificării dialogului bilateral cu UE, Republica Moldova a devenit prima țară din Parteneriatul Estic, care a obținut regimul fără vize pentru cetățenii săi (2014). Numărul beneficiarilor liberalizării vizelor a crescut de la 300 de mii în 2014 până la peste trei milioane în 2019⁵¹. Tendințele pozitive reflectate în comerțul bilateral și intensificarea contactelor interpersonale au început să-și găsească reflectare în sprijinul public pentru integrarea europeană. Cu toate acestea, simpatiile geopolitice

ale populației au fluctuat sub presiunea numeroaselor crize politice, provocate de partidele pretins pro-UE aflate la guvernare. Și-au spus cuvântul și gestionarea defectuoasă a consecințelor infrațiuionilor din sectorul bancar sau anularea rezultatelor alegerilor locale din Chișinău în 2018, soldate cu blocarea (2015) sau suspendarea asistenței financiare a UE (2018). Pe fundalul alegerilor prezidențiale (2020) și al celor legislative neordinare (2021), câștigate de actori politici pro-UE (Maia Sandu, PAS), vectorul geopolitic proeuropean s-a stabilizat și a revenit la o nivel de încredere de peste 65% (Figura 10). Totuși, cel mai sigur factor de consolidare a orientării europene a populației depinde, în continuare, de schimbările calitative în domeniul luptei cu corupția, de calitatea serviciilor publice și de calitatea vieții. Traectoria europeană a țării poate beneficia de asistența financiară oferită de UE țărilor Parteneriatului Estic pentru proiecte de reziliență de stat, interconectare energetică, tranziție digitală, economie circulară și mediu înconjurător în perioada post-2020⁵². Accelerarea

50 Din punctul de vedere al destinației geografice, 52% din bunurile agroalimentare sunt exportate în UE (față de 20% în CSI), precum și 78% din bunurile non-agricole (față de 11% în CSI), https://www.expert-grup.org/media/k2/attachments/Ziua_Europei_Infografic_compressed.pdf

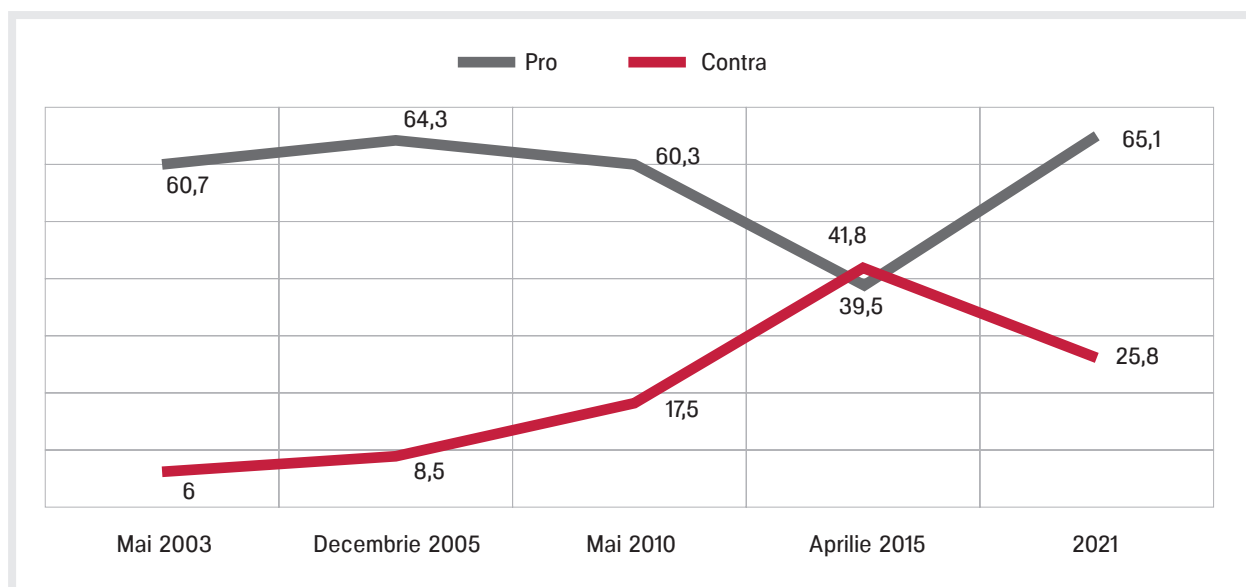
51 <https://radiochisinau.md/peste-doua-milioane-de-cetateni-ai-moldova-au-calatorit-in-ue-in-sase-ani-de-regim-liberalizat-de-vize-dar-exista-riscul-sa-pierdem-acest-beneficiu---108113.html>

52 <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/eastern-partnership-policy-beyond-2020/>

implementării efective a Acordului de Asocierie și reînnoirea Agendei de Asocierie și a Planului Național de Acțiuni în domeniul integrării europene reprezintă obiective urgente, deoarece indică sensul mișcării țării în domeniul politicii interne și externe. Avansarea reformelor de modernizare a țării și a societății, asigurând o guvernare proeuropeană integră și ancorată în bunele practici europene, poate

crea premise pozitive pentru câștigarea unei perspective europene explicite din partea UE, într-o perioadă de minimum cinci-zece ani. Până atunci, autoritățile se bucură de o susținere considerabilă din partea UE datorită căreia pot fi puse baze solide pentru a asigura că Moldova este în pas cu transformările regionale în domeniul digitalizării, economiei verzi și a schimbării climatice.

Figura 10.
Preferințele publice privind aderarea la UE, %

Sursa: Institutul de Politici Publice, *bop.ipp.md*

Pe fundalul europeanizării graduale a politicilor publice, sectorul asociativ și-a sporit prezența în procesul decizional și legislativ din țară.

Chiar dacă sectorul asociativ este un actor important în procesul de democratizare și europeanizare a țării, percepția publică privind ONG-urile, estimată în sondajele din anii 2005-2021, arată un sprijin de circa 40% (Figura 11). Acțiunile de dezinformare și denigrare, utilizate frecvent de anumite forțe politice (Partidul Democrat, Partidul Socialiștilor) în contextul erodării statului de drept⁵³ și al discursului de confruntare în procesele electorale din perioada 2020-2021, au agravat încrederea publică în sectorul asociativ în anii 2010-2021⁵⁴. În pofida acestor presiuni, sectorul asociativ a reușit

să se impună în calitate de actor influent în procesele politice majore din țară, cu precădere după venirea forțelor pro-UE la putere, în 2009. Aportul masiv la consolidarea rolului ONG-urilor în supravegherea și influențarea actului de guvernare l-a avut Acordul de Asocierie cu UE⁵⁵, care prevede în mod expres angajarea societății civile în procesul decizional național, elaborarea politicilor publice și implementarea nemijlocită a Acordului (Art. 135). Drept urmare, sectorul asociativ a putut să-și maximizeze potențialul de influență asupra proceselor politice din țară. În vederea derulării con-

53 Episoadele de erodare a statului de drept cuprind devalizarea sistemului bancar în anii 2012-2014, introducerea votului mixt în 2017, anularea rezultatelor alegerilor din Chișinău în 2018 și tentativa de uzurpare a puterii de stat în 2019, la care Partidul Democrat din Moldova, subordonat oligarhului Vladimir Plahotniuc, a contribuit în mod nemijlocit în anii 2012-2019.

54 Alertă Publică: Opreți atacurile împotriva societății civile din Republica Moldova, octombrie 2020, <https://crjm.org/wp-content/uploads/2020/10/2020-10-23-Alerta-Publica-Platforma-Nationala-FSC-din-PaE-MD.pdf>

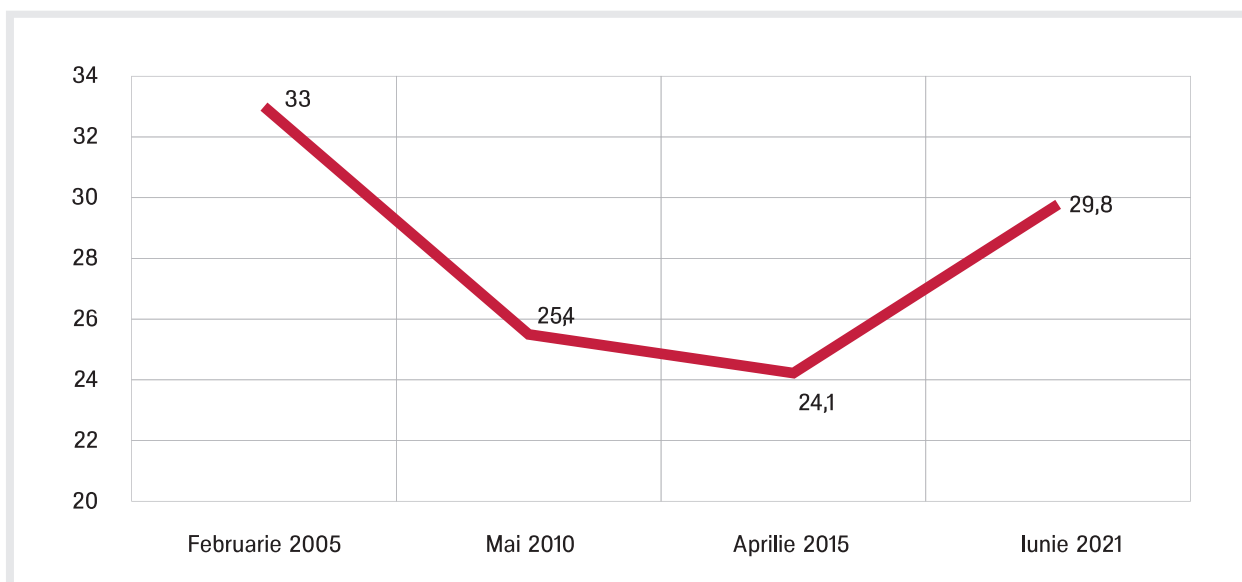
55 Acordul de Asocierie UE-Moldova, 2014, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830(01))

forme a procesului de integrare europeană, care atrage după sine sprijinul politic al UE, accesul pe piața europeană și asistență tehnică și financiară, autoritățile moldovenești sunt obligate, indiferent de preferințele geopolitice, să întrețină un dialog constructiv și efectiv cu societatea civilă. Începând cu anul 2017, „mecanismul de 2%” permite redirectionarea unei părți din impozitele pe venit achitate de către cetățeni către sectorul asociativ.⁵⁶ Acest mecanism contribuie la diversificarea sursele de venit ale ONG-urilor, precum și reducerea dependenței excesive de finanțarea exter-

nă, în absența căreia sectorul ar putea intra ușor în declin. Alte aspecte ce au potențial de a vulnerabiliza societatea civilă din interior este „migrația” spre sectorul public și domeniul politic, prin acceptarea funcțiilor în structurile de stat sau implicarea în activitatea de partid. Emigrația și decuplarea celor plecați de procesele publice și politice din țară, de asemenea, sunt resimțite în societatea civilă. Regenerarea sectorului asociativ și creșterea unei noi generații de specialiști apolitici necesită timp, resurse umane, oportunități de instruire și acces la surse financiare din țară și din străinătate.

Figura 11.

Încrederea publică în organizațiile neguvernamentale („Foarte multă încredere/Oarecare încredere”), %

Sursa: Institutul de Politici Publice, bop.ipp.md

Impactul sindicatelor asupra dezbaterilor publice în domeniul agendei sociale sau al protecției drepturilor muncitorilor a fost extrem de redus.

În perioada 2005-2021, percepția publică față de sindicate a traversat o perioadă de reticență constantă din partea a circa 30-40% din opinia publică (Figura 11). Criza economică post-sovietică, privatizarea sectorului public din anii 1990 și de-industrializarea au subminat considerabil rolul și calitatea de forță de negociere colectivă, pe care ar fi trebuit să-l aibă sindicatele. Datorită procesului de integrare europeană, pe lângă „parteneriatul social” stipulat în Codul Muncii din 2003 (Art. 25), a fost introdusă noțiunea de „dialog social”, in-

vocată în Acordul de Asociere cu UE (Art. 31-32) și care implică instrumente de negociere colectivă pentru sindicate. Un moment unificator în activitatea sindicatelor a constituit fuziunea acestora în Confederația Națională a Sindicatelor din Moldova (CNSM), în 2007. În anul 2021, confederația numără 24 de organizații sindicale și 330 de mii de membri. Abia în anul 2010, CNSM a căpătat vizibilitate externă prin aderarea la Confederația Internațională a Sindicatelor (163 țări și circa 200 de milioane de membri). Legislația privind

56 Ministerul Justiției al Republicii Moldova, <http://www.justice.gov.md/public/files/don/CRJM-Ghid-inregistrare-2-procente-R005.pdf>

transparența decizională nu evidențiază în mod explicit vreun rol special al sindicatelor (Legea nr. 239 din 2008), deși în democrațiile consolidate sindicatele au, în procesul decizional, o pondere mai mare decât alți actori non-statali. În ultimii ani, acțiunile sindicatelor au inclus adoptarea de declarații ce au exprimat îngrijorări pe următoarele subiecte majore: 1) inițiativa de a stabili funcția de Avocat pentru drepturile antreprenorilor (2020); 2) necesitatea salariului unic raportat la salariul mediu pe economie (2017); 3) facilitarea muncii nebazate pe contract individual pentru zilieri (2016); 4) neimplicarea sindicatelor la etapa pregătitoare pentru modificarea Codului Muncii și majorarea prețurilor pentru energia termică (2015)⁵⁷. Cultura protestelor sindicale este un fenomen mai degrabă nerăspândit în Republica Moldova, din cauza eficienței scăzute în obținerea unor compromisuri din partea statului. Anterior, CNSM și membrii acesteia au amenințat cu proteste generale cu privire la creșterea prețurilor în 2011, salariul minim (2013), scumpirea prețurilor pentru energie în 2015 (gaze naturale, energie termică), salarizarea profesorilor (2017). Pe lângă aspectele legislative, salariale și cele ale presiunii inflaționiste, la baza protestelor sindicale a stat, de asemenea, gestionarea defectuoasă a întreprinderilor de stat - cazul între-

prinderii „Calea Ferată a Moldovei” (circa 7000 de angajați afectați)⁵⁸. O măsură ce facilitează adițional, dar și parțial, protecția drepturilor individuale în câmpul muncii este mecanismul anti-discriminare, condiționat în negocierile privind regimul fără vize cu UE, în perioada 2010-2012. Pentru a fi actori relevanți, sindicatele au nevoie de capacitate instituțională pentru a putea negocia de pe poziții adecvate în cadrul dialogului social cu patronatele și guvernul. În calitate de exemplu pot servi patronatele, care au manifestat abilități de organizare internă și de articulare mai clară a pozițiilor publice în raport cu procesele decizionale ce vizează piața muncii. În perioada 2011-2019, Confederația Națională a Patronatelor⁵⁹ a reacționat la deciziile guvernărilor legate de impozitele și plățile sociale, reglementarea achizițiilor din sectorul medical (2015), autorizarea activității de întreprinzător (2017), noul Cod al Muncii etc. Deși pozițiile sindicatelor și patronatelor sunt distincte sau chiar contradictorii în unele privințe, acestea necesită o echilibrare și tratament nediscriminatoriu din partea autorităților. În contextul dat, prin intermediul unui dialog social veritabil, urmează a fi găsit consens pe subiecte centrale, precum liberalizarea pieței muncii, politica de salarizare și reglementarea depolitizată a vârstei de pensionare.

Recomandări de politici

Consolidarea statului de drept prin combaterea corupției (geo-)politice și revitalizarea sectorului justiției:

- 1) Consolidarea mecanismelor de raportare financiară a partidelor prin atragerea Curții de Conturi și a Serviciului Fiscal de Stat, dar și aplicarea strictă a politicii de sancțiuni de către CEC (Regulamentul CEC privind finanțarea partidelor politice - art. 92-93, Legea privind funcționarea Curții de Conturi - art. 32);
- 2) Sporirea capacităților tehnice ale CEC în monitorizarea susținerii financiare oferite partidelor de către moldovenii migranți sau cei din diasporă;
- 3) Amendarea Codului Electoral, a Legii privind partidele politice și a Codului Penal în vederea introducerii unor sancțiuni cu privire la corupția

57 Confederația Sindicatelor din Moldova, <http://sindicate.md/documente/declaratii/>

58 Feroviarilor din R. Moldova au ieșit la proteste ca să-și ceară salariile: „E genocid”, martie 2021, https://adevarul.ro/moldova/social/feroviarilor-r-moldova-iesit-proteste-sa-si-ceara-salariile-e-genocid-1_6040ae945163ec42718f7d5b/index.html

59 Confederația Națională a Patronatelor este alcătuită din 30 de membri, dintre care 17 federații și asociații patronale și 13 întreprinderi, <http://www.cnpm.md/>

politică (mituire, hărțuire), care în consecință conduce la schimbarea artificială a compoziției politice a organului legislativ deja ales;

- 4) Modificarea Codului Penal (Art. 1812) în vederea stabilirii unor penalități dure pentru cetățenii moldoveni implicați în finanțarea partidelor politice moldovenești de către alte state, în scopul prevenirii ingerinței străine în procesele electorale și politice locale;
- 5) Simplificarea votului din străinătate prin dezvoltarea modalităților alternative, precum votul prin corespondență, și evaluarea posibilității utilizării votului electronic - doar dacă sunt prezente soluții tehnice viabile de siguranță cibernetică pentru a asigura integritatea votului;
- 6) Revitalizarea reformei justiției, cu accent pe consolidarea integrității corpului de judecători și procurori, în baza evaluării lor externe comprehensive și sistematice pe aspecte ce țin de integritate, profesionalism și independență politică, precum și utilizarea largă a concursurilor publice (meritocrație, integritate, independență politică) pentru a depolitiza și a elimina interesele cleptocrate din instituțiile de stat;
- 7) Consultarea și participarea largă a organizațiilor paneuropene (Consiliul Europei/Comisia de la Veneția, platformele europene ale procurorilor etc.), a mediului academic și a societății civile;
- 8) Fluidizarea procesului de instruire a specialiștilor integri în domeniul justiției prin lansarea unui plan de acțiuni pentru combaterea corupției în sistemul de învățământ superior din țară (în particular, la specialitatea de drept), atragerea specialiștilor în drept din diasporă, dezvoltarea cu universitățile din România a unor programe de schimb pentru studenții specializați în drept;
- 9) Lansarea unui program de schimb academic (ERASMUS+Law) în cadrul Parteneriatului Estic, care să facă posibil transferul de cunoștințe și practici bune europene în rândul viitorilor tineri specialiști moldoveni.

Transparența în procesul decizional parlamentar:

- 1) Revizuirea Regulamentului Parlamentului în vederea introducerii obligativității folosirii instrumentelor digitale pentru îndeplinirea neîntreruptă a funcțiilor comisiilor de profil și ale Legislativului, în general, precum și în situații de criză;
- 2) Dezvoltarea infrastructurii IT (inclusiv prezența pe rețelele de socializare de bază) a Parlamentului, dar și a celorlalte instituții publice, pentru a garanta continuitatea activităților legislative și executive ale statului;
- 3) Ajustarea Regulamentului Parlamentului și a Legii privind transparența decizională pentru a actualiza mecanismele de consultare publică online și a consolida securitatea cibernetică a procesului participativ de consultare per se;
- 4) Instituirea unor obligațiuni constituționale privind desfășurarea consultărilor publice de către legiuitori, în strictă conformitate cu legislația în vigoare, pentru a preveni abuzurile în raport cu transparența în procesul legislativ.

Sporirea rolului Sindicatelor în procesul de administrare a asistenței financiare externe și dezvoltarea capacităților instituționale pentru asigurarea drepturilor la muncă în perioada crizelor precum cea pandemică:

- 1) Implicarea activă a Sindicatelor în negocierea și definitivarea acordurilor de finanțare externă cu FMI, UE și alte instituții financiare internaționale, cu scopul reflectării drepturilor muncitorilor în condiționalități, reforme și, respectiv, angajamentele autorităților față de partenerii externi;
- 2) Consolidarea capacităților platformelor naționale ale Sindicatelor (CNSM) prin proiecte ținute ale donatorilor externi, după principiul de finanțare a ONG-urilor, în vederea consolidării vocii muncitorilor în raport cu patronatele și structurile statale;
- 3) Elaborarea unui regulament special al Inspectoratului de Stat al Muncii care să reflecte aspectele ce țin de munca la distanță („telemunca”), cu respectarea drepturilor la remunerare și concediu, a securității și sănătății la locul de muncă pe perioada situațiilor de criză sanitară (pentru medici, cadre didactice etc.), dar și asigurarea unor mecanisme clare ce pot preveni violența domestică în timpul muncii la distanță;
- 4) Evaluarea capacităților instituționale ale Inspectoratului de Stat al Muncii, care a concentrat toate atribuțiile de inspecție în stat (anterior împărțite cu alte zece agenții de stat)⁶⁰, în vedere asigurării siguranței muncii pe perioada crizei pandemice, în special, în cazul locurilor de muncă unde se creează aglomerație (transportul public, sectorul educațional, unitățile industriale din zonele economice libere etc.);
- 5) Concentrarea dialogului social dintre Sindicate, Patronate și Guvern pe subiectul îmbunătățirii politicilor de salarizare și reglementarea adecvată a taxelor pentru a reduce economia tenebră, astfel sporind coeziunea socială care, la rândul său, va ameliora capitalul uman încă disponibil în țară.

Investirea în măsuri de promovare a drepturilor omului ca precondiție pentru dezvoltarea democrației liberale:

- 1) Consolidarea mecanismului anti-discriminare în vederea înzestrării Consiliului pentru Prevenirea și Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității cu dreptul de a stabili și a aplica sancțiuni (după exemplul României); aceeași măsură va descuraja discursurile publice discriminatorii și de incitare la ură cu privire la etnie, vârstă, statut social, gen, stare de sănătate (HIV/SIDA), orientare sexuală și alte criterii sensibile.
- 2) Extinderea demersului privind aplicarea drepturilor omului spre stimularea respectării și protejării drepturilor consumatorilor, prin sporirea sancțiunilor pentru actorii din sectorul public și privat care prestează servicii necalitative.

Actualizarea și intensificarea procesului de integrare europeană și de personalizarea relațiilor bilaterale cu Federația Rusă:

- 1) Reinnoirea Agendei de Asociere și a Planului Național de Acțiuni pe marginea Acordului de Asociere, în care o prioritate aparte să fie combaterea efectelor pandemiei și restabilirea circulației în UE pentru cetățenii moldoveni în baza unor certificate de vaccinare recunoscute (după exemplul Ucrainei);

58 60 TVR Moldova, Guvernul a aprobat o singură Metodologie la efectuarea controalelor de stat în domeniul muncii și securității la locul de muncă, august 2021, <http://tvrmdo.md/actualitate/guvernul-a-aprobat-o-singura-metodologie-la-efectuarea-contrualelor-de-stat-in-domeniul-muncii-si-securitatii-la-locul-de-munca/>

- 2) Susținerea eforturilor de implicare a Sindicatelor și a societății civile în procesul de supraveghere și de coparticipare în procesul decizional uzual și cel ce ține explicit de integrarea europeană, cu accentul pe criteriile de imparțialitate, profesionalism și transparență;
- 3) Dezvoltarea unui concept și a unui plan de acțiuni pentru sprijinirea și dezvoltarea rezilienței de stat, folosind asistența UE și a SUA, punând accentul pe consolidarea statului de drept, a infrastructurii critice și a mecanismelor de gestionare a situațiilor de criză, precum pandemia Covid-19 sau dezastrele naturale și a schimbărilor climatice⁶¹;
- 4) Revizuirea calitativă a relațiilor moldo-ruse prin fortificarea cadrului instituțional de cooperare, reducerea considerabilă a factorului personal sau a relațiilor informale în dialogul cu Federația Rusă și folosirea platformelor normativ-instituționale și/sau de arbitraj internaționale (OSCE – reglementarea transnistreană, Consiliului Europei – drepturile minorităților, OMC – restricțiile comerciale) pentru a debloca negocierile pe subiecte sensibile;
- 5) Capacitarea instituțională și de cadre a misiunilor diplomatice moldovenești pentru a spori componenta diplomației economice, cu scopul atragerii investițiilor directe și al diversificării legăturilor comerciale;
- 6) Revizuirea și actualizarea actualei Strategii Energetice 2030 pentru a corespunde noilor provocări ale schimbărilor climatice și securității energetice, în lumina experiențelor crizei gazelor din Moldova din toamna anului 2021 și a obiectivului de integrare pe piața energetică a UE.

Tabelul 4.

Principalii indicatori monitorizați cu privire la guvernare

	1991	2000	2010	2020
Volumul cheltuielilor publice totale ca parte din PIB, %	n.a.	n.a.	n.a.	33
Deficitul bugetar, % din PIB	n.a.	n.a.	-2,2	-10
Global Competitiveness Report, subcomponenta „Instituții/Plăți neregulate și mită”	n.a.	n.a.	102 (din 139 de țări)	n.a.
Indicele de Percepție a Corupției, Transparency International	n.a.	63 (din 91 de țări)	122 (din 178 de țări)	115 (din 180 de țări)
Numărul de sentințe pe cazuri de corupție, % din total	n.a.	46 (din 130 de cazuri)	n.a.	n.a.
Numărul de acte (proiecte de legi, acte normative) supuse consultărilor publice, % din total	n.a.	n.a.	n.a.	66 (din 1197 de acte aprobate)

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor BNS

61 Denis Cenușa, Linii directoare pentru UE: Modelarea unui mecanism de consolidare a rezilienței Republicii Moldova și „Trioului Asociat”, <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2203-guidelines-for-the-eu-modeling-a-resilience-building-mechanism-for-moldova-and-the-association-trio&category=7>

CINE SUNTEM

Expert-Grup este un centru analitic (eng.: think-tank) specializat în cercetări economice și analize de politici publice. A fost fondat în 1998, iar activitatea de cercetare a început-o în 2006. Ne poziționăm ca o organizație neutră din punct de vedere politic și ideologic, și nu reprezentăm interese economice, corporative sau politice.

MISIUNEA ORGANIZAȚIEI

Misiunea organizației este de a promova interesul public și de a elabora soluții eficiente și inovatoare pentru dezvoltarea Republicii Moldova. Pentru a îndeplini acest deziderat nobil, **Expert-Grup** oferă mediul instituțional și creativ necesar pentru manifestarea gândirii libere, ceea ce plasează organizația printre lideri în furnizarea de analize nepărtinitoare.

4 VALORI DE BAZĂ ALE EXPERT-GRUP

1. **Independență și obiectivitate** - Încurajăm gândirea creativă, liberă și critică. Rămânem independenți de orice influențe politice sau ideologice.
2. **Integritate și transparență** - Tindem să utilizăm instrumente analitice robuste, relevante și transparente. Toate sursele la care apelăm pentru cercetare sunt citate și toate persoanele care contribuie la cercetare sunt menționate.
3. **Calitate și relevanță** - Tindem să generăm produse analitice de calitate înaltă ce vizează subiectele de actualitate pentru dezvoltarea economică și socială a Republicii Moldova.
4. **Evitarea conflictelor de interese** - Nu acceptăm activități și parteneriate ce vin în contradicție cu valorile noastre sau pot submina independența noastră.

10 PRIORITĂȚI ALE EXPERT-GRUP

1. Economie de piață funcțională: concurență liberă și protejarea drepturilor de proprietate;
2. Politici economice și sociale bazate pe evidențe, raționale și în interesul cetățenilor;
3. Comerț liber bazat pe avantaje competitive reale;
4. Sector public eficient, transparent și responsabil;
5. Climat de afaceri prietenos și motivant pentru întreprinderile mici și mijlocii;
6. Piață a muncii echitabilă pentru angajatori și angajați;
7. Sistem educațional flexibil și racordat la realitățile economice, sociale și demografice;
8. Acces egal la oportunități economice și sociale pentru toți cetățenii;
9. Populație familiarizată cu tendințele economice și principiile de bază ale economiei;
10. Dezvoltare regională echilibrată.

CINE SUNTEM

Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) este o fundație politică social-democrată germană, al cărei scop este promovarea democrației, păcii, înțelegerii și cooperării internaționale. **FES** își îndeplinește mandatul în spiritul democrației sociale și se dedică dezbaterilor publice pentru identificarea soluțiilor social-democrate la problemele actuale și viitoare ale societății.

FES ÎN MOLDOVA

În Republica Moldova, **FES** are drept scop promovarea integrării europene, a democrației, păcii și justiției sociale prin intermediul dialogului politic, al educației și cercetărilor. Principalele noastre domenii de activitate sunt:

Democratizare și participare politică

Una dintre provocările majore cu care se confruntă Republica Moldova ține de consolidarea instituțiilor democratice și de încetățenirea unei culturi democratice care să aducă țara în conformitate deplină cu standardele Uniunii Europene. **FES** contribuie la acest proces prin promovarea participării politice în rândul organizațiilor neguvernamentale, al partidelor politice și al administrației publice locale. Un accent deosebit în acest domeniu este pus pe dezvoltarea capacităților cetățenilor din regiuni. Considerăm că cetățenii trebuie să fie pregătiți pentru a putea urmări în mod critic și a participa la dezbaterile publice, pentru a monitoriza factorii decizionali, a-și exprima propriile opinii și a acționa în numele intereselor lor. De aceea, prin activitățile sale, **FES** s-a angajat să promoveze democrația participativă și cultura politică și civică a cetățenilor la nivel local.

Integrare europeană

Republica Moldova este parte a Politicii Europene de Vecinătate și a Parteneriatului Estic. **FES** are drept obiectiv să sprijine țara pe calea integrării europene. Printr-o serie de instrumente - precum dezbateri radio, buletine de știri, documente de politici, publicații și conferințe -, **FES** se axează pe provocările principale ale procesului de integrare europeană, facilitând accesul publicului la informații actualizate și fiabile la subiect, îmbunătățind dialogul dintre societatea civilă și factorii decizionali privind cerințele pentru integrarea europeană de succes și contribuind astfel la consolidarea eforturilor de euro-integrare ale autorităților moldovenești. **FES** mai susține organizațiile neguvernamentale în contribuția lor la soluționarea pașnică a conflictului transnistrean, ca o premisă a integrării europene de succes pe termen lung.

Politică economică, socială și mediu

În acest domeniu, **FES** își susține partenerii în elaborarea și implementarea politicilor pentru o economie de piață care să fie durabilă, echilibrată din punct de vedere social și capabilă să satisfacă necesitățile tuturor cetățenilor. Activitatea și proiectele din acest domeniu se axează pe teme precum reformarea sistemului de securitate socială, îmbunătățirea condițiilor de muncă și a oportunităților pieței muncii, și promovarea dezvoltării durabile. Pe lângă acestea, **FES** desfășoară programe care au drept scop promovarea valorilor social-democrate.

